Domnitori
și voievozi

27

FLORIN CONSTANTINIU

CONSTANTIN MAVROCORDAT

DOMNITORI
ŞI VOIEVOZI

FLORIN CONSTANTINIU

CONSTANTIN MAVROCORDAT

EDITURA MILITARĂ,
BUCUREȘTI, 1985

COPERTA : FL. CREANGĂ

CUVÎNT INAINTE

„Epoca Nicolae Ceaușescu", inaugurată de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, a marcat și în evoluția istoriografiei românești începutul unei noi faze, în care cercetarea istorică a beneficiat de excelente condiții, în măsură să asigure un remarcabil progres în investigarea trecutului poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a definit cu exemplară limpezime funcția social politică a istoriei: „În educarea socialistă a maselor, cunoașterea istoriei proprii constituie un factor important al dezvoltării conștiinței de sine a poporului, al cunoașterii a ceea ce a fost înaintat, cu adevărat revoluționar în trecutul său, precum și a ceea ce a fost retrograd și trebuie combătut." [1]

Secretarul general al partidului a cerut istoricilor să respecte riguros adevărul istoric, să abordeze în spirit dialectic procesele istorice și activitatea personalităților istorice.

Deosebit de prețioasă este indicația tovarășului Nicolae Ceaușescu, potrivit căreia „chiar și în cazul unor personalități progresiste din

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, București, Editura Politică, 1977, p. 71—72.

trecut trebuie să acționăm cu discernămînt, să analizăm bine ce preluăm — pentru că nu putem să luăm totul în bloc. Să avem în vedere că aceste personalități au avut și limite — și nici nu se putea altfel — generate de dezvoltarea socială, de epoca în care au trăit, de nivelul de cultură ș.a.m.d.“ [2]. *În lumina acestor indicații încercăm în paginile ce urmează evaluarea activității lui Constantin Mavrocordat.*

Adevărata personalitate istorică a lui Constantin Mavrocordat, caracterul reformelor înfăptuite de el în Țara Românească și Moldova, altfel spus rolul și locul său în istoria poporului român au fost ignorate sau distorsionate de asocierea sa cu epoca fanariotă. Apartenența lui Constantin Mavrocordat la lungul șir al domnilor fanarioți care s-au succedat mai bine de un secol în scaunele de domnie de la București și Iași este indiscutabilă ; discutabil este dacă secolul fanariot — mai exact anii 1711—1821 — trebuie considerat ca o perioadă de general declin al societății din cele două Principate române, în cursul căreia domni străini au supus populația la o cruntă exploatare și au încercat — prin grecizare — să-i deznaționalizeze pe români. Au fost toți domnii fanarioți, acei greci rapaci și imorali, așa cum i-a descris într-o celebră cărticică medicul Marcu-Filip Zallony, a adus regimul fanariot „mari răni în viața morală și materială a românilor

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Editura Politică, 1969, p. 174.

din Principate“ [3], *așa cum afirma Iorgu P. Balș în prefața la traducerea românească a cărții lui Zallony,* Despre fanarioți ? *Decenii de-a rîndul răspunsul la aceste întrebări a fost subînțeles afirmativ. Perioada domniilor fanariote a fost văzută ca o adevărată cezură în istoria națională, o cezură de peste un veac, în cursul căreia românii ar fi fost cufundați de grecii Fanarului într-o beznă de stoarceri și abrutizare care ar fi amenințat însăși ființa lor națională.*

Împotriva acestor opinii, devenite un adevărat clișeu istoriografic, s-a ridicat Nicolae Iorga încă din 1898 într-o conferință ținută la Ateneul român, Cultura română sub fanarioți. *De atunci și pînă la ultima sa sinteză* Istoria românilor, *încheiată în 1939, marele istoric a combătut statornic această întunecată imagine a epocii fanariote, relevînd legăturile unui mare număr dintre domnii fanarioți cu vechile familii românești, încercările lor de a se prezenta ca succesorii domnilor autohtoni, reformele vizînd modernizarea structurilor sociale și politico-administrative ale celor două țări române, măsurile în vederea dezvoltării economiei și a progresului cultural, absența unei politici de deznaționalizare. Este meritul lui Nicolae Iorga de a fi arătat că trăsătura caracteristică a epocii fanariote o constituie politica de reformă și de a-i fi deslușit conținutul și obiectivele. (De amintit că în ampla sa sinteză în 11 tomuri a* Istoriei românilor, *vol. al VII-lea, consacrat fanarioților, poartă în chip semnificativ titlul de* Reformatorii).

---

[3] Marcu-Filip Zallony, *Despre fanarioți,* București, f. a., p. 9 (Biblioteca pentru toți, nr. 152—153).

Oricît de pătrunzătoare a fost analiza întreprinsă de Nicolae Iorga asupra fenomenului fanariot, ea nu a putut depăși, desigur, limitele informației cunoscute atunci. Numărul mic de documente interne tipărite nu a permis dezvăluirea rădăcinilor interne ale politicii de reformă astfel că istorici de prestigiu ca Nicolae Iorga sau Gheorghe Brătianu au fost tentați să caute în afară sursele de inspirație ale unor măsuri ale lui Constantin Mavrocordat precum abolirea șerbiei. Ideea modelului străin a fost atît de tenace încît, printr-un semnificativ lapsus, Nicolae Iorga a inversat ordinea măsurilor lui Constantin Mavrocordat de desființare a servituții corporale — 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova — afirmînd că măsurile de la Iași le-au precedat pe cele din București, întrucît vecinătatea Poloniei ar fi înlesnit contactul cu Europa luministă ! [4].

Așezarea cercetării istorice pe fundamentul solid al concepției materialist-istoric și lărgirea considerabilă a bazei de informație prin explorarea sistematică a arhivelor și prin publicarea documentelor din epoca fanariotă, în primul rînd fiind de semnalat valoroasa colecție tematică Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea *(2 volume, București, 1961—1966), au făcut posibilă o evaluare corectă, dialectică, a regimului fanariot și, în cadrul lui, a operei politice a lui Constantin Mavrocordat.*

---

[4] N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les Pays roumains au XVIII*e siècle, în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", IX (1937), nr. 34, p. 109.

În lumina cercetărilor desfășurate de istoriografia noastră în ultimele decenii, politica de reformă a domnilor fanarioți apare ca un produs al realităților autohtone ; geneza și manifestările ei au fost determinate de societatea românească a veacului al XVIII-lea, angajată, în cadrul fazei de tranziție de la feudalism la capitalism, într-un efort de eliminare a structurilor perimate ale vechii orînduiri și de implîntare a celor caracteristice lumii moderne ca și de înlăturarea dominației otomane, care punea în primejdie progresul societății românești. Chiar atunci cînd, descinși la București și Iași din lumea Fanarului, cu vederi influențate de lecturi bogate (să amintim de pe acum că biblioteca Mavrocordaților a fost una din cele mai cunoscute în epocă), cu un program de guvernare elaborat deci într-un orizont străin celui românesc, domnii fanarioți au fost constrînși să-și modeleze acțiunile potrivit condițiilor locale de sub al căror puternic impact nu s-au putut sustrage.

Care este raportul între factorii intern și extern în politica de reformă a domnilor fanarioți și, în primul rînd, a celui mai de seamă dintre ei, Constantin Mavrocordat ? Răspunsul la această întrebare necesită lămurirea originilor și funcției politice a regimului fanariot însuși. Instaurarea regimului fanariot în cele două țări române a fost soluția politică dată de Poarta otomană primejdiei create pentru dominația ei de intensificarea luptei de emancipare națională a românilor din Muntenia și Moldova. Reprezentanți ai intereselor Imperiului otoman la București și Iași, domnii fanarioți au avut misiunea de a asigura îndeplinirea regimului

de obligații materiale — haraci, numeroase alte contribuții pecuniare, furnituri de cereale, grîu în primul rînd, oi, miere, cherestea etc. — și de a veghea ca dominația Porții să nu fie amenințată de „hainia" („trădarea") românilor. Atît timp cît fanarioții au considerat că interesele lor erau solidare cu cele ale Imperiului otoman, ei l-au slujit cu fidelitate. Alexandru Mavrocordat-Exaporitul, Nicolae Mavrocordat și fiul său, Constantin, au făcut — cel puțin în acțiunile lor — dovada unei inedefectibile credințe față de patronii lor otomani. Pentru a satisface cererile de bani, produse etc. ale Porții otomane, ei trebuiau să asigure măcar stabilitatea, dacă nu sporul masei de contribuabili, formată în imensă majoritate de țărani. Țărănimea — liberă și aservită — reprezenta, prin munca ei, factorul esențial de creare a bunurilor materiale ale țării. O fiscalitate excesivă putea să aducă venituri imediate, dar consecințele de mai lungă durată erau sigur negative : pentru a se salva de povara zdrobitoare a dărilor și de silniciile celor însărcinați cu strîngerea lor, țăranii își abandonau gospodăriile, ascunzîndu-se în alte sate — pentru a li se pierde urma sau, mai exact, domiciliul fiscal —, în păduri sau pribegiau chiar peste hotar. Reducerea numărului contribuabililor însemna scăderea veniturilor statului. Domnii fanarioți au căutat deci formule care să asigure fiscului venituri cît mai mari. În acest scop ei au inițiat reforme fiscale al căror obiectiv era de a face să funcționeze fără greș mecanismul de satisfacere a exigențelor materiale ale Porții otomane. Fiscalitatea nu putea fi însă izolată de celelalte zone ale vieții publice, cu care

se asocia în chipul cel mai strîns. Inițiată în sfera fiscalității, politica de reformă s-a extins progresiv și în cele ale relațiilor sociale, administrației și justiției. Eliminarea a tot ceea ce era perimat și modernizarea structurilor de stat, în vederea funcționării lor eficace, au fost țelurile urmărite de promotorii reformelor.

Fanarioții au acționat ca reprezentanți ai Imperiului otoman, dar politica lor de reformă a fost generată și modelată de realitățile societății românești. Este caracteristic, din acest punct de vedere, că principiul de bază al reformei fiscale — generalizarea „ruptei" —, astfel cum ea a fost inițiată de Nicolae și Constantin Mavrocordat, reia în fapt reformele fiscale ale lui Antioh Cantemir (1700) și Constantin Brîncoveanu (1701), întemeiate și ele pe același principiu. Se remarcă, așadar, o perfectă continuitate, care respinge de la sine imaginea unei rupturi în desfășurarea istoriei românești, o dată cu instaurarea regimului fanariot.

Mavrocordații înșiși — atît Nicolae, cît și Constantin — au căutat — cum se va vedea — să se integreze tradiției istorice și societății românești prin prezentarea ca descendenți ai voievozilor români, înrudirea cu familiile boierești și preocuparea de a cultiva istoria națională.

Ceea ce se cuvine subliniat cu vigoare este că regimul fanariot nu a însemnat o cîrmuire a celor două țări române prin greci, pentru greci și cu scopul grecizării lor. Nicolae Iorga, care a combătut întotdeauna energic această tratare a secolului fanariot, sublinia că secolul al XVIII-lea nu aduce modificări radicale, în

raport cu cel precedent, în ceea ce privește originea domnilor. Amintind că în secolul al XVII-lea „în această eră, care nu e ponegrită ca «fanariotă», întîlnim din contra greci curați, care fără vreun drept, dar și fără vreo pretenție pe care li-o putea da meritul sau talentul, au primit demnitatea de voievozi“ [5], *marele nostru istoric se întreabă și răspunde: „Ce întîlnim, în schimb, în veacul al XVIII-lea? Domni care, ca Mavrocordații, vorbeau de strămoșii lor princiari* români, *alții ca Ghiculeștii și Racovițeștii ale căror drepturi la domnie scoboară mai departe decît mazilirea lui Cantemir și omorurile din 1714 și 1716 (executarea lui Constantin Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino și stolnicului Constantin Cantacuzino — n.n.); și lîngă ei stă «noua» familie a Callimachilor, ai cărei membri erau tot așa niște mazili moldoveni, cum fuseseră înaintea lor ⟨Eustratie⟩ Dabija și ⟨Constantin⟩ Cantemir“* [6]. *Să mai adăugăm faptul — amintit de asemenea de Nicolae Iorga — că cel dintîi domn fanariot povățuia pe fiul său Constantin să aducă cu sine, pe pămîntul românesc, un număr cît mai mic de greci, ca și iritarea lui Constantin Mavrocordat cînd dregătorii țării îi trimiteau rapoarte scrise în limba greacă, în loc să le redacteze — așa cum voia el — în limba română.*

Este necesar să ținem seamă în evaluarea regimului fanariot că în răstimpul de peste un secol cît a durat pot fi distinse două perioade separate aproximativ de războiul ruso-turc din

---

[5] Idem, *Istoria poporului românesc*, vol. III, trad. din l. germană, București, 1925, p. 179.

[6] *Ibidem*, p. 180.

anii 1768—1774. În prima parte, domnii fanarioți au rămas, cu excepții nesemnificative, credincioși Porții și, așa cum s-a spus mai sus, familia Mavrocordat oferă exemplul cel mai concludent. Înfrîngerea turcilor în războiul amintit urmat de pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), care a marcat începutul unei noi etape în declinul Imperiului otoman, a inaugurat a doua fază a regimului fanariot, în care se înmulțesc defecțiunile exponenților acestuia (Grigore Ghica, Alexandru Mavrocordat-Firaris, Constantin Ipsilanti, Ioan Caragea), hotărîți să-și separe propriul destin politic de acela al patronilor lor otomani.

Ceea ce este valabil pentru regimul fanariot în ansamblul său este potrivit și pentru domneștii săi reprezentanți. Abia dacă mai trebuie spus că nu se poate stabili un fel de „portret-robot" al fanariotului sau al domnului fanariot. În stilul său de o culoare atît de caracteristică, academicianul grec G. Cassimatis așeza tipul fanariot în zoologia fantastică a scriitorului argentinian Jorge Luis Borges: „animal și în același timp plantă, gigant pompos sau pitic răutăcios, fanariotul — se întreba el — este posibil să fie analizat, să fie prins, să fie plasat intr-o explicație sociologică de ansamblu ?" [7]. *Oricît de spumoasă este încercarea lui în această direcție, să spunem că rezultatele ei*

---

[7] Grégoire Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du phanariotisme*, în vol. *Symposium. L'époque phanariote*, Thessalonic, 1974, p. 959 ; vezi observațiile privind pe fanarioți, ale lui Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354—1804 (A History of East Central Europe, vol. V)*, Seattle Londra, University of Washington Press, 1977, p. 133—136.

nu sînt pe deplin convingătoare. Mai întîi, în șirul domnilor fanarioți se întîlnesc, alături de adevărații fanarioți, greci care nu aparțin, prin obîrșie, Fanarului căruia i s-au integrat mai tîrziu — cum este cazul Mavrocordaților originari din insula Chios — precum și familii de origine albaneză — Ghiculeștii — sau română (cazul familiei Callimachi, avîndu-l la origine pe boiernașul Toader Calmășul). Trebuie avut în vedere apoi că nici sub aspectul personalității șirul domnilor fanarioți nu se înfățișează unitar: unor mari reformatori de larg orizont politic și cultural — precum Nicolae și Constantin Mavrocordat sau Alexandru și Constantin Ipsilanti — li se alătură figuri mediocre, prizoniere ale rutinei sau jefuitori de rînd, care prin rapacitatea lor sfîrșesc prin a-i speria pînă și pe patronii lor otomani (este cazul lui Constantin Hangerli, executat din ordinul sultanului). Calificativul de „reformatori" folosit de Nicolae Iorga se referă, așadar, nu la toți domnii fanarioți, ci numai la aceia care au desfășurat o amplă politică de reorganizare și modernizare a instituțiilor moldo-muntene.

În evaluarea generală a regimului fanariot trebuie avut însă permanent în vedere că el a însemnat a doua mare perioadă, după cea de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, de vîrf a stoarcerilor otomane, cînd uriașe sume de bani, precum și mari cantități de cereale, lemn și alte bunuri au luat drumul Istanbulului, ceea ce a afectat grav ritmul de dezvoltare a Țării Românești și Moldovei. Cruzimea mijloacelor de constrîngere utilizate pentru a smulge contribuabilului țăran ultimul ban sau ultima vită

a rămas ca o cumplită amintire a acestei perioade.

Regimul fanariot se plasează, din punct de vedere cronologic, în epoca de tranziție de la feudalism la capitalism. Așa cum remarcă, perfect îndreptățit, cunoscutul istoric marxist englez Eric Hobsbawm, problemele acestei perioade au provocat între adepții materialismului istoric discuții „cu mult mai numeroase decît pentru oricare altă perioadă din istoria universală" [8]. *Atît sub aspectul abordării teoretice, cît și sub acela al aspectelor concrete ale procesului de trecere de la feudalism la capitalism, această perioadă continuă să facă obiectul unor vii confruntări de opinii între specialiști. Ele sînt explicabile, mai ales, prin absența investigațiilor de caracter monografic asupra unui șir de momente și aspecte ale tranziției dintre cele două orînduiri. Sînt în discuție, îndeosebi, formele specifice îmbrăcate, de pildă, de procesul acumulării primitive a capitalului în zonele unde realitățile demografice și economice au făcut ca stăpînii de domenii să nu fie interesați de exproprierea și alungarea țăranilor de pe moșii, ci, dimpotrivă, să manifeste statornica preocupare de a asigura mîna de lucru necesară valorificării pămîntului prin creșterea producției cerealiere, destinată comerțului în primul rînd celui de export.*

Chiar dacă discuțiile asupra acestor probleme nu sînt încheiate, se poate releva de pe acum

[8] „Marxism Today", 1962/8, retipărit în Maurice Dobb, Paul-M. Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme : problèmes de la transition*, vol. II, Paris, Maspero, 1977, p. 7.

remarcabila intuiție a lui Nicolae Bălcescu în aprecierea epocii fanariote, în raport cu marile mutații înregistrate de societatea europeană în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor. Într-o viziune de autentică dialectică și într-un cadru de istorie continentală, marele istoric și revoluționar scrie în studiul său fundamental Mersul revoluției în istoria românilor : *„Înălțarea fanarioților la putere avu cu totul caracterul înălțării orășenimii în apusul Europei [...]. Astfel și fanarioții, fără știrea și voia lor chiar, împlinesc o misie providențială și ajutorează progresul. Ei revoluționează întru tot țările române. Constituția politică a vîrstei de mijloc cu întreptatele ei privileghiuri și tiranii se zdrobește. Adevăr că constituția lui Mavrocordat ce se pune în locu-i nu e mai bună; ținta ei e mai mult fiscală. Ea regulează însă oarecare ramuri ale statului, sfarmă libertățile boierilor și concentrează puterea în mîinile fanarioților, care zdrobesc în puțină vreme cu totul vechea aristocrație militară și feudală a țării [...]. Într-aceeași vreme servagiul se zdruncină și el și țăranul se declară liber în drept, deși nu încă în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire, și rămîne în stare de proletar [...] cînd misiea fanarioților de zdrobire a rînduelilor vechi s-a împlinit, atunci un nou atlet, ce de veacuri se părea adormit, se deșteaptă și se arată în arenă. Poporul se scoală mare, puternic și îngrozitor și mătură țeara de fanarioți“* [9].

---

[9] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, ed. G. Zane, București, Edit. Acad. 1982, p. 108.

Există, desigur, în vederile lui Nicolae Bălcescu elemente rezultate din documentația limită a timpului său, dar ceea ce se cuvine subliniat este înțelegerea caracterului contradictoriu — în înțeles dialectic — al epocii fanarioților. Măsurile lor de modernizare a structurilor societății românești au urmărit asigurarea condițiilor de satisfacere a cererilor materiale ale Porții și slăbirea clasei boierești, ca posibilă conducătoare a efortului de emancipare națională. În conflictul dintre domnii fanarioți și boierii pământeni, aceștia din urmă au reacționat în dubla lor ipostază de mari stăpîni de pământ, hotărîți să-și apere privilegiile, și de români, interesați, deci, de eliminarea — sau măcar limitarea — dominației otomane. Și în cazul aprecierii poziției boierimii, viziunea dialectică este de rigoare. Reacția ei față de reformele fanariote a îmbrăcat două aspecte: socială — de esență conservatoare — față de încercările domnilor fanarioți de a-i limita privilegiile, și națională — de esență progresistă — față de efortul domnilor fanarioți de a consolida controlul Porții asupra celor două țări române. Cînd boierii munteni au cerut prințului de Coburg, în timpul ocupației austriace din timpul războiului ruso-austro-turc, abolirea măsurilor fanariote, care îi lipsiseră de țăranii rumâni și posluș-nici [10], *ei se manifestau ca adversari ai reînno-*

---

[10] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1893, p. 329—330. Pentru criticile venite din mediul micii burghezii comerciale și meșteșugărești ca și a cărturarilor de origine modestă, vezi Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, phanariotisme*, în vol. *Hommes et idees du Sud-Est européen à l'aube de*

irii sociale. Așa cum observă un analist al perioadei, „rămîne de cercetat cît de departe în timp s-a resimțit această ură în judecățile boierilor din secolul al XIX-lea eliberați între timp de sub jugul fanarioților“ [11].

Încercarea noastră de a schița politica de reformă a lui Constantin Mavrocordat se întemeiază pe reconstituirea și evaluarea măsurilor înseși, grație documentației ample rămase de la el (să amintim numai că în condica sa de porunci din anii 1741—1742 sînt transcrise peste 1500 de porunci, rapoarte, scrisori etc.), confruntate cu alte mărturii, contemporane sau tîrzii. Călăuziți de gîndul de a respecta cu rigurozitate adevărul istoric și de a aprecia critic și valorifica moștenirea trecutului, am încercat să redăm — cu luminile și umbrele sale — portretul unuia dintre voievozii care s-au aflat pe tronul Munteniei și al Moldovei: Constantin Mavrocordat.

---

l'âge moderne, București—Paris, Edit. Academiei, Ed. du C.N.R.S., 1980, p. 345—346.

[11] W. Theodor-Elwert, *Zur griechisch—rumänischen Symbiose der Phanariotenzeit*, în vol. *Beiträge zur Südosteuropa—Forschung*, München, 1966, p, 392; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 347.

Capitolul I

INSTAURAREA REGIMULUI FANARIOT

Imaginea tradițională, apăsată de didacticism, a instaurării regimului fanariot în Moldova și Țara Românească în anii 1711 și, respectiv, 1716 cere serioase rectificări. Această modificare profundă a regimului politic a celor două țări române nu s-a petrecut dintr-o dată, adică într-un moment istoric, lesne de fixat. Dacă ar fi așa, s-ar putea pune — cu îndreptățit temei — întrebarea de ce domnia lui Nicolae Mavrocordat în Moldova în anii 1709—1710 nu aparține epocii fanariote, iar cea din anii 1711-1715 din aceeași țară e considerată ca inaugurînd epoca fanariotă în Moldova? În realitate, instaurarea regimului fanariot în cele două țări române (după cum se știe, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cealaltă țară românească, Transilvania, trecuse de sub dominația otomană sub dominația habsburgică) a constituit încununarea unui proces de lungă durată ale cărui principale componente au fost: a) intensificarea luptei de eliberare de sub dominația otomană în Moldova și Țara Românească, b) eforturile Imperiului otoman de a păstra sub controlul său cele două țări române, care, prin poziția și

bogățiile lor, aveau pentru el o excepțională însemnătate strategică și economică și c) creșterea ponderii elementului grecesc și în structurile politice otomane ca și în viața, politică, economică și religioasă a celor două țări române, creștere aflată și în legătură cu expansiunea tot mai viguroasă a comerțului grecesc spre Occident și, pe măsura întăririi economice a acestui element, a creșterii influenței sale politice la Istanbul. În aceste condiții, ceea ce Nicolae Iorga a numit atît de sugestiv „Bizanțul de după Bizanț" — în care sînt de distins componente ale grecității post-bizantine și continuarea Bizanțului prin români [1] — a devenit progresiv o Turco-Graecia — participarea tot mai largă, deși subalternă, a elementului grecesc la funcționarea sistemului de conducere a Imperiului otoman, participare căreia revoluția de eliberare națională începută la 1821 avea să-i pună brusc capăt.

Înlocuirea domnilor pămînteni prin greci fanarioți sau prin familii românești fanariotizate [2] nu a apărut — cum lesne se poate constata din mărturiile contemporane — drept o modificare brutală a sistemului politic din cele două țări române, pentru că geneza regimului fanariot s-a desfășurat de-a lungul mai multor etape, în decurs de cîteva decenii, pregătind și obișnuind astfel societatea românească cu noua formulă de guvernare.

---

[1] Virgil Cândea, Postfață la Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1971, p. 254—257.

[2] Pentru accepția termenului de fanariot, vezi Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 341.

Rezistența înverșunată — care a îmbrăcat forma războiului întregului popor [3] — opusă de țările române încercărilor Porții otomane de a introduce și la nord de Dunăre regimul de pașalîc a constrîns Imperiul otoman să recunoască, în cele din urmă, statutul de autonomie al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. Umanistul italian din secolul al XV-lea, Filippo Buonaccorsi-Callimachus, aflat în slujba coroanei polone și, în această calitate, un excelent cunoscător al realităților politice din spațiul românesc (a purtat discuții cu Ștefan cel Mare), explică ceea ce poate fi considerat pe drept cuvînt un miracol : menținerea structurilor și instituțiilor proprii în condițiile acceptării suzeranității otomane ; el subliniază că Ștefan cel Mare „a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat" și conchide că românii „după ce au respins armele și încercările ei (ale Porții otomane — n.n.) s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători" [4]. Mărturia umanistului italian confirmată de cea a raguzanului Michael Bocignoli [5] ca și de alte izvoare dovedesc incontestabil existența unor acte (capitulații, ahdnâme) emise de Poartă și

---

[3] Vezi, pe larg, general-maior dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, București, Edit. Militară, 1980, p. 87 și urm.

[4] Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI. Ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 98.

[5] *Călători străini despre țările române*, vol. I, ed. Maria Holban, București, Edit. Științifică, 1968, p. 179.

în cuprinsul cărora era definită autonomia țărilor române. Capitulațiile erau expresia unui raport de forță și, de fiecare dată, cînd împrejurările i-au permis să le violeze, Poarta nu a ezitat să o facă. Agravarea considerabilă a regimului de obligații materiale la sfîrșitul secolului al XVI-lea amenința țările române cu prăbușirea economică. Riposta lor a fost marele război antiotoman, în cursul căruia Mihai Viteazul a înfăptuit cea dintîi unire a românilor. Amploarea și vigoarea ripostei românești — care a scos temporar țările române de sub suzeranitatea Imperiului otoman — a convins Poarta că nu putea depăși un anumit nivel de exploatare a resurselor economice ale țărilor române și că nu le putea viola statutul politic fără a risca pierderea controlului lor. Alături de unirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei — care, deși efemeră, ca urmare a ostilității marilor puteri vecine, a devenit un puternic stimulent în lupta pentru unitate și independență națională —, moștenirea politică a Viteazului a inclus, ca o componentă esențială, conservarea statutului de autonomie al celor trei țări române. Amintirea acțiunii lor militare — care a găsit în Mihai Viteazul pe conducătorul cel mai brav și cel mai decis — a acționat ca un factor de disuadare ori de cîte ori, în cursul secolului al XVII-lea, conducerea politică de la Istanbul a luat în considerație introducerea regimului de pașalîc în spațiul românesc. Teama Porții de a nu provoca o reacție românească întruchipată într-un nou Mihai Viteazul a contribuit

decisiv la respectarea de către Poartă a autonomiei țărilor române [6].

Reintrarea țărilor române sub dominația otomană, la începutul secolului al XVII-lea, s-a făcut în condițiile unei însemnate reduceri a haraciului și, în general, a regimului de obligații materiale ale țărilor române față de Imperiul otoman [7]. Poarta învățase lecția din marea faptă a Viteazului. Tendința de a spori, însă, cuantumul veniturilor stoarse îndeosebi de la Țara Românească și Moldova nu a întîrziat să se manifeste, astfel că încercările de a reedita isprava Viteazului nu au lipsit, cea mai importantă fiind, desigur, aceea a lui Mihnea al III-lea, care, fascinat de exemplul lui Mihai, i-a împrumutat, ca domn, pînă și numele. Reprimarea de către Poartă a marii răscoale antiotomane a celor trei țări române în anii 1658—1662 a fost considerată, de curînd, ca începutul epocii fanariote : „Dacă nu se constituie ca un corp de doctrină decît către 1720 — scrie Andrei Pippidi — o dată cu scrierile lui Nicolae Mavrocordat, ordinea politică fanariotă, încercarea de a instaura armonia socială sub egida sultanului, în beneficiul celor mai dibaci intermediari între cîrmuirea otomană și țările române, funcționează din 1659. Data probabilă avansată de noi este cea a revoltei conjugate a Țării Românești și Moldovei. O dată înăbușită această tentativă de re-

---

[6] Fl. Constantiniu, *De la Mihail Viteazul la fanarioți : observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie" (citat în continuare : S.M.I.M.), VIII (1975), p. 111.

[7] Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în S.M.I.M., II (1957), p. 44.

dobîndire a independenței lor, cele două provincii vor fi supuse unor domni trimiși din capitala Imperiului, afară de cîteva cazuri cînd ei sînt aleși de vechii boieri, care se vor adapta cu bonomie la rolul de președinți ai ordinei nobiliare“ [8].

Este de netăgăduit că politica antiotomană a lui Constantin Șerban și Mihnea al III-lea, domnii Țării Românești, Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, Gheorghe Rákóczi al II-lea și Ioan Kemény, principii Transilvaniei, a provocat alarma Porții ; ea a încercat să găsească o formulă politică, în măsură să-i stabilizeze controlul asupra spațiului românesc, fără a recurge însă la anularea autonomiei, care ar fi declanșat cu siguranță o violentă ripostă românească, remediul dovedindu-se astfel mai primejdios decît boala ! În 1666, bailul venețial la Constantinopol îl informa pe doge despre intenția Porții de a numi în fruntea celor trei țări române greci din capitala otomană, mai fideli intereselor Porții decît domnii pămînteni, formula fiind de preferat pașalîculuí [9]. Intenției nu i s-a dat însă curs, probabil, din aceeași teamă de formele imprevizibile pe care le-ar fi căpătat rezistența țărilor române.

Planul de a le cîrmui prin greci de la Istanbul a fost readus în actualitate de trecerea domnului Moldovei, Ștefan Petriceicu, de partea armatei polone în timpul bătăliei cu turcii de la Hotin (1673), ca și de atitudinea

---

[8] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 347— 348.

[9] Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays roumains*, în „Revue des études sud-est européennes“, t. XI (1973), nr. 1, p. 89.

echivocă a domnului muntean, Grigore Ghica [10]. În biografia părintelui său, Dimitrie Cantemir dă o informație de interes deosebit asupra concluziilor trase de Poartă din conduita celor doi voievozi români : „Poarta otomană, văzînd că domnul Moldovei (Ștefan Petriceicu — n.n.) a trecut la dușmani chiar în focul luptei și că începutul înfrîngerii s-a tras de la moldovenii și muntenii trădători. (față de Poarta otomană — n.n.), socoate că este mai chibzuit ca pe viitor să nu mai numească niciodată domn pe un moldovean, ci pe un grec, care să-și aibă casa și neamurile la Țarigrad și pe lîngă aceasta să fie om pașnic și neștiutor în ale războiului" [11]. Așadar, atitudinea celor doi domni români în bătălia de la Hotin a determinat Poarta să reia intențiile din 1666 de a pune — cel puțin în scaunul de la Iași, dacă nu și în cel de la București — un grec din Istanbul, care să vegheze la apărarea intereselor ei pe cît de mari pe atît de primejduite. Cel asupra căruia s-a îndreptat favoarea Porții a fost Dumitrașco Cantacuzino. Membru al unei familii celebre care, așa cum înainte de căderea Bizanțului sub turci, se ridicase pînă la tronul imperial, izbutise, după ce Constantinopolul bizantin devenise Istanbulul otoman, să păstreze o însemnată influență politică. Dumitrașco Cantacuzino deținuse dregătoria de vistier în timpul domniei lui Grigore Ghica

---

[10] Fl. Constantiniu, *Tensiuni politice româno-otomane în ajunul asediului Vienei*, în vol. *Românii și asediul Vienei, 1683*, București, Edit. Meridiane, 1983, p. 11.

[11] Dimitrie Cantemir, Viața lui Constantin Cantemir, trad. de R. Albala. București 1960, p. 21.

în Muntenia, iar în momentul numirii lui în scaunul de domnie de la Iași îndeplinea funcția de capuchehaia (reprezentant) al lui Ștefan Petriceicu în capitala otomană [12].

În timpul cîrmuirii acestui „prim fanariot" — cum îl considera, mai tîrziu, Atanasie Comnen Ipsilanti [13] — se întîlnesc cîteva situații și măsuri inedite și care prefigurează — pînă la un punct — situații și măsuri din epoca fanariotă propriu-zisă.

Situația excepțională a lui Dimitrie Cantacuzino este relevată de înseși condițiile luării domniei. În loc să stoarcă de la noul numit, așa cum obișnuia, sub diverse titluri, însemnate sume de bani, Poarta, printr-un gest surprizător, îi achită ea însăși datoriile : „Ci i-au dat împărăția domnia lui Dumitrașco-vodă fără nici o cheltuială ; și îndată au scos bani și i-au dat de cheltuială, care n-au fost niciodată dușeași (noroc — n.n.) ca această domnie", consemnează Nicolae Costin [14].

Pentru a-l pune pe reprezentantul său la adăpost de noi incursiuni polone, pornite din îndemnul lui Ștefan Petriceicu, refugiat în Polonia, Poarta a acceptat cererea acestuia ca în cursul iernii în țară să se afle oastea tătară. „De ce vizirul — scrie Ion Neculce — au poroncitu să iernedze tătari în țară, pentru (ca) să apere și pe dînsul (Dumitrașco Cantacuzino — n.n.) și raiaua (locuitorii țării — n.n.) lor, mai multu

[12] Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, Edit. științifică, 1971, sub voce.

[13] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 230, nota 20.

[14] N. Costin. *Letopisețul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. II, București, 1872, p. 10—11.

au fostu socoteala turcilor, pentru ca să slăbească raiaua să nu să poată hainí (răzvrăti — n.n.) lesne“ [15]. La rîndul său, pentru a-şi dovedi zelul faţă de Poartă, Dumitraşco Cantacuzino a sugerat Porţii distrugerea cetăţilor Suceava, Neamţ şi Hotin pentru a împiedica ocuparea şi aşezarea între zidurile lor a garnizoanelor polone (aşa cum se întîmplase la Suceava şi Neamţ). Poarta a acceptat propunerea şi cele trei cetăţi au fost „stricate“. Ion Neculce înregistrează zvonul „că mai mult sfatul şi-ndemnătura lui Dumitraşco-vodă au fost decît voia vizirului“ [16].

În cîrmuirea sa, domnul a introdus o reformă fiscală care a surprins prin ineditul ei : „Făcut-au acest domnu Dumitraşco-vodă un obiceiu rău şi spurcat în ţară, care n-au mai fost până atunce, de au dat hîrtii, de scriu feţele oamenilor de la mic pîn' la mare, care au rămas pomana lui de n-o mai lasă nice un domn să se uite acea pedeapsă a săracilor“ [17].

---

[15] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, Edit. Minerva, 1975, p. 52. Consecinţele prezenţei tătarilor în Moldova sînt deplînse de cronicar în termeni impresionanţi : „De ce intrat-au tătarii în ţară, ca lupii într-o turmă de oi, de s-au aşedzat la iernatec pîn sate, pe oameni, din Prut pînă în Nistru, până în apa Jijiei nemărui nefiindu nice o milă de săraca de ţară, cum aru hi fostu ţara fără domn. Aşè era jac într-însa, cum aru hi fostu ei, săracii, pricina răutăţii, cum aru fi ei, săracii, sfătuit să vie leşii cu oaste la Hotin. Cum s-au îndurat a de ţara în pradă, fără nice o nevoie ! Numai pentru frica cè blăstămăţască şi chivernisala lui (ale lui Dumitraşco Cantacuzino — n.n.) au socotit, de au iernat tătarii în ţară păn-în-primăvară“ *(ibidem*, p. 53).

[16] *Ibidem*, p. 55.

[17] *Ibidem*, p. 56.

Primul obiectiv al domnului fusese, așadar, de a stabili o evidență riguroasă a contribuabililor, prin înscrierea semnalmentelor fizice, pentru a nu se putea sustrage achitării dărilor. Cum vom vedea, acest efort de fixare riguroasă a capacității demofiscale a țării a constituit unul din aspectele caracteristice ale politicii de reformă a domnilor fanarioți. Sursa de inspirație a măsurilor lui Dumitrașco Cantacuzino este dezvăluită de Nicolae Costin: „de atunci au eșitu acea pomană în țeară de umblau toți oamenii cu pecețile lui Dumitrașcu-vodă, cum dau turcii iova haraci creștinilor în țara turcească“ [18]. Domnul care se bucurase de totala încredere a Porții și-a înscris politica fiscală într-o adevărată tradiție a statului otoman, preocupat permanent să cunoască numărul contribuabililor și să le protejeze capacitatea lor de plată, pentru a putea percepe dările, care constituiau tot atîtea surse de venit pentru Poartă [19]. Domnia lui Dumitrașco Cantacuzino înregistrează, așadar, semnele înaintemergătoare ale epocii fanariote: consolidarea dominației otomane prin slăbirea capacității de apărare a țării și promulgarea de măsuri vizînd reorganizarea sistemului fiscal, întemeiată pe cunoașterea exactă — evident la nivelul posibilității timpului — a masei de contribuabili pentru a împiedica evaziunile fiscale.

Înscăunarea lui Dumitrașco Cantacuzino ca domn al Moldovei inaugurează o perioadă ce

---

[18] N. Costin, *op. cit.*, p. 13.

[19] Vezi Halil Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300—1600*, New York, 1973, p. 67.

s-ar putea numi protofanariotă [20]. Ea durează de la 1673 pînă la 1685 și cuprinde, pe lîngă domnia lui Dumitrașco Cantacuzino, pe cele ale lui Antonie Ruset (1675—1678) și Gheorghe Duca (1675—1683) căruia, după scurtul „intermezzo" al revenirii în scaun a lui Ștefan Petriceicu cu sprijinul Poloniei, încurajată de marele succes al lui Ioan Sobieski, despresurătorul Vienei, din nou Dumitrașco Cantacuzino (1684—1685) [21]. Ambii succesori amintiți ai lui Dumitrașco Cantacuzino erau greci, cel dintîi țarigrădean, celălalt rumeliot. În Țara Românească, Poarta a numit în toamna lui 1673, în locul lui Grigore Ghica, pe Gheorghe Duca (cel care avea să-i succeadă, apoi, lui Antonie Ruset în scaunul Moldovei). [22] Numirea lui a fost făcută cînd se părea că Grigore Ghica imitase gestul lui Ștefan Petriceicu de a se alătura oastei polone. Înscăunarea la Bucu-

---

[20] Eugen Stănescu, *Préphanariotes et Phanariotes dans la vision de la société roumaine des XVIIe—XVIIIe siècles*, în vol. *Symposium. L' époque phanariote*, ed. cit., p. 347 a definit secolul al XVII-lea și, îndeosebi, ultimele sale decenii drept o „epocă prefanariotă" caracterizată prin „tendințe reformatoare încă vagi, crearea foarte înceată de noi instituții, elaborarea timidă a unei «forma mentis» reînnoită ca spirit politic și, mai ales, pătrunderea masivă și neîntreruptă a elementului grec pînă la debordarea structurilor tradiționale ale clasei conducătoare". Autorul nu tratează însă, în acest cadru, ceea ce noi numim epoca protofanariotă.

[21] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 122—123 relevă consecințele de lungă durată ale acțiunii lui Ștefan Petriceicu pentru Moldova.

[22] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 51 și urm.

reşti a grecului Gheorghe Duca, aproape concomitent cu cea de la Iaşi a grecului constantinopolitan, Dumitraşco Cantacuzino, ni se pare a fi un indiciu că, iniţial, ceea ce am numi formula protofanariotă urma să fie aplicată în ambele ţări române. După disculparea lui Grigore Ghica,[23] Muntenia a ieşit, desigur de sub bănuiala de „hainie", astfel că în 1678 domnia a revenit lui Şerban Cantacuzino (care, spre deosebire de Dumitraşco, aparţinea Cantacuzinilor împământeniţi în Ţara Românească). Intervenţia energică la Poartă a noului domn muntean avea să aducă în scaunul de la Iaşi pe Constantin Cantemir, încheindu-se astfel acest „primo tempo" — dacă ni se îngăduie această formulă — a regimului fanariot.

Eşecul oastei otomane sub zidurile Vienei (1683) şi începutul ofensivei imperiale, care a găsit în Eugeniu de Savoia un strălucit conducător, au creat o ameninţare directă asupra dominaţiei otomane în bazinul Dunării mijlocii şi de jos. Marea şansă a Porţii otomane a fost că Ioan Sobieski nu a mai putut reedita în Moldova succesul de lîngă capitala imperială, astfel că atacul conjugat al Ligii Sfinte, care convergea spre spaţiul românesc, a pierdut din intensitate şi gravitate. Contextul internaţional a favorizat intensificarea mişcării de emancipare de sub dominaţia Porţii din cele trei

---

[23] Grigore Ghica simulase captivitatea pentru a se putea alătura lui Ioan Sobieski, dar, în cele din urmă, temător de soarta familiei lui, ostatecă la turci, revenise la tabăra otomană, unde a izbutit să-l convingă pe seraschier de nevinovăţia sa. Trimis la Istanbul, era pe punctul să-şi recapete domnia, cînd a murit pe neaşteptate, pare-se, otrăvit.

țări române. În principiu, efortul românesc de ieșire de sub controlul otoman ar fi trebuit să găsească sprijinul puterilor creștine angajate în confruntarea militară cu Poarta. Obiectivele expansioniste ale acestora amenințau însă țările române cu perspectiva sumbră de a schimba o dominație străină cu alta. Față de apetiturile teritoriale ale Poloniei și Imperiului habsburgic, menținerea unui anumit echilibru între aceste puteri creștine și Imperiul otoman apărea ca fiind benefică neatîrnării românești. Așa cum remarca un observator străin la 5 decembrie 1686, românii „dacă au interes ca necredincioșii (turcii — n.n.) să fie nimiciți [...] ei sînt încă și mai interesați în fond ca puterea otomană să nu fie doborîtă, fiindcă atunci a lor ar fi curînd stinsă de împărat sau de regele Poloniei“ [24].

Temerile față de adevăratele intenții ale exponenților „cruciadei“ au fost confirmate de anexarea Transilvaniei — înfăptuită prin amenințări, presiuni și violențe — de către Imperiul habsburgic : devenea limpede că „aliații“ creștini nu acceptau neatîrnarea țărilor române. În aceste condiții, atît de dificile, în gîndirea politică românească s-a cristalizat un adevărat program politic ale cărui principale obiective erau independența politică, integritatea teritorială și domnia ereditară, ca mijloc de consolidare internă [25]. Exponenții cei mai fermi ai acestui program au fost domnul

[24] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, p. 78.
[25] Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, Edit. Eminescu, 1983, p. 51.

Munteniei, Şerban Cantacuzino (1678—1688), şi cel din Moldova, Dimitrie Cantemir (1710—1711); în forme moderate şi preocupat să păstreze echilibrul între Viena şi Moscova şi să fie acoperit faţă de Poartă succesorul lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu (1688—1714), a desfăşurat o politică inspirată — în fond — de aceleaşi obiective.

Pentru Poarta otomană evenimentele de la Hotin din 1673 se repetau în forme mult mai ample, agravate de prezenţa imperialilor în Transilvania, de energia militară regăsită a Poloniei şi de cele dintîi manifestări ale politicii sud-est europene ale Rusiei. Atunci, în 1673, factorii politici ai Imperiului otoman — în imposibilitate de a institui un regim de paşalîc pentru a nu provoca o reacţie militară a ţărilor române de felul celei conduse de Mihai Viteazul — au recurs, cum s-a arătat, la un prim experiment fanariot mai lung în Moldova, mai scurt în Muntenia. Domnii străini apăreau Porţii mai vrednici de încredere decît cei pămînteni, care, oricît de fideli i-ar fi fost[26], nu se puteau sustrage marelui şi puternicului curent autohton de ieşire de sub dominaţia otomană. Evenimentul ce a decis Poarta să reînnoiască experienţa din 1673 au fost negocierile secrete ale domnului Moldovei, Mihai Racoviţă, cu Petru cel Mare, care, victorios la Poltava (1709) asupra armatei suedeze conduse de regele Carol al XII-lea, apărea unul din factorii decisivi în noua configuraţie

[26] Vezi observaţiile lui Victor Papacostea în privinţa domnilor — precum Constantin şi Antioh Cantemir — partizani ai „păcii turceşti", *ibidem*, p. 120.

politico-strategică din Europa central-răsăriteană și de sud-est. Ceea ce se cuvine amintit este că la mazilirea lui Mihai Racoviță, desfășurată în condiții destinate să-i înspăimînte pe localnici, a existat la Iași teama, înregistrată de I. Neculce, că țara ar putea deveni un pașalîc [27]. Panica boierilor s-a dovedit neîntemeiată, însă în locul pașei a venit ca domn Nicolae Mavrocordat.

Originară din insula Chios, familia Mavrocordaților s-a înălțat în sfera de putere a împărăției turcești prin Alexandru Mavrocordat, numit și „Exaporitul" (consilier secret). Începutul strălucitei sale cariere l-a constituit postul — obținut în 1671 — de secretar al lui Panayotis Nikusios — probabil el însuși originar din insula Chios —, ajuns primul creștin și, în urma stabilirii lui în cartierul Fanar al capitalei otomane, primul fanariot care a dobîndit însemnata funcție de mare dragoman [28]. Tînărul Alexandru avea o solidă pregătire în domeniul medicinii și filosofiei, care i-a asigurat o catedră la Academia Patriarhiei de Constantinopol. Devenit în 1673 mare dragoman — în urma morții patronului său — Alexandru Mavrocordat începe o mare carieră diplomatică al cărei apogeu l-a constituit negocierea păcii de la Carlowitz (1699). În cursul tratativelor, Polonia reclamase stăpînirea asupra Moldovei. Răspunsul negativ al delegației otomane s-a întemeiat pe statutul special al

---

[27] I. Neculce, *op. cit.*, p. 170; V. Papacostea, *op. cit.*, p. 200—201.

[28] Emile Legrand, *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits*. Paris, 1900, p. 10—11.

Moldovei, cîştigat prin rezistenţa ei îndelungată. „Leşii încă cerè tare Ţara Moldovei — informează Ion Neculce —, dar turcii au răspunsu pentru Ţara Moldovei că Ţara Moldovei nu pot să o dè, să le fie lor podani (supuşi — n.n.), că este volnică (liberă — n.n.) că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia“ [29].

Statutul de autonomie al Moldovei a fost reconfirmat şi prin interdicţia extinderii stăpînirii directe otomane asupra teritoriului ei. Abandonarea de către turci a Cameniţei a pus capăt străbaterilor — atît de oneroase — ale teritoriului moldovean de către detaşamentele otomane trimise spre pază sau de convoaiele de aprovizionare. În sfîrşit, garnizoanele polone cuibărite în mînăstiri sau cetăţi au părăsit ţara. În ochii multora dintre contemporani Alexandru Mavrocordat a apărut drept principalul negociator — din partea Porţii — a acestei păci, şi Nicolae Costin, care avea să ocupe dregătorii în domnia lui Nicolae Mavrocordat, atribuie — evident interesat — Exaporitului o faimă continentală : „adaosu-şi-au mare veste şi laudă, vei zice, la toată Europa, acest Alexandru Mavrocordat pre carele nu-l vor uita curînd veacurile viitoare“ [30]. Marele dragoman s-a bucurat de renumele unui om de mare cultură şi opera sa — scrieri de istorie, filosofie, teologie, retorică, gramatică etc. — dezvăluie o mare varietate de preocupări. El a pus bazele unei biblioteci a familiei, sortită — cum se va vedea — unei celebrităţi tot atît de mari ca şi a fondatorului ei. Marea sa

---

[29] I. Neculce, *op. cit.*, p. 127.
[30] Nicolae Costin, *op. cit.* 73.

experiență de viață a făcut din Exaporit un pragmatic, a cărui conduită s-a întemeiat pe perceperea realității asociată cu prudența : „Nu ne făurim o regulă de comportare desprinsă de contingențele corporale și materiale ; noi ținem seama de corp și de materie“ [31], principiu care l-a încorporat și în învățăturile date copiilor săi.

Fiul lui, Nicolae, a urmat o carieră similară cu a tatălui său, ajungînd și el mare dragoman al Porții. Instruit — primise acasă o solidă și variată învățătură — și inteligent, tînărul fanariot era sortit să facă un pas înainte — față de părintele său — în ierarhia otomană. În momentul mazilirii lui Mihai Racoviță, i se încredințează domnia Moldovei. Înscăunarea sa nu este lipsită de unele analogii cu cea a „primului fanariot“ (ne amintim că termenul este folosit de Atanasie Comnen Ipsilanti), Dumitrașco Cantacuzino : și în 1673 și în 1709 numirea unui fanariot a avut loc într-un moment cînd Poarta otomană și-a crezut amenințată dominația asupra Moldovei prin colaborarea militară a lui Ștefan Petriceicu cu Polonia (1673) și prin negocierile secrete ale lui Mihai Racoviță cu Rusia (1709).

Potrivit cronicii lui Neculce, desemnarea lui Nicolae Mavrocordat ca domn ar fi fost consecința refuzului lui Antioh Cantemir de a da cele 300 de pungi cerute de marele vizir pentru a-i da din nou domnia (convins că nu are nici un rival serios, Antioh oferise doar 160 de pungi). Contrariat, marele vizir s-ar fi adre-

---

[31] C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogrecești*, București, 1968, p. 141.

sat — potrivit cronicarului — lui Nicolae Mavrocordat cu următoarele cuvinte : „Iată că tu ești tărdziman (dragoman — n.n.) slug-împărătească, credincios, și-ți dau ție domnia fără nice un ban“ [32]. Atitudine de o logică cel puțin ciudată și care ar reaminti situația lui Dumitrașo Cantacuzino — căruia, reamintim, Poarta nu numai că nu i-a luat obișnuitele sume de bani la investire, dar i-a achitat și toate datoriile — dacă același Neculce nu ar adăuga de îndată că, după cîteva zile, generozitatea marelui vizir s-a spulberat și noul domn a fost obligat să achite 800 de pungi, cifră desigur exagerată. Informația cronicarului despre condițiile înscăunării lui Nicolae Mavrocordat lasă impresia unei numiri rezultate din circumstanțe întîmplătoare (refuzul lui Antioh Cantemir) ; în realitate — așa cum s-a remarcat — rațiuni politice mult mai adînci au determinat decizia marelui vizir [33] : acum, cînd în urma păcii de la Carlowitz, Imperiul habsburgic se învecina de-a lungul Carpaților cu cele două țări române aflate sub suzeranitatea Imperiului otoman și, cînd după victoria de la Poltava, Rusia se manifesta ca o mare putere în Europa central-răsăriteană, Poarta făcea apel la serviciile cuiva, de care avea toate temeiurile să nu se îndoiască. Noul domn prezenta toate acele atribute voite de Poartă în 1673 a caracteriza pe un domn al Moldovei : grec, cu familia la Istanbul și fără pregătire militară [34]. Nicolae Mavrocordat co-

[32] I. Neculce, *op. cit.*, p. 170.

[33] V. Papacostea, *op cit.*, p. 202.

[34] I. Neculce relatează că la aflarea numirii ca domn a fiului său, Exaporitul „au și-nceput a plînge

respundea acestui „portret-robot" socio-politic, iar politica lui internă avea să dovedească în chip limpede că Moldova și, în curînd, Muntenia intrau într-o altă fază a istoriei lor, prin introducerea unui nou sistem de guvernămînt.

Aproape totul, în întîia domnie moldoveană a lui Nicolae Mavrocordat, poartă pecetea ineditului. Domnul, neștiutor al limbii țării, se întreține prin interpret cu sfetnicii și cu supușii săi. Încă de la cei dintîi pași pe pămîntul Moldovei, el declanșează o puternică agitație, poruncind să se restituie banii încasați din dările percepute de fostul domn Mihai Racoviță. Cronica lui Neculce reconstituie propagarea undei de frămîntare printre țărani pe măsură ce noul domn se apropie de capitala țării. Aflînd de ordinul domnesc, țăranii reclamă zlotașilor — boierii însărcinați cu strîn-

---

ș-aș da palme peste obraz, ș-aș smulge părul din cap și din barbă, ș-a blăstăma pe fiu-său, căci au priimit domnia, și a dzice că din ceasul acesta este casa lui stîncă, de vreme că s-au amestecat la domnie" (*op. cit.*, p. 171). V. Papacostea, *op. cit.*, p. 203 respinge informația, invocînd un raport al ambasadorului francez de Castagnères, din 30 aprilie 1699 (Hurmuzaki, Supl. I, p. 348), potrivit căruia Exaporitul ceruse Porții să-l numească pe fiul său domn, drept recompensă pentru serviciile făcute Porții. În ce ne privește, nu credem că cele două informații se exclud. În cei zece ani care despart cele două atitudini ale lui Alexandru Mavrocordat, experiența îl va fi învățat pe Exaporit că prudența — virtutea cardinală pe care el o propovăduise atît de stăruitor — recomanda renunțarea la avantajele unei domnii de care erau legate riscuri cu mult mai mari. (Tragicul sfîrșit al lui Constantin Brîncoveanu și fiilor săi, ca și a lui Ștefan Cantacuzino și al unchiului său, stolnicul, aveau să-i dea, postum, o nouă îndreptățire).

gerea dărilor — înapoierea imediată a banilor luați în vremea lui Racoviță : „cum au purces Neculaiu-vodă din Gălați, s-au și rădicat toată țărănimea Țării de Gios cu jalobă asupra zlotașilor, în Tecuci, în Bîrlad, în Vaslui, în Schînteia. Pe la toate conaceli, tot divanuri (judecăți — n.n.) de zlotași era cu mojîcii. Și zlotașii, ca vai de capeteli lor, îmbla șipurindu-să (strecurîndu-se — n.n.) și rugîndu-să mojîcilor, și-ndatorindu-să, și-ntorcînd mojîcilor. Și le făcè și zapis, să-i mai aștepte, și mojîcii nu priimiè. Iară după ce-au sosit (N. Mavrocordat — n.n.) în Ieși, rădicatu-s-au tot tîrgul asupra zlotașilor, de nu putè răzbi pe uleți de nărod de oameni, după cumu-i rîndul prostimei. Și zlotașii apucaseră de dedesă mulți bani la visterie și n-avè de unde întoarce mojîcilor. Ce i-au bătut Neculai vodă cu buzduganul și i-au închis în temniți cu tîlharii, pîn' ș-au vîndut ce-u avut tot ș-au plătit țăranilor pân' la un ban. Deci mojîcii, vădzînd acea voie așè s-au dîrjitu și s-au însămețit în toată țara“ [35].

Spectacolul oferit de capitala Moldovei era, desigur, insolit : țăranii, încurajați să-și ceară banii luați de boierii-încasatori, iar aceștia din urmă bătuți și închiși. Umilirea boierimii nu era însă decît la început. Abia numiți în divan (sfatul domnesc), Ioan Sturza și Ilie Catargi sînt destituiți și arestați fără nici o explicație. Alți doi boieri, Gavril Costachi și Ioniță Ne-

[35] I. Neculce, *op. cit.*, p. 172—173. De observat disprețul cu care cronicarul — mare boier — îl manifestă față de țărani : „mojîci“ și „prostime“ (și cu sensul de oameni simpli).

niul Rață, vinovați de maltratarea unui grec, sînt supuși — supremă umilință ! — pedepsei corporale : „Deci i-au pus la scară, de i-au bătut cîte cu doo sute de toiege la cur ! [36].

Stilul de guvernare era și el deosebit de al predecesorilor pămînteni. Încă de la ceremonia de înscăunare — la Iași — cei prezenți fuseseră surprinși să audă în beratul imperial de numire „multe cuvinte neobicinuite : că scria împăratul (sultanul — n.n.) pentru Nicolae vodă, că este slugă dreaptă din părinți... și alte laude“ [37], ceea ce conferea, desigur, noului numit o deosebită autoritate, de care, cum s-a văzut, nu a întîrziat să facă uz. Distant cu boierii, cu care discuta rareori și atunci, potrivit lui Neculce, doar „doo, trei cuvinte“, el apărea acestora „nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturor“ [38]. În realitate, Nicolae Mavrocordat, hotărît să submineze puterea boierimii — principalul factor politic al țării, atrasă, în chip firesc, de perspectiva emancipării de sub suzeranitatea Porții — voia să instituie o cîrmuire autoritară, în spiritul concepției monarhiei absolute. Este ceea ce Neculce — cu remarcabilă intuiție — exprimă în limbajul lui simplu : „Vrè să stăpînească Moldova ca Poarta turcească, cu mărire mare“ [39].

---

[36] *Ibidem*, p. 174.
[37] N. Costin, *op. cit.*, p. 74.
[38] Nicolae Muste, *Letopisețul Țărei Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, București, 1874, p. 40.
[39] I. Neculce, *op. cit.*, p. 174.

Nicolae Muste, care este vădit ostil domnului fanariot[40], afirmă chiar că solicitudinea arătată de Nicolae Mavrocordat țăranilor, era dictată de dorința de a înjosi pe boieri : „țăranilor au fost dat voie de să rădicau cu pîră asupra boierilor, de nici îi băga în samă. În divan, suduiau mojîcii pre boieri, și cum eșiau la divan de se jăluia un țăran pre un boier, îndată da pre boier în mîna țăranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vreo dreptate, iată că s-ar cădea a-l lăuda și a-l numi drept giudecătoriu, neveghind nimărui voie (nepărtinind — n.n.), arătînd dreptate tuturor cum se cade ca unui domn ; dar aceasta o făcea el, numai tot ca să defaime și să rușineze neamul boieresc, mirîndu-se (întrebîndu-se — n.n.) ce ar mai face să mai îngrozească pe boieri“[41].

Este de neîngăduit că „demofilia“ domnului fanariot avea rațiuni politice — în concepția lui, ea trebuia să constituie un mijloc de presiune asupra boierimii și de erodare a autorității ei. Mai mult însă decît această funcție, țărănimea se afla în centrul preocupărilor domniei, ca masă de contribuabili, ca principala sursă de venit a țării, prin numeroasele dări plătite vistieriei. În Imperiul otoman, grija față de țăranul contribuabil, față — mai exact — de capacitatea sa fiscală se manifestase statornic și sfîrșise prin a deveni tradițională. A nu asupri „sărmana raia“ — adică populația

[40] Vezi observațiile lui N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I București, Edit. didactică și pedagogică, 1969, p. 190—191.

[41] N. Muste, *op cit.*, p. 41—42.

contribuabilă * — era un principiu de bază pe care Poarta îl reamintea cît de des domnilor de la Iași și București. Subliniind această constantă a practicilor administrative otomane, este necesar să se adauge imediat că protecția „sărmanei raiele" urmărea păstrarea ei pentru stoarcerile fiscului otoman. Ceea ce dorea Poarta era ca supușii ei să fie cît mai numeroși, cît mai stabili și cît mai solvabili pentru ca haznaua imperială să poată percepe venituri cît mai mari. În ipostaza de contribuabil, țăranul se afla în paradoxala situație de a fi ocrotit de abuzurile stăpînilor de moșii, dregătorilor locali etc., pentru a putea fi mai eficace exploatat prin fiscalitate. În aceste condiții conservarea și, dacă se putea, sporirea — prin colonizări, încurajarea imigrării etc. — a potențialului demofiscal al țării a devenit obiectivul principal al oricărui conducător regional din Imperiul otoman sau aflat sub suzeranitatea sa. Efortul de a avea cît mai mulți contribuabili a generat o adevărată luptă pentru creșterea masei impozabile, manifestată prin raptul de oameni.

Numit domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat a fost preocupat, în primul rînd, de consolidarea capacității demofiscale a țării, fără de care împlinirea poruncilor Porții privind obligații pecuniare și livrări de cereale, animale și materiale nu ar fi fost cu putință.

---

* Raia (reâyâ) = 1) supuși ai statului otoman, obligați la plata dărilor (la început indiferent de confesiune, apoi numai creștini); 2) teritoriile românești din jurul cetăților Giurgiu, Turnu, Brăila și altele aflate sub administrația directă otomană (V. Veliman, *Relațiile*, p. 774)

Perceperea regulată a dărilor depindea, în esență, de doi factori : a) numărul contribuabililor și b) stabilitatea lor. Principalul mijloc de a se sustrage fiscalității excesive — s-ar putea spune cea mai eficace armă împotriva ei — era, pentru contribuabil, evaziunea prin fugă. Țăranii se strămutau cel mai adesea pe alte moșii ai căror stăpîni erau bucuroși să-i tăinuiască pentru a spori, pe această cale, brațele de muncă necesare cultivării pămîntului ; alteori, ei se refugiau chiar peste hotar, mai ales în sudul Dunării, unde autoritățile otomane interesate ele însele în creșterea numărului de contribuabili, erau gata să-i primească. Așa cum se vedea, pe larg, mai jos, principala cauză a fugii țăranilor era, în primul rînd, absența oricărei reglementări a strîngerii dărilor. În funcție de nevoile Porții și ale domniei, se instituiau, pe lîngă dările obișnuite, altele noi, ceea ce ținea pe contribuabilul de rînd, țăranul — a cărei situație economică era atît de precară, — într-o permanentă nesiguranță. A ști cît și, mai ales, cînd era de plătit, acesta a fost principalul deziderat al contribuabilului.

Pentru a răspunde acestui deziderat, de satisfacerea căruia depindea stabilitatea și numărul contribuabililor, domnii Moldovei și Țării Românești, Antioh, Cantemir și, respectiv, Constantin Brîncoveanu au reformat — într-un paralelism ce grăiește de la sine pentru similitudinea situațiilor cu care erau confruntați și a soluțiilor date — sistemul fiscal [42]. Prin-

[42] Vezi, pe larg, Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în*

cipiul reformei fiscale a fost în ambele țări același : generalizarea ruptei. În practicile fiscale ale Munteniei și Moldovei, rupta (sau ruptoarea) * era o înțelegere între vistierie și un contribuabil prin care se stabilea, în locul numeroaselor obligații fiscale, o dare unică cu un cuantum fix și cu termene de plată precise. Diverse categorii ale populației, de pildă coloniștii, țăranii fugiți care se reîntorceau în țară, grupuri socio-profesionale etc. beneficiau de acest regim de privilegiu, în raport cu masa contribuabililor. Antioh Cantemir și Constantin Brîncoveanu, confruntați cu dislocările de populație și cu împuținarea numărului de birnici ca urmare a incursiunilor militare din timpul războiului Porții cu Polonia și cu Imperiul habsburgic, au încercat să valorifice condițiile create prin încheierea păcii de la Carlowitz (1699) pentru a reface potențialul demofiscal al țărilor lor. În 1700, în Moldova și, în anul următor, în Țara Românească a fost organizat sistemul fiscal prin instituirea unei singure dări ce urma a fi achitată la patru termene (sferturi) [43]. Succesul reformei depin-

---

prima jumătate a veacului al XVIII-lea în S.M.I.M. III (1959), p. 255—260.

* În vechea limbă românească, a rupe avea și sensul de a se învoi, de unde expresia „a rupe prețul" = a cădea la învoială după o îndelungată tocmeală.

[43] Mărturiile contemporane pun în lumină conținutul exact al reformei. Pentru Moldova, Neculce arată că Antioh Cantemir „scoasă și ruptă pe țară, de-i aședza pre oameni pe putință cu pecetluituri roșii domnești pe fețe (hîrtii cu pecete în care erau descrise semnalmentele chipului contribuabilului — n.n.) pe tot omul anume, și cu giurămînt mare că

dea, la rîndul ei, de doi factori : evidența strictă a numărului de contribuabili și stabilitatea exigențelor materiale, bănești în primul rînd, ale Porții. Dacă în privința evaluării corecte a masei impozabile, strădaniile domniei ar fi putut da, în cele din urmă, rezultate satisfăcătoare, cererile Porții nu puteau fi reglementate și, deci, prevăzute și ca atare luate în calcul. Reforma fiscală a eșuat de fiecare dată din cauza obligației de a satisface exigențele neașteptate ale Porții.

Am stăruit asupra măsurilor fiscale ale lui Antioh Cantemir și Constantin Brîncoveanu pentru a releva continuitatea între reforma fiscală a domnilor pămînteni și cea a lui Nicolae Mavrocordat ca și — așa cum se va vedea — a fiului său, Constantin. Termenii în care Neculce relatează măsurile fiscale ale domnului fanariot sînt similari cu cei folosiți pentru reforma lui Antioh Cantemir : „Iară țării prostimei, vrè să le arete milă și dreptate și vrè să le ție de parte. *Scosesă rumta cu pecetluituri roșii să dè de 4 ori într-un an (s.n.)*“ [44]. Cronicarul stăruie asupra faptului că suma fi-

---

vor da de patru ori într-un an“. I. Neculce, *op. cit.*, p. 132. Pentru Muntenia, Radu Greceanu informează că Brîncoveanu „socotind dăjdile ce au dat țara în trecuții ani și și dentr-acéia mult mai jos așăzîndu-o, au făcut rumtori ce să dea toată țara într-un an dă patru ori“ *(Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, București, Edit. Academiei, 1970, p. 134. Pentru bunele rezultate ale acestor măsuri — repopularea țării și, deci, sporirea însemnată a numărului contribuabililor, mai ales în Muntenia, vezi numeroase mărturii la Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 258—260.

[44] I Neculce, *op. cit.*, p. 175.

xată era însă prea mare încît repartiția ei pe sate s-a făcut cu dificultate.

La încheierea primului an de domnie, Nicolae Mavrocordat a convocat o adunare a boierimii, în cadrul căreia a prezentat ceea ce astăzi se cheamă bugetul țării, adică veniturile și cheltuielile, deficitul fiind acoperit din caseta particulară a domnului. Darea de seamă asupra finanțelor Moldovei a fost repetată — într-o adunare la care participă de astă dată și clerul înalt, precum și patriarhul Ierusalimului — și la sfîrșitul celui de al doilea an de domnie. Așa cum remarcă N. Ioarga, „E sigur că pînă atunci în nici o țară din Europa nu se îndrăznise a aduce înaintea celor îndrituiți ceea ce am putea numi un buget devenit astfel public“ [45].

Politica lui Nicolae Mavrocordat — autoritară și reformatoare — a fost întreruptă de mazilirea lui. Scoaterea din domnie nu fusese determinată de îndoiala Porții față de fidelitatea lui, ci de schimbările survenite pe plan internațional. Un război ruso-turc devenise iminent și, în aceste condiții, strînsele relații ale lui Constantin Brâncoveanu cu Moscova care, deși secrete, erau cunoscute Porții, provocau temerile factorilor politici și militari ai Imperiului otoman. Hanul Crimeii a sfătuit pe sultan să preîntîmpine o defecțiune a domnului român în timpul viitoarelor ostilități prin înlăturarea și prinderea lui. El l-a

[45] N. Iorga, *op. cit.*, p. 66. Autorul subliniază că adunările de la Iași preced astfel celebra Adunare a Statelor generale convocate de Ludovic al XVI-lea la Versailles, care avea să marcheze prologul Revoluției franceze.

recomandat pentru această misiune pe Dimitrie Cantemir. „Că Neculai-vodă — relatează Neculce spusele hanului — care-i acum în Moldova, îi grec și n-a putè să facă această slujbă. Nici mie nu mi-e drag să slujesc cu grecii“ [46]. Deci temerea că Nicolae Mavrocordat nu va beneficia de concursul boierilor la îndeplinirea misiunii ce i-ar fi fost încredințată de Poartă — prinderea lui Brîncoveanu — și antipatia hanului față de greci au făcut pe sultan să comită greșeala — din punctul de vedere al intereselor turcești — de a se lipsi de serviciile unui slujitor credincios și de a da domnia lui Dimitrie Cantemir, care avea să ridice steagul luptei de eliberare națională, scurt timp după luarea domniei.

Pentru Poartă, Nicolae Mavrocordat rămînea „omul crizelor“. După defecțiunea lui Dimitrie Cantemir, Poarta s-a grăbit să-și rectifice greșeala — repetăm, din perspectiva propriilor interese — și l-a readus în domnie pe Nicolae Mavrocordat. Întocmai cum după marele război antiotoman al țărilor române de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, Poarta adoptase, în cele din urmă, formula reconcilierii cu boierimea — întrupată în Radu Mihnea [47] —, tot astfel după defecțiunea lui Dimitrie Cantemir, în dorința de a recîștiga boierimea și, în general țara, ea a adoptat o atitudine conciliantă, exprimată prin „schimbarea la față“ a lui Nicolae Mavrocordat pe care Neculce o înregistrează, fără a-i sesiza

[46] *Ibidem*, p. 179.

[47] Vezi discuția la Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 116—118.

însă pînă la capăt raţiunile politice : „Atunce Neculai-vodă îşi lăsasă firea cea simaţă, cum era în domnia dintăi. Ce multu să mai lăsasă şi trăiè bine cu boierii, în dragoste, că era boierii fugiţi, unii în Ţara Ungurească, alţii în Ţara Leşească, alţii la Moscu, şi cu dînşii şi din prostime mulţi duşi, şi avè grijă că pentru numele lui cel strașnic n-or mai veni. Deci arăta către toţi blîndeţe şi milă“ [48]. Această ciudată modificare în conduita domnului — care de astă dată inaugura în Moldova pentru mai bine de un secol regimul fanariot — fusese determinată de formula politică la care se oprise Poarta pentru a-şi asigura controlul asupra acestui principat românesc. Convinsă, acum, după noua experienţă cu Dimitrie Cantemir, că domnii pămînteni se integrau tot mai adînc amplului şi adîncului curent al luptei de eliberare naţională, şi incapabilă să recurgă la regimul administraţiei directe de teama unei reacţii a românilor moldoveni şi munteni, Poarta a reluat experimentul din 1673, care, de astă dată, avea să fie realizat sistematic, de-a lungul unei epoci de peste un veac.

Ţara Românească avea să cunoască, la cîţiva ani de Moldova, aceeaşi formulă politico-administrativă. Cel care a inaugurat regimul fanariot în scaunul de domnie de la Bucureşti a fost tot Nicolae Mavrocordat şi împrejurările luării domniei sînt foarte apropiate de cele de la Iaşi din 1709. Atunci — cum s-a văzut — negocierile secrete ale lui Mihai Racoviţă alarmaseră Poarta ; acum, în preajma unei noi

[48] I. Neculce, *op. cit.*, p. 235.

confruntări militare cu Imperiul habsburgic, ea avea nevoie în Muntenia de un domn care să-i slujească eficace interesele. După un Brîncoveanu, angajat — ca și Mihai Racoviță, dar într-o mult mai mare măsură — în tratative cu dușmanii Imperiului otoman — imperialii și rușii — și un tînăr inexperimentat ca Ștefan Cantacuzino, tutelat de un unchi, stolnicul Constantin Cantacuzino, care, în ciuda declarațiilor sale de credință față de turci [49], rămînea nesigur, Poarta s-a decis la aplicarea aceleiași formule pe care o considera acum ca cea mai potrivită pentru asigurarea controlului ei asupra spațiului românesc dintre Carpați și Dunăre.

În absența unei cronici muntene de felul celei a lui Neculce, care să înfățișeze și amănunțit și mai aproape de adevăr domnia munteană a lui Nicolae Mavrocordat, sîntem constrînși să folosim relatări ale unor simpatizanți (Mitrofan Gregoras), sau, de-a dreptul, clienți ai domnului (Radu Popescu), impregnate de spirit partizan.

Deși lipsite de obiectivitate, ele oferă suficiente date relevante pentru ostilitatea cu care fanariotul a fost întîmpinat în cercurile boierimii din Muntenia. „Boierii l-au urît — scrie Mitrofan Gregoras — atît pentru necontenitele dări și încasări de bani, cît și din

---

[49] Relatarea lui Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, Edit. Academiei, 1963, p. 213 este, desigur, exagerată în ceea ce privește atitudinea stolnicului Constantin Cantacuzino față de Imperiul habsburgic și Poarta otomană.

cauza că punea pe cei cu mari boierii în boierii mai mici și dimpotrivă“ [50].

Tensiunea dintre domn și boieri a fost sporită de execuția de către turci a doi mari boieri rude ale fostului domn Ștefan Cantacuzino ; conflictul deschis avea să fie adus de izbucnirea ostilităților între turci și imperiali. Inițiativa domnului de a sprijini militar pe turci a declanșat încercarea de forță între Nicolae Mavrocordat și boieri. Indus în eroare asupra mișcării trupelor imperiale, domnul se refugiază la Rusciuk, unde află curînd că fusese victima unei mistificări ; se reîntoarce la București „ca o heară sălbatică“ (expresia aparține Anonimului brîncovenesc) [51] și face să cadă capetele cîtorva boieri, grăbiți să înalțe un domn pămîntean, iar pe mitropolitul Antim Ivireanul, vestitul cărturar, l-a înlăturat din scaun, sortindu-l și pe el morții. Reacția atît de crudă a lui Nicolae Mavrocordat a sporit ostilitatea supușilor și, în primul rînd, a boierimii. Printr-o rapidă acțiune combinată a grupării boierești potrivnice domnului și a unui detașament al forțelor imperiale, Nicolae Mavrocordat a fost prins în București (25 noiembrie 1716) și dus în captivitate la Sibiu, unde a rămas pînă la terminarea războiului prin pacea de la Passarovitz. În acest răstimp, Muntenia a fost cîrmuită, în calitate de cai-

---

[50] Mitrofan Gregoras *Cronica Țării Românești (1714—1716)*, ed. D. Russo, în vol. *Studii istorice greco-române*, II, București 1939, p. 441.

[51] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717. Cronică anonimă* ed. C. Grecescu, București, Edit. Științifică, 1959. p. 128.

macam (locțiitor), de fratele lui Nicolae, Ioan Mavrocordat.

Revenit în scaunul de la București, în primăvara anului 1719, Nicolae Mavrocordat a beneficiat de noile condiții de pace, care i-au permis să înregistreze recordul celei mai lungi domnii din epoca fanariotă : peste 11 ani [52]. Cea dintîi grijă a domnului a fost, desigur, restabilirea capacității demofiscale a țării, grav afectată de război. Remediul principal — precedat de scutiri și alte înlesniri la plata dărilor — a fost cel știut ca dînd rezultate rapide : reforma fiscală. Promulgată în 1723, reforma relua vechile principii ale dării unice, plătibile în patru rate, adică generalizarea ruptorii. „Socotit-au măria sa — scrie Radu Popescu, bucuros să-și elogieze patronul — de s-au făcut ruptori în toată țara pe satele de bir, ca să dea de patru ori într-un an. Și trimițînd în toate județele boiari mari cu jurămînt ca să facă direptate, dîndu-le și ponturi scrise, cum și în ce chip să lucreze. Carei boiarii mergînd au cercat oamenii dupe în sate cîți sînt și ce putére au și așa, după numărul oamenilor și după puterea lor, li s-au dat ruptoare după putérea lor“ [53]. Efectele reformei s-au putut constata rapid și lesne : chiar dacă am pune la îndoială afirmațiile lui Radu Popescu — lipsit de orice spirit critic cînd e vorba de Nicolae Mavrocordat —, potrivit cărora țăranii „s-au dus toți odihniți pe la casele lor mulțe-

[52] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/1, București, 1944, p. 242.
[53] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 260.

mind domnului de acest așezămînt bun“ [54], există un indiciu de netăgăduit al eficacității măsurilor domnești : încasatorii de dări din sudul Dunării constată cu nemulțumire că locuitorii din Muntenia care se refugiaseră din cauza războiului se reîntorc acum la vetrele lor [55].

Sistemul fiscal întemeiat pe cislă, adică pe fixarea dării pe sat, repartiția sumei (sau „îmbrăcarea“ ei) pe indivizi fiind făcută de bătrînii comunității rurale potrivit puterii fiscale a fiecăruia favoriza tăinuirea contribuabililor fugiți : cu cît erau mai mulți fugari tăinuiți într-un sat, cu atît mai mare era numărul celor care plăteau astfel că suma repartizată fiecăruia era mai mică. Nicolae Mavrocordat a fost și el confruntat cu aspectul negativ al propriului sistem fiscal — instabilitatea contribuabililor —, dar a ezitat să recurgă la impunerea individuală (pecetluiturile) [56]. Cîntărind, în cele din urmă, avantajele și dezavantajele fiecărui sistem și în urma stăruințelor repetate ale boierimii, îngrijorate de mobilitatea țăranilor de pe domeniile ei, domnul a hotărît că, pentru a curma strămutarea contribuabililor, era necesară introducerea pecetluiturilor [57]. Panegiristul domnului — Ra-

---

[54] *Ibidem*. Marele avantaj al reformei, cronicarul îl vede în faptul că „Iară cu aceasta tocmeală dacă-și plătește ruptoarea într-o lună, deci să odihnește doao luni și-și caută trebile casei lor și de agonisilele lor“.

[55] Cf. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 262.

[56] Vezi o clară explicație a particularităților impunerii colective și individuale la Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III/2, București, 1946, p. 636.

[57] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 301.

du Popescu — se grăbește să adauge că nu era vorba de „niscave pecetluituri de sume grele, ci pe ușor, după putința și treapta fieștecăruia pe dreptate", ceea ce ar fi permis strîngerea haraciului cu „lesnire și cu liniște" [58]. Chiar dacă imaginea acestor raporturi între fisc și contribuabil va fi fost creată de dorința cronicarului de a pune într-o lumină cît mai favorabilă pe patronul său, ceea ce se cuvine reținut este strădania domnului de a asigura atît prin sistemul perceperii, cît și prin cuantumul impunerii stabilitatea contribuabililor. Este ceea ce politica de reformă a fanarioților va urmări cu o statornică prioritate.

Întocmai ca și în Moldova, pentru a se pune la adăpost de pîri la Poartă că ar fi împovărat pe contribuabili și pentru a-și reconcilia boierimea — adoptînd, la fel ca în cea de a doua domnie moldoveană, o politică de colaborare cu boierii, după ce, în prima domnie, îi îndepărtase prin asprime — domnul prezintă situația finanțelor țării în fața unei adunări care reunea pe mitropolit, episcopi, egumeni, marii boieri și boieri de categoria a doua.

De-a lungul întregii sale domnii, Nicolae Mavrocordat a rămas fidel politicii sale de slujire a Porții, oricare vor fi fost adevăratele sale simțăminte față de împărăția turcească [59]. Atît la Iași, cît și la București el a luat măsuri al căror obiectiv final era crearea condițiilor celor mai prielnice pentru funcționarea

---

[58] *Ibidem.*

[59] Cf. Jacques Bouchard, *Nicolas Mavrocordatos et l'„Europe des Tulipes"*, în *Quatrième Congrès International des Etudes du Sud Est Européen (Ankara, 13—18 août 1979)*, p. 140.

mecanismului de exploatare a Moldovei și Munteniei în folosul Porții. Această politică nu a făcut însă din domnul fanariot un instrument docil în mîinile meghistanilor Porții, folosit pentru a stoarce bogățiile celor două țări române. Din momentul înălțării sale în scaunul de domnie de la Iași și București, Nicolae Mavrocordat s-a străduit să se integreze tradiției politice românești și să înlăture imaginea unui venetic. În cronica lui Radu Popescu se dă spița genealogică a domnului pentru a se dovedi — ceea ce era adevărat — că pe linia maternă numără între înaintașii săi pe Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (Radu Popescu, în titlul capitolului despre prima domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat, precizează că domnul „să trage din Alexandru vodă cel Bun") [60].

Atît la Iași, cît și la București domnul s-a preocupat ca domnia lui să facă obiectul unei cronici, ce urma să fie integrată în Moldova în cuprinsul unui vast corp de cronici încredințat succesiv lui Nicolae Costin și Axinte Uricarul. În Țara Românească, cum s-a arătat, relatarea domniei este făcută de Radu Popescu în continuarea marelui letopiseț care înfățișează istoria țării de la „descălecat" [61].

Nicolae Mavrocordat a deschis, desigur, așanumitul secol fanariot (1711—1821), dar el nu poate fi privit ca un pripășit în domniile românești. Fanariot, avînd din plin conștiința

---

[60] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 215.

[61] Vezi și observațiile lui N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, Edit. didactică și pedagogică,, 1969, p. 122.

lumii grecești din care venea, dar hotărît, de îndată ce a îmbrăcat caftanul domnesc, să se integreze țărilor pe care le cîrmuia, stăruind asupra descendenței lui dintr-unul din cei mai mari voievozi români — Alexandru cel Bun. Desigur că în grija lui pentru populația țării au cîntărit — cum s-a arătat — preocupările fiscale, dar turcii înșiși subliniau că domnul își apăra supușii („te pui tare pentru raià"), iar cînd Poarta, în 1715 a smuls iarăși o parte din trupul Moldovei, înființînd raiaua Hotinului, domnul implorà cu lacrimi pe turci să cruțe pămîntul țării [62]. În Muntenia, el a înălțat, în marginea Bucureștiului, marea mînăstire Văcărești (unde și-a adăpostit și valoroasa-i bibliotecă, devenită vestită), construcție grandioasă putînd rivaliza cu monumentele epocii brîncovenești. Aici a fost îngropat cînd, la 14 septembrie 1730, muri răpus de ciumă.

---

[62] N. Iorga, *Istoria românilor* vol. VII, București, 1938, p. 64—65.

Capitolul II

LA ȘCOALA PUTERII. PRIMELE DOMNII ALE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

„Constantin bei sau Constantin voievod, căci astfel este numele domnitorului, este de statură obișnuită, oarecum slab, cu barbă neagră și puțin sașiu, asemănîndu-se cu totul lui beizade Iancul (fratele lui Constantin — n.n.), care este de statură mai mică și mai sașiu decît Constantin voievod. Acest domn este, pe de altă parte, foarte erudit, petrecîndu-și toate orele libere din zi și o mare parte din noapte în lectură continuă, iubitor de literați, determinîndu-i să vină la el cu mari salarii, el posedă mai multe limbi greaca vulgară, greaca literară, turca, latina, italiana, franceza, moldoveana și valaha, acestea din urmă fiind de fapt, una și aceeași limbă. Pe de altă parte, el este puțin ciudat, iubitor de noutăți și nerăbdător în rezolvarea chestiunilor lui și în anumite momente nu este lipsit de mînie și de extravaganță. Depășește cu puțin vîrsta de 30 de ani și a fost numit domn la 18 ani, atît este de mare reputația familiei Mavrocordat pe lîngă turci, încît, în pofida vîrstei lui, după moartea tatălui a fost investit cu principatul“ [1] Portretul lui Constantin Mavrocordat

[1] Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București*

reprodus mai sus aparține unui tînăr geograf grec, M. A. Katsaitis, venit la Iași pentru a „candida" la funcția de istoric oficial al domnului fanariot[2] și imaginea lui Constantin Mavrocordat — astfel cum ea se desprinde din acest text — pare a fi cea mai apropiată de cea reală, întrucît nu este vorba de o cronică — precum cea a lui Petru Depasta — menită să-l flateze pe domn, ci de un jurnal de călătorie, de al cărui conținut domnul nu avea să ia cunoștință cel puțin în viitorul apropiat (în fapt, el a fost descoperit în hîrtiile lui Katsaitis, mult timp după moartea lui de marele neoelenist E. Legrand). Constantin Mavrocordat a fost, incontestabil, un spirit viu, avid de cultură, receptiv la nou, decis să reformeze, dar impulsiv, lipsit de răbdare, dornic parcă să vadă construcția înainte de a-i fi așezat temelia. Înainte de toate însă, Constantin Mavrocordat a fost omul timpului său, adică a unei epoci de tranziție — cea de la feudalism la capitalism —, asociind în personalitatea sa — cum se va vedea îndată — tradiționalismul medieval cu spiritul modern de inovație.

Cariera lui politică a început — așa cum subliniază și Katsaitis — din adolescență. La moartea tatălui său, foarte tînărul Constantin este ales domn de boieri strînși într-o mare adunare. Faptul apărea acum ca reînvierea unui vechi obicei, căci după Constantin Brîn-

---

în anul 1742, ed. Elena Moisuc și D. Limona, în vol. *Saeculum. Documente inedite*, Iași, Edit. Junimea, 1977, p. 70—71.

[2] Vezi biografia lui, *ibidem*, p. 47—50.

coveanu ceilalți domni fuseseră numiți de Poartă (Ștefan Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat, Ioan Mavrocordat). Cronicarul Athanasie Comnen Ipsilanti, consemnînd actul alegerii, observă că „s-a păzit încă alegerea domnului de către boierii de țară" pentru „ca să nu se strice dreptul țării, la alegerea domnilor" [3]. De fapt, poziția Porții față de inițiativa politică de la București nu poate fi limpede definită, în absența unor relatări exacte a surselor, dar ceea ce se poate afirma cu certitudine este că în 1730 „se dădea o luptă pentru restatornicirea unei tradiții pe care cu un secol în urmă o crease spiritul local, național, al Țării Românești (referitoare la înscăunarea lui Matei Basarab — n.n.) și care dominase tendințele politice a vreo trei generații" [4]. Sprijinit de marea grupare a boierilor de țară — un embrion am zice de „partid național" — în rîndul cărora cel mai activ era Iordache Crețulescu, Constantin Mavrocordat părea a împlini aspirațiile de regim nobiliar ale boierimii, adică o autoritate centrală, controlată de marii boieri. Turburări la Istanbul — unde sultanul Ahmed al III-lea trebui să cedeze tronul nepotului său Mahmud I — aduseseră însă anularea alegerii de la București, și domnia Țării Românești a fost dată lui Mihai Racoviță.

Constantin Mavrocordat luă drumul Constantinopolului, în timp ce gruparea boierilor

---

[3] Hurmuzaki, XIV/2, p. 1069, 1072; citat în *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei 1964, p. 342.

[4] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 95.

de țară, folosind schimbările survenite în capitala otomană — fusese numit un nou vizir —, relua eforturile pentru readucerea în domnie a celui care apărea — pentru a relua formularea lui Iorga — drept „un candidat național“ [5]. De astă dată ei fură victorioși, și Constantin Mavrocordat reveni în scaunul de domnie, abia părăsit, împărțind însă puterea cu cei cărora le-o datora. Nimic din această domnie nu amintește de autoritatea despotic exercitată de tatăl său, și Ion Neculce a surprins perfect raporturile dintre domn și boieri, care aminteau de vremurile apuse ale tentativelor, din secolul precedent, de instaurare a regimului nobiliar : „Constantin vodă, domnul muntean, viind în București, s-au așădzat cu bună pace de către toți boierii și le-au dat toate pe mîna lor să chivernisească. Și trăiè tot cu liniște, nu ca la tată-său, Neculai-vodă ci într-alt chip, foarte cu bună îmblîndzire de către domnie“ [6]. Nimic, de asemenea, care să vestească în vreun fel viitoarea politică de reformă a domnului fanariot. Tînărul Constantin Mavrocordat apare drept un instrument docil în mîinile boierimii de țară, revenită la vechile apetituri și obișnuințe politice de tutelare a domniei. Parcă pentru a confirma integrarea lui deplină în societatea românească pe care o cîrmuia și spera să o cîrmuiască — să amintim că tatăl său voise să redediteze situația lui Radu Mihnea, care, ca domn al Moldovei, obținuse domnia Țării Românești pentru fiul său minor Alexandru Coconul, și voise, ca

[5] *Ibidem*, p. 96.
[6] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 276.

domn muntean, să facă din Constantin unul moldovean [7] — tînărul voievod se căsători cu o fiică a unuia din marii boieri ai Moldovei, unde domnea vărul său, Grigore Ghica.

Izbînda boierilor munteni a stimulat pe omologii moldoveni să încerce o performanță similară — instaurarea unui domn controlat de ei —, dar tentativa a eșuat în fața energicei reacții a lui Grigore Ghica — privit ca un fanariot desprins de rînduielile cele vechi ale țării — domnul neezitînd să recurgă la decapitarea șefului acestei grupări [8]. Domnul victorios era însă cu gîndul la domnia, mult mai mănoasă, a Țării Românești și el izbuti, la capătul multor strădanii, să-și atingă țelul. Strămutat în Moldova, Constantin Mavrocordat își întîlni vărul „urzupator" la Focșani, unde discuțiile păstrară aparența înțelegerii [9].

La Iași, Constantin Mavrocordat urmă același sistem ca și în Țara Românească : cîrmuirea fu lăsată în mîinile boierilor și, precizarea este importantă, boierilor pămînteni. Relatarea lui Ion Neculce oferă imaginea dacă nu a unei „abandonări" a puterii în beneficiul boierimii, atunci sigur a unei colaborări între cei doi termeni ai binomului puterii : domnie — mari stăpîni de pămînt : „au lăsat domnul visteria și cheverniseala țării în sama

---

[7] Petru Depasta, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 303.

8 N. Iorga, *op. cit.*, p. 98—99.

[9] Descrierea întîlnirii în *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695 și 1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Edit. Academiei 1965, p. 349—351.

boierilor, să chiverniseasc ei cum or ști nevoile țării, nu cum era la Grigore-vodă, să chiverniseasc numai Sandul Sturdza cu doi greci, ce au lăsat în sama tuturor“ [10]. Comparația făcută de cronicarul moldovean cu predecesorul lui Constantin Mavrocordat dă la iveală un aspect specific al noii domnii : dacă Grigore Ghica limitase simțitor accesul boierimii la exercitarea puterii, conducînd prin cîțiva favoriți, succesorul său a recurs și în Moldova la aceeași formulă de guvernare pe care o practicase în Țara Românească, adică un regim boieresc care se camuflează sub autoritatea domnească. Constantin Mavrocordat nu era un inovator în această privință ; unchiul său, Ioan Mavrocordat, atît în timpul căimăcămiei sale din Muntenia, cît și apoi în anii de domnie, colaborase — spre deosebire de fratele său Nicolae, expresie, cum s-a văzut, a unui autoritarism împins pînă la absolutism — cu marea boierime pămînteană, care îl înconjurase pe Constantin Brîncoveanu, încît Nicolae Iorga a putut să considere anii lui de cîrmuire drept o „adevărată republică a vechilor familii“ [11]. Față de acest precedent și de stilul însuși de guvernare al lui Constantin Mavrocordat în Țara Românească nu mai poate fi acceptată explicația dată de Neculce, care pune atitudinea domnului pe seama vîrstei sale tinere și a necunoașterii practicilor de guvernămînt („rîndul țării“) Cronicarul intră în contradicție cu el însuși cînd afirmă, cîteva rînduri mai jos, așa cum s-a văzut, că această

[10] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 283.
[11] N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

masivă participare a boierimii la exercitarea puterii era „după obiceiul vechiu".

Explicația conduitei tînărului domn este de căutat nu în lipsa lui de experiență politică, ci — credem noi — în opțiunea politică făcută. Între formula întemeiată pe duritate, folosită de Nicolae Mavrocordat în prima sa domnie moldoveană (1709—1710) și în prima sa domnie munteană (1715—1716), și cea de conciliere ilustrată de Ioan Mavrocordat, Constantin a ales-o pe cea din urmă, care i s-a părut mai eficace (să reamintim că și tatăl său, în domniile secunde de la Iași și București, a sfîrșit prin a adopta această formulă). Între o domnie *împotriva* boierimii și una de *colaborare* cu boierimea (care, de altminteri, înțelegea că marile puteri creștine duceau și ele o politică de expansiune), preferința s-a îndreptat spre ultima, întrucît ea servea mai bine interesele Porții otomane, ai cărei reprezentanți erau — să nu se uite — domnii fanarioți.

Tot cronica lui Neculce este cea care furnizează informațiile necesare înțelegerii corecte a ceea ce ar fi fost — după cronicar — un fel de „păcat de tinerețe" al domnului. Constantin Mavrocordat ne este arătat întreținîndu-se zilnic, la cafea, cu membrii clasei boierești : „Și-n toate diminețile avè obicei de chema boierii de le da cafè, și nu numai celor cu boierii mari, ce și la o samă di boieri mazili (care avuseseră dregătorii — n.n.). Cari au fost boieri mari îi chema de le da cafè, le arăta politică (discuta probleme curente

[12] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 284.

— n.n.) di cinste mari“ [12]. Desigur, aceste procedee pot apărea ca o continuare a împărțirii voite a puterii cu boierimea. Opinia ar fi îndreptățită dacă același cronicar nu ar adăuga că, la împărțirea dreptății, deci la judecățile făcute în divanul (sfatul) domnesc, domnul „să ispitè să să pui și împotriva boierilor, unde socotè că giudecă strîmbu boierii“ [13].

Informația este confirmată de *Cronica Ghiculeștilor* : „la judecăți se străduia mult și se nevoia ca nu cumva să greșească la judecarea vreunui sărac. Jalbele oamenilor le aduna el însuși și dacă treburile domniei nu-i îngăduiau să cerceteze în persoană pricinile, le trimitea ispravnicilor acelor ținuturi cu scrisori domnești, poruncindu-le să cerceteze acele pricini și să mulțumească cu dreptate pe săraci“ [14]. Demofilia lui Constantin Mavrocordat — asupra căreia vom avea prilejul să revenim — era pornită din aceleași rațiuni fiscale ca și la alți fanarioți : abuzurile administrative și judecătorești constituiau factori de instabilitate demofiscală — un țăran apăsat și nedreptățit putea să-și părăsească satul în căutarea unor locuri mai ferite de dregătorii — abuzivi — pe care domnul voia să-i elimine. Cum la originea acestor silnicii stăteau boierii, el nu ezita „să să puie împotrivă“ pentru a asigura astfel funcționarea satisfăcătoare a mecanismului fiscal, care aducea veniturile Porții și ale domniei. Asadar, domnul nu era — așa cum s-ar fi putut înțelege din datele lui Neculce, citate pînă acum — simplul patron al unui regim

[13] *Ibidem.*
[14] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 351.

nobiliar ce nu-și spunea numele, ci adeptul unei formule de cîrmuire care asocia boierimea la deciziile domniei. Această participare avea loc la nivelul central, căci, la cel local, clientela grecească a domnului, venită de la Istanbul, făcea o concurență puternică elementelor autohtone, care, de acceptăm afirmațiile lui Neculce, alergic față de tot ceea ce venea din mediul greco-fanariot, s-ar fi văzut, practic, lipsite de orice dregătorie locală însemnată și, deci, lucrativă. Chiar dacă proporțiile acestei pătrunderi a elementului grecesc în structurile administrative ale țării au fost exagerate de cronicarul moldovean, prezența și activitatea acestei suite grecești numeroase dezvăluia limitele colaborării lui Constantin Mavrocordat cu boierimea pămînteană.

Celelalte sectoare ale vieții publice nu înfățișează nimic din ceea ce avea să fie politica de reformă de mai tîrziu a lui Constantin Mavrocordat. Explicația este de căutat — credem — nu atît în tinerețea domnului (abia trecut de 20 de ani), cît în una din marile calamități naturale, în fața căreia societatea medievală, cu o tehnică agricolă atît de rudimentară, era cu totul neputincioasă : seceta. „Tot scumpe erau toate, căci era secetă mare de nu s-au făcut pînele (grînele — n.n.) în două pol (jumătate — n.n.) ani ce au domnit“ [15], scrie o cronică mai tîrzie dînd o imagine sintetică a primei domnii moldovene a lui Constantin Mavrocordat, astfel cum ea rămăsese în memo-

[15] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țerei Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. cit., vol. III, p. 197.

ria colectivă [16]. Contemporan, Ion Neculce este mai explicit; el amintește că apicultura și viticultura au fost greu lovite. „Și moarti în viti era, di murè vitele și văcaritu pe vitele moarte lua" [17]. Epizootie sau consecință a secetei, scăderea șeptelului — principalul articol al comerțului extern — a afectat grav veniturile locuitorilor țării și a obligat domnia la o fiscalitate excesivă.

Dificultățile întîmpinate au adus schimbări în stilul de conducere al lui Constantin Mavrocordat. Așezat — literalmente — de greutăți și obligații către Poartă, sporite de concurența cu Grigore Ghica pentru a recăpăta scaunul Țării Românești, mai bogată și, deci, aducătoare de venituri mai mari, domnul a renunțat treptat la practicile cu care își inaugurase cîrmuirea în raporturile cu boierimea, și și-a constituit un fel de „echipă de urgență", a cărei principală figură era marele vistiernic — se putea altfel cînd veniturile erau marea problemă ? — Toader Paladi. Într-o vreme de pauperizare a țărănimii — deci a masei contribuabile — domnul a practicat la o politică de orizont reformator și a recurs la una de expediente care s-a tradus prin perceperea a două văcărituri pe an și înmulțirea sferturilor (care, în principiu, cum le indică numele ar fi trebuit să fie patru pe an). Sub presiunea inexorabilelor îndatoriri către Poartă, Constantin Mavrocordat nu a ezitat să impună o

[16] Autorul nu a cunoscut, după cum mărturisește, nici un text scris din acei ani : „În zilele acestui domn ce s-ar fi lucrat nu știm că n-am găsit nicăiurea scris".

[17] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 287.

participare mai importantă a boierimii la acoperirea cheltuielilor țării. Dacă mînăstirile, clerul sătesc și mazilii s-au văzut scutiți de orice contribuții, boierii au fost impuși la deseatină (dare de stupi) să dea „țărănește" (procedeul mai fusese utilizat și de alți domni !), dar domnul a revenit curînd la vechiul sistem (țăranii dădeau 22 potronici pentru zece stupi, în timp ce boierii plăteau 1 leu pentru zece stupi).

Nu avem nici un temei să ne îndoim de afirmația lui Ion Neculce că, în dorința de a cîștiga bunăvoința Porții otomane, Constantin Mavrocordat a oferit dregătorilor turci, aflați cu diverse misiuni în Moldova sau numai în trecere prin țară, importante daruri care depășeau tot ceea ce oferiseră înaintașii săi domnești. La aceasta se adăugau marile sume cheltuite pentru a recăpăta — cum am arătat — domnia munteană. Practicile semnalate au smuls cunoscutul strigăt de deznădejde al lui Ion Neculce : „Oh, oh, oh ! vai, vai, vai di țară ! Ce vremi cumplite au agiunsu și la ce cumpănă au căzdut !". Cronicarul subliniază că instaurarea regimului fanariot a adus țara într-o cumplită stare : „Agiuns-au osîndă pe biata Moldovă, că tot le dzicè că nu să mai satură di domni (aluzie la luptele între grupările boierești pentru a instala un domn controlat de ele — n.n.), iar acum, de cînd au stătut domni străini (fanarioți — n.n.) le agiunge, de nu li vine și altu amar și mai cumplitu" [18].

[18] *Ibidem*, p. 285—286.

Reamintirea acestor rînduri — des citate — ale cronicii lui Neculce este necesară pentru a releva aspectele contradictorii, care vor fi întîlnite de fiecare dată în domniile lui Constantin Mavrocordat, ca și a altor domni fanarioți, ale guvernării celui mai ilustru produs al Fanarului, ajuns să domnească peste cele două țări române. Să spunem aici, ceea ce vom avea prilejul să repetăm de-a lungul paginilor următoare, că, mandatar al Imperiului otoman, Constantin Mavrocordat a fost preocupat, în primul rînd, să satisfacă cererile patronilor săi de la Istanbul. Pentru a asigura îndeplinirea, în cele mai bune condiții, ale cerințelor Porții, Constantin Mavrocordat s-a străduit să creeze un mecanism perfecționat de obținere a banilor, grîului, oilor, cherestelei și altele de care Istanbulul avea atîta nevoie. Măsurile sale în vederea îndeplinirii acestor obligații au contribuit însă, în chip *obiectiv,* la modernizarea unei însemnate părți a structurilor societății românești. Evident, Constantin Mavrocordat a fost un domn cu o temeinică pregătire culturalpolitică și gîndul său a fost să contribuie la progresul celor două țări românești peste care a domnit. Între calitatea sa de reprezentant al intereselor turcești și dorința sa, inspirată de lecturile sale bogate și de spiritul epocii, care avea să devină epoca luminilor, de a face pe supușii săi să beneficieze de o conducere în pas cu noul climat, Constantin Mavrocordat a fost o personalitate contradictorie care trebuia înțeleasă — așa cum o cere dialectica — în condițiile specifice de loc și de timp.

Experiența acumulată în domniile sale în Țara Românească și Moldova a sporit prin stră-

daniile proprii de informație și de gîndire pentru a elabora un sistem coerent de așezare pe noi baze a instituțiilor din cele două țări române. Deși partizan al familiei Ghica, autorul *Cronicii Ghiculeștilor* nu ezită să elogieze străduința de autoperfecționare a tînărului voievod : „avea pe lîngă el dascăli pentru mai multe limbi și învăța mereu, ca să nu piară faima tatălui său, ci, dimpotrivă, să crească prin el, întru fericire și pomenire veșnică“ [19].

La capătul celor doi ani și jumătate de domnie la Iași, Constantin Mavrocordat și-a văzut împlinindu-i-se obiectivul urmat cu atîta stăruință : revenirea în scaunul de domnie al Țării Românești. La plecarea din Moldova, unele împrejurări îi fuseseră — cum s-a văzut — potrivnice, viile, parcă pentru a-i marca un contratimp, rodiră, acum cînd domnul nu mai putea beneficia de încheierea acestui ciclu de vreme neprielnică agriculturii și viticulturii.

Dincolo de Milcov, în mult rîvnita de el Țara Românească, Constantin Mavrocordat avea să cunoască, iarăși, ostilitatea soartei. Abia așezat în scaunul de la București, în toamna lui 1735, el și-a văzut domnia turburată de războiul ruso-austro-turc, ale cărei operații aveau să se desfășoare și în spațiul românesc.

Războiul dintre cele trei împărății din anii 1735—1739 a fost o nouă manifestare a politicii de expansiune a Imperiilor habsburgic și țarist, a efortului de a dobîndi teritorii aflate — cu diverse statute — sub dominația

[19] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 351.

Porții, efort care a constituit, împreună cu marea luptă de eliberare națională a popoarelor din această parte a continentului, esența Problemei orientale [20].

Așa cum s-a văzut, despresurarea Vienei în 1683 a marcat începutul unui șir de acțiuni militare, prin care Imperiul habsburgic, Polonia, pentru scurt timp și Rusia țaristă vor căuta să-și adjudece părți ale stăpînirilor otomane din Europa central-răsăriteană și de sud-est. Păcile care au pus capăt acestor conflicte nu au fost decît simple armistiții, criza Imperiului otoman creînd un „vid de putere" pe care cele două mari imperii limitrofe s-au văzut tentate să-l umple. Războiul ruso-turc din 1711 și cel austro-turc din anii 1716—1718 s-au înscris în aceste tentative, cel dintîi încheiat cu eșecul țarului Petru I, cel de al doilea cu trecerea Banatului și a Olteniei sub stăpînire habsburgică (pacea de la Passarowitz din 1718).

Rusia țaristă fusese constrînsă, prin pacea de la Prut, să restituie Porții otomane Azovul, puternica cetate de la vărsarea Donului în Marea de Azov, ceea ce complicase și mai mult modalitățile de acces ale Rusiei la Marea Neagră. În 1735, factorii de decizie ai Rusiei țariste au considerat că, beneficiind de alianța Austriei și Persiei, vor putea atinge obiectivele ratate în 1711. Debutul campaniei ruse a fost pe cît de anevoios pe atît de victorios [21] și, în

---

[20] Vezi pe larg Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 80.

[21] Vezi Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1976, p.

curînd, Imperiul habsburgic, care, la început, în înțelegere cu cel țarist se prezentase ca mediator, a intrat la rîndul său în război împotriva Porții otomane.

Constantin Mavrocordat vedea acum repetîndu-se scenele știute din copilărie : trupele austriece pătrunseseră în Țara Românească și domnul și-a reamintit desigur de cele întîmplate tatălui său, luat în captivitate de imperiali. Ion Neculce relatează cu simplitate abandonarea lui de către toți boierii : „Iar Constantin-vodă, domnul muntenesc, cum au audzit c-au ieșit nemții în Țara Muntenească, cum au și fugit peste Dunăre. Și boierii și slujitorii munteneșți l-au petrecut 2,3 ceasuri. Și s-au luat dzua bună, și l-au lăsat toți și s-au întorsu la București. Ce nu numai boierii, ce și slugi de a lui, ce au fost la tată-său, l-au lăsat toți“ [22]. Această defecțiune generală a boierimii, inclusiv a fidelilor din anturajul imediat al domnului, dezvăluie din nou absența unui suport solid al regimului fanariot în rîndurile clasei politice românești : de îndată ce prezența trupelor imperiale a dat speranța unei ieșiri de sub dominația otomană, toți s-au grăbit să-l părăsească pe cel care era identificat și se identifica el însuși cu interesele turcești.

Trupele imperiale nu au reușit însă să se mențină și fură silite să abandoneze capitala. În scurtul timp cît fuseseră stăpîne în București,

---

265—266. Karl A. Roider, *Futile Peacemaking : Austria and the Congress of Nemirov* (1737) în „Austrian History Yearbook“, XII—XIII (1976—1977) și comentarile la acest articol ale lui Karel Vocelka și Rajko Veselinović, publicate în același număr al anuarului.

[22] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 307—308.

austriecii luaseră captivi pe mitropolit și pe boieri ducîndu-i la Tîrgoviște „pe unii cu voie, pre unii cam fără voia lor“ [23].

Revenit, pe urma oastei turcești, la București, Constantin Mavrocordat a găsit țara prădată de forțele combatante. Capitala fusese pustiită și — supremă umilință — mitropolia din București transformată, temporar, în moscheie. În imposibilitate de a-și alcătui un sfat domnesc (divan), boierii fiind plecați cu sau capturați de imperiali, domnul și-a alcătuit o administrație din „boieri de cei mai de gios“ [24]. Încercările sale de a crea un minimum de ordine în haosul produs prin desfășurarea operațiilor militare a două armate — austriacă și otomană — decise să jefuiască, pînă la totala sleire, regiunile în care se aflau cantonate, nu aveau sorți de izbîndă. Abia înfiripată această structură administrativă și Bucureștiul fu din nou scena actelor de jaf ale armatei, care, cel puțin în principiu, ar fi trebuit să-l apere. Eșecul în noiembrie 1737 al unei acțiuni comune turco-tătare, al cărei obiectiv era Transilvania, a făcut ca trupele înfrînte să se năpustească asupra Țării Românești : „N-apucînd a intra în munte, la Cîmpina, (trupele turco-tătare — n.n.) s-au întors înapoi prădînd și arzînd. S-au lovit pren București, fiind domnul în scaun, ș-au prădat tîrgul tot, cu mînăstiri cu tot, ș-au găsit mulțime de avere. Și domnul n-au putut să isprăvească nimic, să nu-i lasă să prade. Ce-a găsit a boierilor pri-

---

[23] *Ibidem*, p. 308. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 107.
[24] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 310.

begi și nepribegi și a neguțători prin hanuri, tot au luat“ [25].

Succesiunea de adversități nu-l dezarmă pe Constantin Mavrocordat. El pregătea — desigur în beneficiul final al Porții — o acțiune de alungare a austriecilor din Oltenia și de reintegrare a ei în Țara Românească.

Stăpînirea imperială în Oltenia sfîrșise prin a-și aliena orice simpatie a locuitorilor acestei provincii. Ceea ce părea a fi eliberarea din dependența Porții se dovedise, în cele din urmă, o schimbare de exploatatori ; ca și în cazul Transilvaniei, se putea vorbi, la înlocuirea dominației otomane prin stăpînirea habsburgică, de schimbarea jugului de lemn printr-unul de fier. Evident, în cazul Olteniei, folosirea formulei lui Mihai Csérei ar fi fost o exagerare, întrucît Țara Românească, era supusă de către Poartă unei dominații mult mai brutale decît Transilvania. Oricum, însă, noii stăpîni, creștini, ai provinciei din dreapta Oltului spulberaseră repede speranțele de viață nouă — cîte vor fi fost — ale locuitorilor [26].

Informat, desigur, despre starea de spirit din Oltenia, Constantin Mavrocordat a adresat la 29 octombrie 1737 o chemare către populație provinciei, în care Nicolae Iorga a văzut un îndemn la patriotism. Domnul enumeră între destinatarii apelului său toate clasele și categoriile sociale de la clerul înalt și boieri pînă la țărani. Textul este caracteristic pentru dubla

---

[25] *Ibidem*, p. 311.

[26] Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, Edit. Academiei, 1971, oferă cea mai pătrunzătoare analiză a politicii imperiale în această provincie.

ipostază în care s-a înfățișat Constantin Mavrocordat de fiecare dată cînd a cîrmuit la București și Iași : voievod român și reprezentant al Porții otomane. În ultima-i calitate, el trebuia să salute, desigur, prezența oștilor otomane, trimise să izgonească pe imperiali din Oltenia ; în același timp, ca domn român știa că prezența acestor trupe — care în condițiile logistice ale epocii nu-și puteau procura mijloacele de întreținere decît pe seama populației din regiunile unde staționau — înseamnă o grea povară pentru locuitorii țării. A vesti „eliberarea" de sub stăpînirea austriacă prin armata otomană însemna, în fapt, a vesti sosirea unor noi invadatori. Panica, provocată de o astfel de veste, putea împinge populația la fugă, adică la privarea visteriei domnești de acea masă impozabilă, care îi asigura veniturile.

Portretul pe care domnul și-l face la începutul proclamației este acela al unui cîrmuitor preocupat de apărarea supușilor săi : „văzîndu domnia mea atîta gloată de ostași, carii putea să facă multă stricăciune și pradă țării și pămînteni lor, cu toată vîrtutea și nevoința noastră, am stătutu și ne-am jărtvit pe sinene, ajungînd cu multă rugăciune la prea-putérnica împărăție (Poarta otomană — n.n.), de am scos fermanuri împărătești, cu mare tărie și cu înfricoșate porunci ca să nu atingă cinevași din ostași asupra săracilor și a pămînteni lor măcar cu un cap de ață, luînd asupra noastră pre tot norodul, de la mic pînă la mare..." [27].

[27] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (citat mai departe *St. și doc.)*, vol. XVI, București, 1909, p. 4.

Imaginea, care, cel puțin în intenții, corespundea adevărului (căci soldații otomani nu-și abandonau practicile prădalnice nici în fața unui firman imperial) era necesară domnului pentru a potoli temerile populației oltene, amenințate de trecerea trupelor otomane în stînga Oltului. Anunțînd efectivele otomane care urmau să pătrundă pe teritoriul oltean (alături de un mare număr de unități turcești se aflau și 6000 de tătari), domnul, care se califica pe sine de „moștean al patriei", arăta că „nu ne-am îndurat, nici am putut răbda sau a suferi să auzim stricăciunea lăcuitorilor acei părți, care s-ar putea întîmpla să să facă de către ostași împărătești" [28] și că i-a luat pe chezășia sa pe locuitorii olteni. În consecință, Constantin Mavrocordat le cerea să se supună oștilor otomane, garantîndu-le securitatea persoanei și a averilor. Mai important decît această asigurare era, desigur, anunțul că „pentru zaherea (hrana — n.n.) ce să cade a să da oștilor împărătești s-au trimis bani gata, ca să se plătească zehereaua cu bani, să nu să facă supărare, nici să să ia de la nimini măcar un grăunț fără bani ; și, de să va întîmpla a să face cuivași de către ostași vreo pagubă și supărare, numaidecît acel păgubaș să alerge și să meargă la măria sa pașa să dea jalbă și i să va împlini toată paguba pînă la una, și ostașul acela să va pedepsi cu mare și grea pedeapsă, dupe fermanurile preaputernicii împărății" [29].

---

[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem*, p. 5.

Am stăruit asupra acestei proclamații nu atît pentru a arăta despre ce fel de „patriotism" era vorba, ci, mai ales, pentru a pune în lumină dubla înfățișare a domnului ; ca reprezentant al Porții otomane, el chema pe locuitori „să alergați și să năzuiți să veniți către măria sa seraschiaru-pașa (comandantul trupelor otomane — n.n.), spre închinăciunea și supunerea supt ascultarea și stăpînirea otomănești măriri și supt oblăduirea noastră" [30], altfel spus, la acceptarea restaurării dominației otomane ; în același timp, ca domn al Țării Românești, el era preocupat ca populația țării, adică marea masă a contribuabililor de la care se încasau dările, să nu fie adusă în situația de a fugi din cauza prădăciunilor săvîrșite de oastea otomană, la recuperarea provinciei oltene. Așa cum se va vedea și în alte împrejurări, Constantin Mavrocordat a asociat în politica sa fidelitatea față de Poarta otomană cu preocuparea statornică de a asigura modernizarea Moldovei și a Țării Românești, în ale cărora scaune de domnie s-a urcat.

În împrejurările diferite create de desfășurarea, pe pămîntul românesc, a războiului ruso-austro-turc, atenția domnului a fost chemată de instituțiile militare ale țării, care jucaseră un rol de excepțională însemnătate în apărarea neatîrnării. Aceste grave și complexe circumstanțe l-au determinat pe Constantin Mavrocordat să încerce ceea ce Nicolae Iorga numea „crearea unei armate naționale" [31]. Apă-

[30] *Ibidem.*

[31] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. II, București, 1919, p. 189.

sat, desigur, de amintirea luării în captivitate de către imperiali a tatălui său (în timpul războiului austro-turc din anii 1716—1718), Constantin Mavrocordat era alarmat de posibilitatea unei lovituri asupra Bucureștiului. „El hotărî deci *ca toată lumea să se înarmeze* pentru ca să se poată împotrivi unei surprinderi din partea imperialilor“ [32]. Constantin Daponte, secretarul domnului, a lăsat o amănunțită relatare a eforturilor lui Constantin Mavrocordat pentru organizarea unei forțe militare a țării. Dacă efectivele acestei armate au rămas modeste, elementul inedit a fost, desigur, suflul nou cunoscut de această oaste, formată în pripă. Este și ceea ce subliniază N. Iorga, cînd, relatînd despre armata mavrocordătească, scrie că „un alt spirit părea că se trezește deci într-o societate care pînă atunci nu-și arătase vitalitatea decît în singura intrigă politică“ [33]. Mai mult decît acțiunile înseși de organizare militară, întreprinse de Constantin Mavrocordat, marele nostru istoric va fi fost influențat în enunțarea acestei opinii de descrierea lui C. Daponte, care, preocupat, evident, să pună într-o lumină favorabilă pe protectorul său, sublinia că boierii și fiii lor „îndeplineau cu bucurie și multă grăbire poruncile lor : luptau doar pentru domnul lor și pentru a lor patrie“ [34]. Secretarul domnesc are în vedere „patrulele“ boierești, chemate să asigure paza orașului.

[32] Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 113.
[33] *Ibidem*, p. 115.
[34] *Ibidem*, p. 114.

Măsurile militare ale lui Constantin Mavrocordat nu s-au limitat la securitatea capitalei, ci ele au vizat constituirea unor forțe armate ale țării, care să-i confere și o identitate militară.

Se vădește și în acest domeniu aspectul bivalent, contradictoriu, al politicii lui Constantin Mavrocordat : măsurile de reorganizare și modernizare a instituțiilor din Țara Românească și Moldova au avut, desigur, consecințe pozitive pentru progresul societății românești, dar ele au fost inițiate pentru a răspunde intereselor Porții otomane.

N. Iorga a găsit și publicat o listă a unităților care alcătuiau această oaste și efectivele lor : mai întîi un „steag de boieri", redus numeric — doar 57 —, în rîndurile cărora este de amintit Pîrvu Cantacuzino, care va cădea în 1769 în lupta de la Comana cu turcii ; grupuri restrînse de copii din casă (mari și mici), paici și ciohodari, în total 100 ; apoi slujitorime — 303 cu 6 căpitani și 18 zapcii ; seimeni (cu precizarea „holtei") — 146 cu 9 căpitani și zapcii ; arnăuți — 96 cu 2 căpitani și 6 zapcii ; sîrbi — 66 cu 1 căpitan și 3 zapcii ; mocani — 200 cu 7 căpitani și 21 zapcii ; levenți — 65 cu 1 căpitan și 2 zapcii ; cazaci călăreți — 262 cu 4 căpitani și 10 zapcii ; vînători — 162 cu 2 căpitani și 7 zapcii ; talpoși — 59 cu 1 căpitan și 2 zapcii ; „nemții de Poartă" — 35 cu 1 căpitan și 2 zapcii ; lefegii — 87 cu 10 zapcii ; saragele — 258 cu 8 căpitani și 12 zapcii ; se adăugau slujitorii de la Focșani — 80 cu 3 căpitani și 7 zapcii ; martalogii din Oltenia — 70 cu 5 zapcii ; 1 steag de țarigrădeni — 30 ;

1 steag de călărași — 57 ; 1 steag de lipcani — 40 [35].

Armata lui Constantin Mavrocordat nu a avut — așa cum avea să se întîmple cîteva decenii mai tîrziu cu aceea a lui Nicolae Mavrogheni, cu care prezintă un șir de similitudini — posibilitatea unor acțiuni de anvergură. Existența ei infirmă opinia potrivit căreia Constantin Mavrocordat a lichidat forțele armate ale Țării Românești și Moldovei. Așa cum se va vedea mai departe, reducerea categoriilor militare a fost dictată de considerente fiscale — sporirea numărului de contribuabili prin reducerea drastică a categoriilor de scutiți sau a celor cu dări reduse —, dar de pe acum se poate vedea că departe de a fi fost un lichidator al armatei, Constantin Mavrocordat a marcat, fie și episodic, un moment pozitiv în istoria militară a poporului român. Domnia lui Constantin Mavrocordat nu a provocat o cezură în istoria structurilor militare românești, care vădesc astfel o perfectă continuitate.

Pacea de la Belgrad (1—18 septembrie 1739), care a pus capăt războiului ruso-austro-turc, a impus Imperiului habsburgic retrocedarea Olteniei, readusă astfel sub autoritatea domnului Țării Românești. Reintegrarea provinciei din stînga Oltului, ca și necesitatea de a înlătura consecințele dezastruoase ale operațiunilor militare și prădăciunilor turco-tătare au oferit

[35] N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789—1791*, în „Analele Acad. Rom. Memoriile Secției istorice", seria II, t. XXXIII (1911), p. 234—238 ; idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 114—115.

lui Constantin Mavrocordat prilejul de a declanșa ampla sa acțiune reformatoare, al cărei început l-a constituit hrisovul din 7 februarie 1741, care cuprinde în embrion toate reformele de mai tîrziu ale domnului fanariot [36].

[36] Pentru datare vezi V. Mihordea, *Introducere* la *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* (citat mai departe *D.R.A.* vol. I, *Țara Românească*, Edit. Academiei, București, 1961, p. 14.

Capitolul III

ÎNCEPUTUL REFORMELOR : HRISOVUL DIN 7 FEBRUARIE 1741

Reîntregirea Țării Românești prin realipirea Olteniei, a creat lui Constantin Mavrocordat un șir de probleme a căror soluționare se cerea grabnic întreprinsă. Mai întîi, Poarta otomană, preocupată permanent de soarta veniturilor ei, a văzut în refacerea unității teritoriale a Țării Românești temeiul pentru a-i spori tributul. Dacă porunca sultanului Mahmud I, din 30 mai — 7 iunie 1739, amintea domnului, în termenii tradiționali ai cancelariei otomane, — că avea în seama sa „ocrotirea de tiranii a sărmanilor supuși (din Oltenia — n.n.) și siguranța și liniștea lor“ [1], în curînd Constantin Mavrocordat avea să fie informat că reintrarea Olteniei în hotarele Țării Românești implica o sporire a dării de bairam în sumă de 100 000 guruși, care urmau — avîndu-se în vedere că „principatul Țării Românești a fost călcat în picioare cu ocazia expedițiilor, iar supușii săi au suferit pagube“ [2] — să fie eșalonați în decurs

[1] Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821), Documente turcești,* București, 1984, p. 235—236.

[2] *Ibidem,* p. 240. Cf. Mihai Berza, *Haraciul Moldovei a Țării Românești în sec. XV—XIX* în S.M.I.M., II (1957), p. 42—43 evaluează la 580 pungi tributul între 1739 și 1741—1744.

de trei ani (1739—1742), ajungînd apoi ca tributul (gizie) și darea de bairam să fie de 285 000 de guruși (570 de pungi).

Creșterea tributului era însoțită de readaptarea structurilor create de administrația austriacă în Oltenia la cele existente în Muntenia. În cei 21 de ani de stăpînire habsburgică, Oltenia a cunoscut un șir de schimbări în organizarea fiscală, agrară, administrativă și judecătorească, printre care un nou mod de repartiție a „contribuției" — adică pe gospodăria țărănească — asimilarea în fapt a țăranilor șerbi (rumâni) cu oamenii liberi fără pămînt prin uniformizarea regimului de obligații, modernizarea aparatului administrativ și a procedurilor juridice [3]. Toate aceste măsuri ale autorităților imperiale erau acum, odată cu reunificarea țării, de anulat sau de acceptat pentru a păstra caracterul unitar al organizării social-politice a Țării Românești.

Relevarea factorului austriac — mai exact, a necesității în care s-a aflat Constantin Mavrocordat de a-și defini poziția față de „inovațiile" introduse de Curtea de la Viena în Oltenia — nu înseamnă cîtuși de puțin că opera de reformă a domnului fanariot este tributară modelului austriac [4]. Fără a nega orice posibilitate de influență — Oltul nu o

---

[3] Vezi pe larg Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, Edit. Acad., 1971.

[4] „Administrația austriacă a «Valahiei Mici», timp de douăzeci de ani servise lui Constantin, filantropul de la Dunăre, totodată ca model și ca avis", N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. III, „Datina Românească", Vălenii de Munte—București, 1925, p. 193.

putea stăvili ! — este de ținut seama că politica de reformă a fost generată de realitățile românești și a fost, deci, anterioară luării în stăpînire austriacă a Olteniei. Similitudinile incontestabile dintre măsurile imperiale și reformele mavrocordătești [5] nu sînt de explicat prin copierea, la București, a ceea ce se făcuse la Craiova, ci prin similitudinea situațiilor cu care au fost confruntați atît Curtea de la Viena, în noua sa achiziție teritorială, cît și domnul fanariot cu țara restaurată în vechile ei fruntarii. Trăsăturile comune au fost generate de devastările și dislocările de populație, provocate de războaiele din anii 1716—1718 și 1735—1739. Și pentru Curtea imperială și pentru Poarta otomană — prin reprezentantul ei de la București — problema cea mai presantă era aceea a încasării dărilor, indisolubil legată, la rîndul ei, de numărul și stabilitatea contribuabililor. La dificultăți similare, soluții similare — acesta ni se pare a fi raportul dintre politica austriacă în Oltenia și reformele lui Constantin Mavrocordat.

Începutul acestei ample activități, de reînnoire a tuturor sferelor vieții sociale, a fost făcut de hrisovul din 7 februarie 1741, care aduce un șir de reglementări în domeniile fiscal, agrar, administrativ și juridic [6]. Hrisovul a fost emis, așa cum s-a arătat, în condițiile devastării Țării Românești, ca urmare a răz-

---

[5] Asupra lor vezi pătrunzătoarele observații ale lui Șerban Papacostea, *op cit.*, p. 309—319.

[6] În absența unei ediții corecte a acestui important document, vezi textul, cu omisiuni și greșeli dat de P. Teulescu, *Arhiva romană. Documente istorice*, București, Imprimeria națională, 1860, p. 64—77.

boiului ruso-austro-turc din 1735—1739 și a realipirii Olteniei. Obiectivul său principal era de a elimina, măcar și parțial, urmările operațiunilor militare, a prădăciunilor turco-tătare și a epidemiei de ciumă, care afectaseră situația demografică și materială a țării.

Încă înainte de încheierea războiului, Constantin Mavrocordat încercase să atenueze consecințele sale dezastruoase și să refacă potențialul demo-economic al țării : o delegație fusese trimisă la Adrianopol pentru a solicita marelui vizir o reducere a obligațiilor materiale către Poartă ; mult mai importantă a fost însă decizia domnului de a acorda o scutire generală de dări și prestații către stat pe timp de trei ani celor care s-ar fi stabilit în țară. Hotărîrea a avut un puternic ecou în rîndurile țăranilor români din Transilvania, care, apăsați de o dublă oprimare — socială și națională — au văzut în proclamația domnului calea de a scăpa de sub această apăsare, trecînd în mijlocul fraților lor de peste munți. Îngrijorate de perspectiva pierderii contribuabililor, autoritățile habsburgice s-au grăbit să ia măsuri pentru a împiedica strămutarea peste Carpați a țăranilor transilvăneni [7].

Inițiativei domnești i s-a adăugat și un firman al sultanului Mahmud I care poruncea lui Constantin Mavrocordat să se îngrijească de readucerea locuitorilor care fugiseră de calamitățile războiului.

Refacerea țării, atît de încercată de război, și reunificarea administrativă, impusă de rea-

---

[7] Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare...*, în S.M.I.M., III (1959), p. 301—302.

lipirea Olteniei, au făcut necesară promulgarea hrisovului de reformă din 7 februarie 1741. Față de obiectivele lui Constantin Mavrocordat, sectorul fiscal, cel mai sensibil la bogăția sau sărăcia populației ca și la numărul ei, se impunea cu prioritate atenției celui pe care preambulul așezămîntului îl numea „părinte al patriei noastre". Prevederile de caracter fiscal ale hrisovului erau desființarea văcăritului și pogonăritului, revenirea la sistemul celor patru sferturi și scutirea de dajde a mănăstirilor, preoților și de toate dările a descendenților veliților boieri („neamuri").

Pentru a înțelege sensul acestor hotărîri este necesară, mai întîi, explicarea caracterului și consecințelor celor două dări abolite. În sistemul fiscal medieval, văcăritul — darea pe vitele mari [8] (boi, vaci, cai și bivoli) — a fost considerat cel mai apăsător și, deci, cel mai odios întrucît lovea în principala sursă de venit a locuitorilor : vînzarea vitelor ; ostilitatea generală față de această dare explică și frecventa ei abolire pentru ca apoi nevoile bănești ale domniei — proprii sau rezultate din cererile Porții — să impună restabilirea ei.

În amplul articol din hrisov, consacrat văcăritului, domnul sublinia că el submina un sec-

---

[8] Darea a fost introdusă în 1689 de Constantin Brîncoveanu, vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, București, 1946, p. 638 care îl consideră însă „darea cea mai chibzuită și mai echitabilă din trecutul nostru", deoarece viza pe toți posesorii de vite și era percepută direct proporțional cu numărul vitelor. Termenii extremi de duri cu care văcăritul este condamnat de cronicari este de explicat, după autor, prin faptul că lovea pe marii stăpîni de pămînt, laici și eclesiastici.

tor esențial al economiei țării, întrucît „hrana și bilșugul tutulor locuitorilor de mulțimea vitelor se pricinuiește", consecințele impunerii văcăritului dovedindu-se dezastruoase : „fiind pe la toți vite multe, îndată au început cu toții a vinde vitele și a le risipi, împuținîndu-se desăvîrșit", astfel că pe măsura scăderii numărului de vite a sporit cuantumul văcăritului și s-a ajuns la dubla lui percepere anuală. Pentru viața economică, urmările au fost catastrofale : împuținarea vitelor a dus la reducerea suprafețelor cultivate, ceea ce a provocat urcarea considerabilă a prețurilor : chila de grîu a crescut de la 90 de bani la 10 taleri, cea de mălai de la 30 de bani la 8 taleri, vita de la 2 taleri la 10 taleri, o vacă 15 taleri, un bou 20 de taleri, ocaoa de carne de la 3 bani la 18 bani, ocaoa de unt de la 10 bani la 60 de bani. Cifrele sînt de-a dreptul impresionante, rata de scumpire fiind, desigur, printre cele mai ridicate din întreaga istorie economică a țării. Pentru Poarta otomană ca și pentru domnie, acest fenomen genera două mari neajunsuri : pe de o parte poruncile turcești de procurare a hranei pentru armatele otomane riscau să nu mai poată fi îndeplinite, pe de alta, sub presiunea lipsurilor, locuitorii fugeau, ceea ce provoca în formularea hrisovului „risipirea țării."

Pentru a curma toate aceste fenomene negative, domnul — care, după propria mărturie, ar fi fost călăuzit și de sfaturile date, la timpul său, de Nicolae Mavrocordat — a abolit ambele văcărituri.

Cea de a doua dare desființată era pogonăritul, percepută pe vii ; în economia medievală

— în țările române, ca și în multe alte state ale continentului — viticultura a fost una dintre cele mai importante ramuri. În organizarea marelui domeniu feudal, stăpînul moșiei beneficia de dreptul de monopol al vinului, adică de dreptul de a pune în vînzare în exclusivitate vinul produs de viile sale (pe unele moșii existau învoieli între stăpîn și locuitori, prin care se stabileau perioade, în cursul cărora cei din urmă puteau să vîndă vinul produs de ei). Pentru a înțelege locul ocupat de veniturile provenite din comercializarea vinului, este suficient de amintit că pe moșiile mănăstirilor din Țara Românească (pentru care dispunem de o evidență mai riguroasă, grație poruncilor lui Constantin Mavrocordat), sumele realizate prin vînzarea vinului depășesc pe cele obținute din negoțul cu vite ca și cel cu grîne *luate împreună* [9]. Hrisovul din 7 februarie 1741 rezumă clar funcția economică a vînzării vinului : „monastirile, boerii și alți locuitori își chivernisesc casele după vinuri" și dezvăluie gravele urmări ale perceperii unei dări care — ca și văcăritul — lovea într-un adevărat nerv economic. „Au început oamenii a-și părăsi viile — se arată în hrisov — rămîindu nici pe jumătate lucrate și roditoare. Și făcîndu-se lipsă mare de vin nu numai că s-au scumpit ajungînd ocaoa cîte bani 30 (înainte fusese 2 bani ! — n.n.) ci, mai vîrtos, că cei mai proști

[9] Sergiu Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii", (1962), nr. 1, p. 111—134. Fenomenul nu este singular, el se întîlnește și pe domeniile feudale din alte țări (de pildă, în Polonia, domeniile familiei Czartoryski).

în sens simplu, adică locuitorii pe rînd — n.n.) ca să nu plătească păragine se risipea pen alte părți și se păgubia visteria de dajdiea loru“ [10]. Confruntat cu aceste mari dificultăți, domnul care și de astă dată invocă sfatul părintelui său, abolește pogonăritul.

Suprimarea celor două dări care se dovediseră o sursă de cele mai mari inconveniente a fost însoțită de reconfirmarea — sau, mai exact, revenirea — la principiul dării unice deopotrivă „capitație și impozit pe venituri [11], plătibilă în patru sferturi, adică vechiul principiu promovat de reformele lui Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu, a cărui aplicare consecventă era imposibilă din pricina cererilor mereu neacceptate, mereu oneroase ale Porții. Înainte de a-i reînnoi promulgarea, Constantin Mavrocordat făcuse un experiment care îl întărise în convingerea sa despre avantajele sistemului. Articolul consacrat celor patru sferturi stăruie asupra rezultatelor satisfăcătoare date de această probă : „banii dăjdiei se dau cu lesnire (...) satele se întemeiază și se mulțumesc cu toți, pentru dreptate și odihnă (...) cu suma acestor și poruncile împărătești se împlinescu cu lesnire și trebile țării se chivernisescu cu bună liniște pe deplinu și țara se întemeiază cu adăogire de oameni“ [12]. În fond, ceea ce in-

---

[10] P. Teulescu, *op. cit.*, p. 73.

[11] Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordato (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie* în *Symposium „L' Epoque phanariote“*, Salonic, 1974, p. 370. În textul așezămîntului formula este „pe capete și pe bucate“, P. Teulescu, *op. cit.* p. 75.

[12] *Ibidem*, p. 75—76. Pentru contribuabili, mai greu de suportat decît povara dărilor era caracterul insta-

teresa în gradul cel mai înalt pe domn erau aceste două din urmă rezultate : îndeplinirea exactă și la timp a cererilor de bani ale Porții și — premisa ei — sporirea numărului birnicilor.

Pentru ca reforma fiscală să dea roadele așteptate era necesar ca visteria să aibă evidența riguroasă a contribuabililor. Măsurile ordonate de domn în acest scop vor fi prezentate mai jos, pe baza documentației mult mai bogate, oferită de domnia lui Constantin Mavrocordat din Moldova (1741—1744). Hrisovul din 7 februarie 1741 denunță „multe mîncături (abuzuri — n.n.) și mari amestecături" provocate de — ceea ce am numi cu termeni moderni — diferența dintre „domiciliul fiscal" și cel real al contribuabililor. Pentru a elimina orice posibilitate de tăinuire — desigur, în schimbul unor avantaje personale — de către pîrcălabi a unor săteni, neincluși în cislă, s-a stabilit ca „fiește-care în ce județ și în ce sat va ședea, acolo să-și dea și dijma" [13].

Alte două prevederi ale hrisovului, deși priveau sfera administrației, erau destinate să contribuie în chip major la succesul reformei fiscale, prin eliminarea abuzurilor care, repetate, exasperau pe țăranii contribuabili și-i făceau să-și părăsească satele. Relația dintre

---

bil al cuantumului și al perceperii : o spun limpede țăranii fugari întrebați de Constantin Racoviță asupra cauzelor strămutării lor : „din pricina vremelnicii nestări, adică neștiind și nefiind hotărît ce să dea bir pe an" (D.C. Sturza-Scheianu, *Acte și legiuni privitoare la chestia țărănească*, vol. I, București, 1907, p. 24).

[13] *Ibidem*, p. 75.

administrativ și fiscal este dezvăluită în însuși textul așezămîntului. Astfel, se instituie boieri ispravnici la toate județele avînd obligația de a împărți dreptate locuitorilor, deoarece „fiind mulți din săraci scăpătați și pentru neputința lor nedîndu-le îndemînă, ca să vie cu chieltuială să-și caute judecățile aici la divan". În afară de această deplasare a judecătorului la contribuabil — scutit astfel de cheltuieli necesitate de venirea lui în Capitală — ispravnicii-judecători mai aveau îndatorirea de a veghea ca să-i apere pe țărani „de toate strîmbătățile și mîncăturile, ce se obicinuiescu atîtu pîrcălabii la cislă, cîtu și alții din slujitori cu cheltuielile ce făcea" [14]. Pentru ca ispravnicii înșiși să nu devină o povară pentru locuitori, domnul a hotărît ca ei să fie salarizați, simbria lor fiind acoperită din sumele percepute la sferturi (în Moldova, cum se va vedea, o sumă adițională la sferturi era destinată salarizării încasatorilor).

Salarizați — pentru a nu fi povară asupra satelor — urmau să fie toți dregătorii și slujbașii, astfel că în deplasările lor prin țară cu diverse rosturi, cheltuielile urmau să fie făcute din simbrie ; cu acest prilej este denunțată de asemenea practica abuzivă a pîrcălabilor, care, sub pretextul acoperirii cheltuielilor de întreținere, cisluiau îndoit și întreit pe țăranii birnici. „Să nu mai facă nimenea cheltueală prin sate, măcar prețu de un banu — hotărăște domnul — (...) și săracii să rămîie odihniți de acea nedreptate" [15].

---

[14] *Ibidem*, p. 70.
[15] *Ibidem*, p. 71.

Salarizarea dregătorilor a însemnat un pas de mare însemnătate pe calea modernizării aparatului de stat. În evul-mediu, dregătorii își asigurau veniturile — sub o formă sau alta — pe seama locuitorilor. Abuzurile generate de acest sistem erau pe cît de numeroase pe atît de oneroase pentru locuitori. Salarizarea dregătorilor avea un dublu scop : pe de o parte, așa cum s-a arătat, simbria dată de visterie trebuie să suplinească sumele smulse de la contribuabil, a cărui capacitate de plată trebuia să fie „valorificată" în întregime în beneficiul statului ; pe de altă parte — și asupra acestui aspect vom reveni pe larg — salarizarea însemna stabilirea unui raport de dependență economică între boier și domnie. În măsura în care boierul se integra aparatului de stat, iar venitul din slujbă căpăta o pondere tot mai însemnată în veniturile sale, el trebuia să cîștige favoarea domnului, care făcea numirile în slujbă. Era, deci, un mijloc de a subordona boierimea autorității domnești și acesta era unul din obiectivele principale ale regimului fanariot.

O altă categorie de boieri salariați, creată prin hrisovul din 7 februarie 1741, erau așanumiții veliți mazili judecători, adică mari boieri rămași fără dregători, care, în schimbul unei activități judecătorești („să judece, dîndu carte de judecată"), urmau să primească simbrie.

Aceleiași consolidări ale autorității centrale îi slujea și articolul privind desființarea închisorilor ținute de protopopii din județe. Existența acestor închisori, deosebite de cele ale domniei, era o manifestare tîrzie și anacronică

a jurisdicțiilor particulare — caracteristice imunităților feudale — intolerabile pentru o domnie care nu admitea concurenți în exercitarea plenară a prerogativelor ei. Și mai supărătoare pentru Constantin Mavrocordat erau silniciile săvîrșite de protopopi, condamnate în hrisov : „să închidă pe oameni, prădîndu-i și jefuindu-i cu gloabe (amenzi — n.n.) mari, fără de dreptate“ [16]. Astfel de practici creau vii nemulțumiri în sate, iar amenzile afectau starea materială a țăranilor, ceea ce se repercuta asupra capacității lor de a-și plăti dările. Or, în ultimă instanță, perceperea regulată a dărilor era ceea ce interesa în gradul cel mai înalt pe domn.

Pentru a da totuși satisfacție boierimii și clerului, cele două stări sociale superioare ale societății feudale, domnul a scutit de dajdie mănăstirile ajunse la „grele datorii și lipse“, pe preoți și pe urmașii veliților boieri („neamuri“). Gestiunea mănăstirilor urma să fie controlată de un consiliu de zece epitropi, aleși dintre egumenii cei mai importanți. Ordinul lui Constantin Mavrocordat s-a aflat la baza întocmirii unei evidențe a bunurilor mănăstirești — de la moșii la veștminte și cărți — precum și a veniturilor și cheltuielilor anuale. Aceste evidențe cunoscute și sub numele de *sămi* constituie o sursă de cea mai înaltă valoare pentru studiul economiei domaniale, conținutului bibliotecilor mănăstirești etc. [17].

---

[16] *Ibidem*, p. 69.

[17] Sămile mînăstirilor din Moldova au fost editate de Ioan Bogdan în „Buletinul Comisiei istorice a României“, I (1915), p. 222—279 și studiate de N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală*

Există în cuprinsul așezământului un articol, cel intitulat *Pentru cei cu moșiile,* care se deosebește de toate celelalte prin caracterul vag al prevederilor sale. În capitolul consacrat relațiilor agrare (vezi mai jos, pag. 119), vor fi pe larg discutate reglementările agrare ale lui Constantin Mavrocordat. Ajunge aici să spunem că reunirea Olteniei pusese pe domn în fața a două regimuri agrare diferite : în dreapta Oltului, administrația austriacă fixase pentru ambele categorii de țărani fără pământ — rumâni și oameni cu învoială — obligația unei zile de clacă pe săptămînă și suprimase dijma ; în stînga Oltului, cele două categorii aveau obligații diferite : nelimitate, în principiu, pentru rumâni, cîteva zile de clacă pe an pentru oamenii cu învoială ; și unii și alții dădeau dijmă stăpînilor de moșii. Diferențele erau prea mari pentru a putea fi șterse dintr-odată ; uniformizarea cerea însă găsirea aceleiași formule de obligații pentru stînga și dreapta Oltului, or aceasta însemna fie reducerea cuantumului clăcii în Oltenia, fie creșterea lui în Muntenia, ceea ce ar fi produs nemulțumirea stăpînilor de moșii din dreapta Oltului sau, respectiv, aceea a țăranilor (cel puțin a celor liberi fără pământ) din stînga Oltului. Pentru a nu indispune nici pe unii, nici pe alții, domnul a utilizat intenționat în așezământ o formulă generală, capabilă să acopere o varietate de realități : „oricine pe a cui moșie

---

din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în S.M.I.M. V (1962), p. 257—277 ; cele din Țara Românească sînt încă inedite, Arh. St. Buc., Ms. 377, dar au fost studiate de Sergiu Columbeanu.

va ședea, aceluia să-i clăcuiască și să-și dea dijma după obicei“ [18].

Ceea ce se cuvine subliniat este critica printre rînduri adresată marilor boieri, care, grație puterii lor, atrăgeau pe moșiile lor oameni dornici să se pună la adăpost, sub scutul autorității stăpînului de moșie de abuzurile încasatorilor de biruri și a altor slujbași. În articol, sînt menționate moșiile mănăstirilor, ale micilor boieri și ale moșnenilor, arătîndu-se că ar fi nedrept ca ele să fie lipsite de prestațiile țăranilor așezați pe ele, dar imediat după formularea acestei idei, textul continuă pe cu totul alt plan : „și nefiind cu cale a ținea numai *unii* (subl. noastră) oameni și alții să n-aibă nici un om și mai vîrtos, că acei cu moșiile a nu avea nici un ajutoriu și folos de la oamenii cari șed pe moșiile loru, supuindu-să oamenii pe la alte sate mari, cine pe unde vrea“ [19]. Nu este greu de deslușit cine sînt acei „unii“, de vreme ce, așa cum spune textul în continuare, țăranii plecau la „satele mari“, unde și contribuția, repartizată pe mai mulți locuitori, era mai mică și deci mai lesne de achitat. Satele mari se aflau pe moșiile marilor boieri și ele atrăgeau pe țăranii de pe moșiile mănăstirilor, micilor boieri sau moșnenilor, care nu aveau mijloace pentru a-i apăra pe cei așezați pe aceste moșii de samavolniciile dregătorilor. Trecerea sub protecția unui mare boier — o formă a patronatului din antichitatea tîrzie — era un fenomen obișnuit în lumea rurală. Pentru a-l înțelege, să amintim cazul

[18] P. Teulescu, *op. cit.*, p. 74 ; *D.R.A.*, vol. I, p. 387.
[19] *Ibidem.*

sătenilor din Tohani care în 1765 dădeau lui Radu Văcărescu, cumpărător totuși al moșiei lor, un zapis în care spuneau : „noi, aflîndu-ne șezători pe această moșie și neavînd altă stăpînire, am venit de ne-am rugat de ne-a luat asupra dumisale, să ne numim satul dumisale". Textul, care nu este suficient de limpede, vrea să exprime ideea că sătenii din Tohani nu se aflau în starea de servitute (abolită în 1746, ea continua să persiste dacă nu ca o realitate [20], măcar ca un fapt de conștiință), dar că pentru a beneficia de „scutul protector" al stăpînului de moșie erau gata să-i recunoască o anumită autoritate de caracter personal, generatoare a unui raport specific — diferit de cel fixat de așezămintele agrare în vigoare și deci suplimentar — materializat în obligația fiecărui țăran de a-i da 100 haraci la vie în schimbul concursului dat de boier în situații dificile [21].

Împotriva unor astfel de practici — care asigurau boierilor mari sate mari — era îndreptată prevederea din hrisovul din 7 februarie 1741, al lui Constantin Mavrocordat, decis să elimine toți factorii de instabilitate din lumea rurală. Concurența dintre stăpînii de moșii pentru brațe de muncă spulbera eforturile visteriei de a ține o evidență riguroasă a domiciliului fiscal al contribuabililor.

Importantul hrisov mavrocordătesc cuprinde în germene aproape toate reformele de mai

---

[20] Pentru supraviețuiri ale rumâniei după abolirea ei la 5 august 1746, vezi Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea* București, Ed. Acad., 1972, p. 129—132.

[21] I. C. Filitti, *Opere alese*, București, Edit. Eminescu, 1985, p. 362.

tîrziu ale domnului : răspicat formulate în domeniul fiscal, ideile noi ale domnului abia răsar în cel al relațiilor agrare. Deosebirea este de explicat prin gradul de urgență al restructurărilor — și fiscalitatea, repetăm, era preocuparea centrală a domniei — și de rezistență pe care privilegiații de tot felul — în primul rînd boierimea — o opuneau schimbările voite de domn. Așa cum s-a remarcat corect, hrisovul din 7 februarie 1741, ca întreaga politică a lui Constantin Mavrocordat, exprimă voința de „consolidare a autorității domnești și de restrîngere a tuturor privilegiilor și particularismelor", constituind „charta însăși a regimului fanariot în principatele dunărene" [22]. Domnul însuși a considerat atît de semnificativă promulgarea acestui așezămînt, încît l-a făcut cunoscut străinătății prin publicarea, sub titlul de „constituție", în cunoscuta revistă „Mercure de France" asigurîndu-i astfel o largă difuzare. Constantin Mavrocordat oferea în fapt Europei o mostră a politicii care avea să fie cunoscută mai tîrziu sub numele de „absolutism luminat".

Fondat în 1672 (sub alt titlu, schimbat apoi în mai multe rînduri) „Mercure de France" — publicație lunară — se număra printre cele mai importante periodice franceze, tipărit sub supravegherea Ministerului Afacerilor străine [23]. Legăturile lui Constantin Mavrocordat cu cercurile politice, diplomatice și culturale

---

[22] Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 375—376.

[23] Anne-Marie Cassoly, *Autour de l'insertion dans le «Mercure de France» de la «Constitution» de Constantin Mavrocordato* în „Revue des études sud-est européennes", t. XIX (1981), nr. 4, p. 751—753, 759.

franceze atît din Paris cît și de la Istanbul (printre corespondenții domnului fanariot s-a numărat și primul-ministru al Franței, cardinalul Fleury) i-au permis să cunoască îndeaproape mișcarea de idei din capitala Franței. Publicarea marelui așezămînt — de care, evident, domnul era mîndru — într-o revistă franceză de largă răspîndire — așa cum era „Mercure de France" — trebuia să-i dea lui Constantin Mavrocordat o adevărată consacrare internațională, în calitatea lui de promotor al reformelor.

Capitolul IV

„SĂ PUTEM ȘI VOI ȘI NOI SĂ RĂSUFLĂM" : REFORMA FISCALĂ

Politica de reformă a lui Constantin Mavrocordat a început în domeniul fiscal și ea a preluat elementele de bază din reformele domnilor pământeni. Principiul ei fundamental a fost acela al dării unice, plătibilă la patru termene anuale (sferturi); el se regăsește — așa cum s-a văzut — în măsurile lui Antioh Cantemir (1700) și Constantin Brîncoveanu (1701), favorizate de noile condiții create de încheierea păcii de la Carlowitz (1699) și, deci, de încetarea ostilităților militare pe teritoriul țărilor române. Față de predecesorii săi autohtoni, domnul fanariot a adus și un șir de măsuri noi, între care cele mai importante au fost evidența contribuabililor, reducerea masivă a categoriilor de privilegiați fiscali, impunerea individuală și abolirea solidarității fiscale.

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat s-a realizat în cele două țări românești de-a lungul domniilor lui prîntr-un șir de așezăminte și porunci între anii 1733—1758 [1]. Așa cum remarcă I. C. Filitti, „Reformele lui C. Mavrocordat n-au fost, în detaliile lor, ace-

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, p. 643.

leași în amîndouă Principatele (...). Ca urmare, nu amănuntele și nu diferențele importă, ci liniile mari, ideile directoare"[2]. Documentele care permit urmărirea cea mai îndeaproape a politicii fiscale a domnului sînt cele aflate în condica de porunci din anii 1741—1742, care cuprinde atît textul așezămîntului fiscal, cît și porunci și rapoarte în legătură cu aplicarea lui. Se adaugă informațiile cronicii lui Ion Neculce și ale *Cronicii Ghiculeștilor*, care aduc întregiri esențiale. Documentația bogată pentru acest moment al politicii de reformă în domeniul fiscal ne-a determinat să axăm cercetarea ansamblului acestei politici pe anii 1741—1742, cînd Constantin Mavrocordat era domn al Moldovei.

După promulgarea hrisovului din 7 februarie 1741, domnul reformator nu a dispus de răgazul necesar pentru a putea aplica măsurile decise. Încărcat de mari datorii — care se ridicau la 300 de pungi numai către tezaurul statului otoman — Mihai Racoviță, mijlocind și plata unor sume considerabile, evaluate între 1000 și 3000 de pungi, a obținut domnia Țării Românești, toți creditorii săi fiind interesați să-și poată recupera banii. Situația materială atît de precară a noului domn avea să se afle la originea unei fiscalități excesive cu dezastruoase consecințe demografice[3].

---

[2] I.C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat*. Extras din „Analele statistice și economice", 1928, nr. 5—6, p. 4.

[3] Vezi pe larg Adriana Camariano-Cioran, *Studiu introductiv* la *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741—decembrie 1742) Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Ma-*

Strămutat în scaunul de domnie de la Iași, Constantin Mavrocordat „nu s-au bucuratu căci era deprinsu în Țara Românească“ [4], nemulțumirea sa fiind provocată de veniturile mai mici pe care le aducea Moldova. În timp ce capuchehaielele (reprezentanții) domnului la Constantinopol se străduiau să recapete pentru stăpînul lor domnia munteană, Constantin Mavrocordat s-a angajat la aplicarea reformelor sale în Moldova.

Cea dintîi, pentru că era și cea mai importantă, a fost reforma fiscală. Ceea ce se cuvine citat, în primul rînd, din textul așezămîntului fiscal este declarația domnului că promulgarea acestuia a fost determinată de două temeiuri : „avînd pururе milă de țară și de săraci, întocmai ca de o patrie a noastră“ și de rugămintea ce-i fusese adresată de locuitori „cerșind și pohtind așădzămîntul dăjdilor ce s-au făcut Țării Românești“ [5]. Prevederile sînt asemănătoare articolelor din hrisovul din 7 februarie 1741 : se desființează văcăritul și cunița (dare pe cai) întrucît „multă pagubă și stricăciune pricinuiaște țării, pînă încît lăcuitorii, neputînd să plătiască văcăritul și coniția, vînzîndu-și dobitoacele, să micșura hrana sa“ ; este desființat de asemenea pogonăritul, care, prin cuantumul său excesiv, provocase scumpirea vinului. Ion Neculce informează că domnul a suprimat de asemenea „adăușagurile“ și „jacurile de ciocoi“

---

vrocordat (citat mai departe *Reprezentanța diplomatică*, București, Edit. Academiei, 1985, p. 11—12, 27—28.

[4] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țerei Moldovei* în *Cronicele Românlei*, ed. M. Kogălniceanu, ed. II-a, tom. III, București, 1874, p. 203.

[5] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 215.

prin care sînt de înțeles dările de acoperire a haraciului, lipsa haraciului, ploconul bairamului și altele precum și obligația de a-i întreține pe dregătorii și slujbașii aflați în misiune în țară („cheltuiala oaspeților", cum se spune într-o poruncă domnească) și caii de olac [6]. De fiecare dată cînd a reluat reforma fiscală (reamintim că prezentăm reforma din Moldova numai ca un exemplu, pentru că dispunem de o documentație mai bogată pentru ea), domnul a fost călăuzit de principiul dării unice, care să se substituie multitudinii de dări și contribuții, atît de caracteristică fiscalității noastre medievale. Astfel, în 1758, ca domn al Țării Românești, Constantin Mavrocordat a realizat unificarea tuturor dărilor în ceea ce se va fi numit „sama obștească" [7].

În 1741, așezămîntul fiscal din Moldova fixează patru sferturi într-un an, începînd cu luna noiembrie. Suma era de 105 parale (cele 5 parale erau destinate plății zlotașilor, adică încasatorilor), holteii plăteau însă numai 55 de parale, iar cei care ședeau la casa părinților, numai 20 de parale. Domnul stăruie cu deosebire asupra interdicției de a percepe orice sumă peste cuantumul fixat și — ceea ce este deosebit de important — stabilește răspunderea strict individuală în achitarea dării : „Boierul zlotaș mai mult decît 105 parale (...) să nu ia, măcar jumătate de ban, nici vorniceii, nici

---

[6] *Ibidem*, p. 317, 582 ; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 4.

[7] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 643. Nu se cunoaște numele exact în limba română, informația fiind dată în lucrarea generalului Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Leipzig, 1772.

vătămanii mai mult decît banii domnești să nu cisluiască ; că care va lua mai mult va plăti înzăcit. Zlotașul sau vornicelul sau vătămanul nicidecum să nu îndrăzniască a lua banii dăjdii de la un om pentru altul". Această din urmă prevedere punea capăt solidarității fiscale în cadrul satului (unității de impunere), în virtutea căreia dacă un contribuabil se sustrăgea, prin fugă, plății dărilor, ele erau percepute de la ceilalți contribuabili. Sistemul solidarității fiscale deosebit de oneros, urmărea să împiedice fuga locuitorilor, întrucît fiecare contribuabil urmărea ca ceilalți să-și achite dările pentru ca ele să nu cadă asupra sa ca o „năpastă" (astfel era numită partea ce-i revenea din contribuția fiscală a evazionistului), devenind astfel un supraveghetor, mai atent decît reprezentanții aparatului de stat, ai celor cu care forma unitatea de impunere.

Odată fixată suma, ea era repartizată între locuitorii satului după starea materială a fiecăruia („Însă cislă să-s facă pe capitile oaminilor, pe dobitoace, pe vii, pe hrana omului și tot prilejul său")[8], domnul interzicînd orice amestec al agenților fiscali sau administrativi în operația de cisluire (repartiție), pentru ca țăranii să-și poată stabili, fără nici un fel de imixtiune a statului, sumele pe care urmau să le achite vistieria. Fiecare contribuabil, o dată contribuția lui stabilită, urma să fie înregistrat într-o evidență scrisă („foaia de cislă"), întocmită în două exemplare, unul destinat vistieriei, celălalt urmînd să rămînă în sat. Contribuabilul primea apoi o foaie pe care erau

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 216.

trecute numele și semnalmentele sale fizice (pecete „scrisă pe fața sa"), un adevărat buletin de identitate cu rosturi fiscale.

Ceea ce îl interesa pe Constantin Mavrocordat în gradul cel mai înalt era ca nimeni să nu rămînă în afara acestui imens „năvod" pe care el îl aruncase asupra întregii țări în speranța de a „prinde" pe toți contribuabilii potențiali. Pentru verificarea eficacității acestui efort de întocmire a evidenței populației impozabile, domnul a hotărît o anchetă deosebit de riguroasă, numită de el „cercătură" : „Îndată după cislă — scrie el — și împărțala peceților s-au hotărît cercătura, cu mare tărie, și orcare nu va ave pecete sau va avea și nu va fi scris pe fața lui (adică nu-i vor corespunde semnalmentele fizice înscrise pe foaia pecetluită — n.n.), acela va plăti pecete lui îndoit, iar vornicelul și vătămanul satului aceluia cu mare pedeapsă să va pedepsi și să va globi" [9].

Condica de porunci a lui Constantin Mavrocordat din 1741—1742 cuprinde numeroase mărturii ale strășniciei cu care domnul a urmărit ca această „cercătură" să fie făcută cu cea mai mare rigoare. Porunca adresată marelui căpitan de Tecuci este ilustrativă pentru preocuparea domnului că, pe de o parte, contribuabilii să nu cadă victime abuzurilor locale, dar, pe de altă parte, nici să se poată sustrage evidenței vistieriei : „dumneata de jaf încă te ferește și chivernisește pă lăcuitori, căutînd dreptatea lor, precum să cade [...] și cu pecetile te silește, și la cercături socotește să nu să afle ceva pe

[9] *Ibidem*, p. 217.

urma ta“ [10]. Severitatea „cercăturii“ este dezvăluită de ordinul lui Constantin Mavrocordat ca „pe vornicelul satului, unde vor afla oameni mistuiți (fugiți sau ascunși — n.n.), bucatele lor ce va ave, să le ia pe sama domnească și pe dînsul să-l trimită la ocnă“ [11]. Cei găsiți, la „cercătură“, fără peceți erau pedepsiți cu asprime : Dumitrașcu biv vel armaș, spre pildă, informează că cei găsiți „fără peceți“ sînt trimiși domnului „în butuci“ (adică într-un fel de cătușe de lemn — n.n.).

Într-o carte de cercătură, domnul agravează sancțiunile pentru evazioniști și conducătorii satului care toleraseră sustragerea de la evidența fiscală : „la cari sat să va afla om făr de pecete sau și cu pecete nescrisă pe față / ... / pre dînșii așe și pre vornicelul și vătămanul satului, cu butuci să-i aducă aici, ca să-și ia pediapsa cea rînduită și hotărîtă și toate bucatele lor pîră la un ou să li ia pe sama domniască“ [12]. Alături însă de măsurile de con-

[10] *Ibidem*, p. 292. Unui zlotaș i se subliniază necesitatea verificării declarației lor, făcute de săteni : „numai gura țăranilor ai căutat, iar nici o cercarie sau încredințaria [...] n-ai făcut, *ibidem*, p. 404.

[11] *Ibidem*, p. 324—325.

[12] *Ibidem*, p. 308, 413. *Cronica Ghiculeștilor* informează că cei închiși pentru a fi fost găsiți fără peceți, erau interogați de domnitorul însuși : „Apoi Constantin vodă ieșea la spătăria de afară și-i cerceta să vadă ce fel de oameni erau și dacă erau oamenii vreunui boiar nu numai că le dădea lor pecetluite duble, dar și pe boieri îi certa aspru“. Un exemplu concludent este cel al marelui vistier Teodor Paladi, pe a cărui moșie au fost găsiți cîțiva oameni fără pecetluite, fapt pentru care, deși pînă atunci în excelente relații cu domnul, și-a atras din partea lui „ocări și... amenințări grozave“, *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 565—567.

strîngere, domnul voia să aibă deschis un canal de comunicare spre masa contribuabililor, gata fiind să angajeze cu ei dialogul. Un exemplu îl oferă „cărțile" adresate la 30 ianuarie 1742 boierilor zlătași, care în partea lor finală, capătă caracterul unei adevărate proclamații, al cărui dublu obiectiv este de a arăta preocuparea statornică a domnului pentru starea supușilor săi, efortul de a nu-i împovăra cu nici un fel de alte îndatoriri în afara celor stabilite prin așezămîntul fiscal și de a-i convinge că trebuie să participe și ei la marele efort de a realiza evidența contribuabililor prin denunțarea evazioniștilor. Apelul are un adevărat patos în încercarea de a-i convinge pe locuitori că rostul lor este, după ce au beneficiat de generozitatea domnului, să devină auxiliarii politicii de reformă : „Ce dar, de vreme că domnia me poruncile și trebuințele cu conacele solilor și cu zaharelele, ce sîntem orînduiți din porunca împărății, toate cu bani le facem și le rădicăm (deci domnia plătea toate prestațiile cerute de Poartă — n.n.) și nici unele, după făgăduința ce v-am dat asupra voastră, nu aruncăm, și voi, dar, oameni ce veți fi avînd dosăți (ascunși — n.n.) între voi, carii pîră acmu nu vor fi eșit ca să-și ia peceți, făr de nici o zăticnire și lunecare pre toți să-i scoateți la boierii zlotași să-și ia peceți" [13]. Constantin Mavrocordat era hotărît să nu impună contribuabilului nici o sarcină suplimentară și să asume, în numele domniei, acoperirea tuturor cheltuielilor generate de diverse cereri ale Porții sau de desfășurarea activității admi-

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 331.

nistrației locale. La 30 martie 1742, el face să se scrie căpitanului de Greceni în legătură cu plata unor conace : „Căci măria sa vodă făr de plată nu va să ia de la nime nimic“ [14].

Cînd „cercătura“ făcută la Iași a arătat că mai existau contribuabili fără peceți sau cu peceți care nu corespundeau semnalmentelor lor [15] domnul s-a declarat dispus să renunțe la verificările în provincie (cei găsiți ar fi fost impuși, ca sancțiune, să plătească întreit) și să acorde un termen nou de 15 zile pentru ca cei ce se sustrăseseră primirii peceților să se declare. Și din nou amintite „binefacerile“ domnului : „domnia mea am găsit folosul și dobînda visterii, carele puteți și voi să cunoașteți că, de cînd [...] am venit în scaun, am fi putut lua și văcărit pînă acmu și altele ce erau rău obicinuite asupra voastră, cîte am fi vrut“. Ceea ce dorește domnul este ca „toți să eșiți la boierii zlotași [...] să nu așteptați cercătura ce va să fie“ [16].

Convingerea lui Constantin Mavrocordat era că populația Moldovei saluta măsurile sale fiscale. La 2 noiembrie 1741 el cerea zlotașilor să-i comunice reacția locuitorilor, exprimîndu-și certitudinea că „tuturor li iaste plăcută (reforma fiscală — n.n.) fiind de obștie de folos și tuturor cu dreptate“ [17].

---

[14] *Ibidem*, p. 349. Solicitat să asigure doi ogari unui pașă, domnul ordonă procurarea lor, subliniind însă ca ogarii să fie plătiți cu bani „căci nu voim a să face jav“, *ibidem*, p. 282.

[15] „Și le-au dat peceți tuturor, tipărite anume, fețele lor, numele și poreclele“, Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 336.

[16] N. Iorga, *op. cit.*, p. 320.

[17] *Ibidem*, p. 317.

Era însă evident că domnul lua dorințele sale drept realitate. Oricît de bune ar fi fost intențiile sale, realitățile erau mai puternice sau, corect spus, mai dure. Ion Neculce distinge consecințele aplicării așezămîntului fiscal, în funcție de situația locală : „Și Țărîi de Gios le mergè prè bine, iar Țărîi de Sus, fiind prădați de moscali (în timpul războiului — n.n.) și fiind lipsiți de pîine, le mergè mai greu ; cari fugiè din cei săraci, iar cei mai cu putință era mulțămiți“ [18].

Fuga — recursul ultim al contribuabililor exasperați — nu se limita numai la Țara de Sus ; și față de fugari domnul nu abandonează decizia de a-i convinge că măsurile luate se vor dovedi în beneficiul lor. Vel căpitanul de la Greceni primea la 4 noiembrie 1741 ordinul de a merge cu un boier și un alt dregător „la oamenii de Greceni și de la Vadul Isacului ci au fugit în Țara Turcească, neprimind pondurile așădzării ce-au făcut mărie sa vodă lor, într-audzul tuturor și să să săliască în tot chipul ca să-i întoarcă înapoi“ [19].

Fugarilor care se arătau dispuși să se reîntoarcă, domnul se grăbește să le dea asigurări că totul va fi uitat și că vor beneficia de înlesniri. Astfel, la 25 martie 1742, Constantin Mavrocordat era informat că locuitorii fugiți

---

[18] I. Neculce, *op. cit.*, p. 336.

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 318. Cîteodată domnul sfîrșește prin a-și pierde răbdarea, ca de pildă, în porunca adresată, la 19 martie 1742 ispravnicului de Putna privind fuga unor locuitori din Vrancea : „Dar acum — exclamă domnul — de vreme ce s-au făcut această de obștiia aședzaria și dreptate tuturor, ce milă mai mult pohtesc să aibă ?“ *ibidem*, p. 346.

peste Nistru voiau să revină, dar se temeau că, fiind vecini (țărani sârbi) vor avea de făcut față sancțiunilor date de stăpînii lor sau, aparținînd diferitelor bresle militare (călărași, seimeni), vor fi reintegrați și constrînși la serviciile de care voiau să scape. Domnul se grăbește să înlăture temerile lor, fixînd însă o dată : toți cei care au fugit înainte de înscăunarea lui și se vor reîntoarce în țară el le garantează „că nime întru nemică nu-i va supăra" și că vor fi scutiți de bir pînă în iunie [20].

Reversul solicitudinii arătate contribuabililor a fost adevăratul asalt lansat de domn asupra diverselor categorii de privilegiați și scutiți fiscal, indiferent de statutul lor social.

Cei dintîi asupra cărora s-a îndreptat acțiunea domnească de recuperare a contribuabililor au fost așa-numiții poslușnici [21]. Aceștia erau țărani — sârbi sau liberi — care beneficiau de scutire totală sau parțială de dări pentru a sluji boierilor sau mănăstirilor (un țăran apăsat de dări era preocupat de achitarea lor, de desfășurarea activităților care să-i aducă banii necesari plății acestor contribuții și, deci,

---

[20] *Ibidem*, p. 347. La 10 februarie 1742, domnul scrie iritat stolnicului Hrisoscul — bănuit de domn de neglijență — că-l va trimite pe Gavrilă Neculce (fiul cronicarului) pentru ca împreună cu el „să înblați, îmblîndzînd pe oameni, pe toți [...] și nu numai pe acești ce sînt acmu, ce și pe cei ce sîntu fugiți, să te silești dumneata a-i aduce pe toți, să-i odihnești", *ibidem*, p. 335.

[21] De la verbul slavon „poslușat" = a asculta, deci obligația de a asculta de poruncile boierului sau mănăstirii, cărora le fuseseră acordați țăranii poslușnici.

o însemnată parte a timpului său era consumată în afara gospodăriei marelui domeniu). În unele situații, obligația țăranilor de condiție servilă deveniți poslușnici de a executa toate dispozițiile stăpînului lor îi adusese într-o situație asemănătoare robilor-țigani. E cazul, spre pildă, al rumânilor din Sinești (Prahova), aflați în stăpînirea mînăstirii Mislea, care fusese scutiți de bir pentru a sluji acestei mînăstiri. Încercînd să-și redobîndească libertatea, ei se judecă la 8 septembrie 1750 cu egumenul mînăstirii, care arată că pe acești rumâni „ii erta răposații domni de dăjdii pentru poslușaniia mănăstirii", iar ei „fiind rumâni mănăstirii pururea slujiia și lucra mănăstirii tocmai ca niște țigani", fiind însă scutiți de dijmă [22].

Această categorie de scutiți fiscal, domnul a voit să o suprime integral. „De la început nu iertase pe nici unul din acei care se aflau în slujba boierilor, ci pe toți i-a pus la dajdie" [23]. Este de la sine înțeles că reacția beneficiarilor nu a întîrziat să se manifeste. Rivalul domnului — Grigore Ghica — se grăbea, în ianuarie 1742, să difuzeze știrea că „Boierimea și mazilii sînt tare slabi și nemulțumiți, deoarece acei care mai înainte aveau atîția oameni și îi munceau, acum duc lipsă de ei și cumpără totul cu bani, așa că chivernisirea lor este mărginită" [24]. Domnul nu a putut să ignore această nemulțumire, și a fost silit să facă anumite concesii : „Dat-au și boierilor celor mari cîte 50, 60 de oameni de scuteală, altora, bo-

[22] *D.R.A.*, vol. I, p. 498—499.
[23] *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 567.
[24] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 97—98.

ieri mazili, cîte 20, cîte 15, cîte 5. Aşijderea au dat şi la giupînese sărace, ca de scuteală, cîte 10, cîte 15, careş după boieri“ [25].

În Ţara Românească, Mihai Cantacuzino înregistrează şi el o măsură identică : „Boierii şi mănăstirile — scrie el — aveau sate întregi de sclavi, cari, după cum se vede din unele hrisoave, din vechime erau fără dare [...]. Constantin Mavrocordat prin reforma sa a dat şi pe sclavii, poslușnicii boierilor, la dare, poruncind să-i înscrie în cislele satelor şi să plătească bir ca şi cei liberi, dar pentru ca să împace pe boieri pentru această nedreptate (autorul este un mare boier — n.n.) a rînduit să aibe oameni scutiţi, fiecare după persoana sa şi după rangul sau posiţiunea sa“ [26].

Aceşti scutelnici — cum s-au numit ei — urmau, aşadar, să se substituie poslușnicilor ; deosebirea majoră consta în faptul că numărul lor avea să fie mult mai restrîns decît al poslușnicilor. Aşa cum se va vedea, nemulţumiţi de măsura domnească, boierii vor şti să o eludeze, păstrînd poslușnicii şi adăugînd scutelnicii.

În vechea organizare fiscală existau aşa-numitele „bresle“ (care nu trebuie confundate cu cele economice, de negustori sau meşteşugari),

---

[25] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 337. *Cronica Ghiculeştilor*, ed. cit., p. 567, ostilă, în general, lui Constantin Mavrocordat, pune crearea instituţiei scutelnicilor în legătură cu încercarea domnului de a face „să înceteze puţin vuietul care se produsese din pricina continuării sferturilor“ ceea ce nu are sens.

[26] ⟨Mihai Cantacuzino⟩, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Rumâneşti de fraţii Tunusli*, trad. rom. de G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 65—66.

care reuneau diverse categorii de slujbași fiscali, administrativi, militari etc., beneficiari ai unor însemnate înlesniri fiscale. Toți acești mici privilegiați aveau să cadă victime efortului lui Constantin Mavrocordat de a spori populația impozabilă a țării. Lunga enumerare, pe care Mihai Cantacuzino o dă pentru Țara Românească relevă proporțiile acestui adevărat „masacru" fiscal. „El (Constantin Mavrocordat — n.n.) a împuținat slujitorii, spătarașii, agiașii, armășeii, aprozii, icioglanii și pe cei suprimați i-a dat la dare cu țara [...]. Pe sătenii spătărei, vistierași, roșii, păhărnicei, postelnicei, vizitii, comisei, șătrărei i-a dat pe toți la dare cu țara" [27].

În acest context a avut loc și așa-numita desființare a „oștii pământene" de către Constantin Mavrocordat, despre care s-a scris atît de mult în istoriografia noastră [28]. Pentru a înțelege sensul exact al consecințelor militare ale reformei fiscale a lui Constantin Mavrocordat, este necesar să fie înfățișate succint structurile militare ale societății medievale românești. Forța militară a țărilor române se întemeia pe două componente fundamentale, care reprezintă, în fapt, și două nivele de organizare : una populară, întruchipată în ridicarea tuturor celor în stare să poarte arme și numită „oastea cea mare" și alta feudală, alcătuită din cetele de curteni, slujitori, roșii etc. adică din cetele de subalterni ai marilor dregători (slugi, bănești, vistiernicei, postelnicei, păhărnicei, stol-

[27] *Ibidem*, p. 49—50.
[28] *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 668.

nicei etc.) care, în afara funcțiilor lor administrative de caracter specific aveau și rosturi militare. Cetele de același fel erau reunite într-o breaslă [29], lor li se adăugau lefegiii (dărăbanii, seimenii, levenții, fustașii etc.). Aceste bresle beneficiau de însemnate scutiri fiscale. Astfel că era în firea lucrurilor ca, de îndată ce s-a pus problema sporirii contribuabililor, ochii domnului să se fi ațintit asupra acestor bresle boierești avînd și atribuții militare.

Gheorghe Duca în Moldova, în timpul celei de a treia domnii (1678—1684), și Constantin Brîncoveanu, cu prilejul reformei sale din 1701, au sporit contribuțiile fiscale ale acestor bresle. Începutul fusese, așadar, făcut de domnii anteriori regimului fanariot și rațiunile sînt lesne de înțeles : nevoile pecuniare ale domniei și scăderea însemnătății militare a acestor cete de slujbași, într-o perioadă, cînd evoluția tehnicii și artei militare reclamau profesioniști ai armelor de foc. Reînnoirea arsenalului, în pas cu progresul armelor de foc, ar fi necesitat sume uriașe de care domnia nici nu dispunea, nici nu era convinsă că investite în sectorul militar, ar fi adus un real beneficiu. Lăsînd la o parte fiscalitatea nemiloasă a lui Gheorghe Duca, abătută ca o calamitate asupra Moldovei, să amintim că reforma fiscală a lui Constantin Brîncoveanu a fost promulgată scurt timp după încheierea păcii de la Carlowitz (1699), cînd nu se întrevedeau conflicte în viitorul apropiat. Instaurarea regimului fanariot cu simțitoarea limitare a inițiativelor de

[29] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II/2, București, 1943, p. 506—507.

politică externă, ca urmare a agravării dominației otomane, a redus și mai mult însemnătatea acestor bresle. Nicolae Mavrocordat le-a împuținat și Mihai Racoviță le-a adăugat noi sarcini fiscale [30].

Constantin Mavrocordat nu a făcut, așadar, decît să continuie acest proces început cu cîteva decenii mai înainte. De remarcat că, întocmai ca și în cazul lui Constantin Brîncoveanu, măsura lui se plasează îndată după încheierea unei păci, aceea de la Belgrad (1739), cînd aceste bresle apăreau și mai lipsite de însemnătatea lor militară. Imaginea unui Constantin Mavrocordat, „lichidator al oștirii pămîntene", nu corespunde realității și ea trebuie, în consecință, înlăturată. S-a văzut că în anii 1737—1739 — în timpul războiului ruso-austro-turc — el a constituit o armată — desigur cu efective reduse — dar care relevă o inițiativă vrednică de luat în considerație [31]. În timpul domniei sale moldovene din anii 1741—1744, Constantin Mavrocordat a creat un „steag al arnăuților" [32], alcătuind o gardă a domnului și avîndu-și locuințele la curtea domnească [33]. Domnul fanariot nu urmărea desființarea forțelor militare ale Moldovei și Țării Românești, ci creșterea numărului de contribuabili. Politica sa militară — în măsura în care ea s-a conturat —

[30] Vezi pe larg, *ibidem*, vol. III/2, p. 739—740, 742—743.
[31] Vezi, mai sus, p. 75—77.
[32] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 756.
[33] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 389.

a fost modelată de obiectivele sale fiscale, care au trecut înaintea tuturor celorlalte, de-a lungul tuturor domniilor sale.

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat a cuprins însă și acordarea de scutiri fiscale boierilor, mănăstirilor și clerului. Dacă în ceea ce privește scutirile acordate bisericii, politica sa se integrează unei orientări tradiționale în concordanță cu mentalitatea religioasă a vremii, cele acordate boierimii au avut rostul de a slăbi, dacă nu de a dezarma, opoziția clasei politice, fără de al cărei concurs — atît timp cît statutul de autonomie al Moldovei și Țării Românești rămînea în vigoare — nu se putea guverna. Acordîndu-le scutiri boierilor, Constantin Mavrocordat le-a definit, în același timp, în chip riguros statutul pentru a împiedica astfel sporirea ilicită a categoriilor privilegiate. Potrivit vechimii neamului și dregătoriei, boierii au fost împărțiți în două categorii : în Moldova, boierii de treapta întîi — de la marele logofăt la treti logofăt — și boieri mazili ; în Țara Românească marii boieri (veliți) cu urmașii lor (neamuri) și boierii mici, numiți și aici mazili. Cei din prima categorie și descendenții lor se bucurau de scutirea totală de dări, cei din categoria a doua urmau să achite o dare personală, fiind însă scutiți de unele contribuții (dijmărit, vinărit etc.). Domnul a subliniat hotărîrea sa de a nu permite nimănui, odată stabilite aceste categorii, să se împărtășească de privilegiile ce le fuseseră acordate : „Nime din cei proști — proclama Constantin Mavrocordat — și mai de jos

să nu mai cuteze nici într-un chip a se mai vîrî să se numere în ceata mazilească“ [34].

O adevărată campanie a dezlănțuit Constantin Mavrocordat împotriva celor care încercau să se sustragă dărilor prin intrarea în rîndurile preoțimii. Zlotașilor, domnul le ordona în octombrie 1742 să fie necruțători cu acești evazioniști : „unde veți afla ca de acestu fel de oameni, adecă răspopi, au carea să vor numi ipodiiaconi au și preuți și diiaconi ce nu știu carte și nu sîntu învredniciți slujbii bisăricești, pentru prostiia și neștiința învățăturii leturghie nu slujăscu, au călugări ce șed pe la casălea lor, au pe la sate, afară din mănăstiri, care să poartă cu amăgeală pentru ca să se scutească de bir, pe unii ca acie pe toți să-i puniți la bir“ [35]. Principiul domnului era logic și clar : dacă preotul nu știe carte nu-și poate îndeplini rostul, în consecință, el nu poate beneficia de scutirea de bir. Domnul l-a aplicat cu o rigoare de pomină : „Și așa de mare frică ce aveau bieții preoți și diaconi, căci începuse Constantin vodă a orîndui preoți

[34] „Arhiva românească“, II (1860), 2, p. 193. Pe larg I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 5—7.

[35] N. Iorga, *op. cit.*, p. 279. Episcopului de Roman, domnului îi scrie ca pe clericii care nu știau carte „pe unii ca acie încă să-i avli și să-i alegi și să-i dai în mîna zlotașilor, să li puie biru“, *ibidem*, p. 283 ; pe același prelat, domnul îl informează că dorește să verifice la biserica curții domnești gradul de pregătire al celor hirotonisiți, care urmau să beneficieze apoi de scutire de bir, *ibidem*, p. 293. Vezi chestionarul la care trebuia să răspundă un preot la Gh. Ghibănescu, *Ponturile religioase ale lui C. N. Vodă Mavrocordat (1742)*, Iași, 1931 (Extras din „Anuarul Școlii Normale „Vasile Lupu“, nr. 5), p. 11—14.

învățați de îmbla prin toate ținuturile și prin toate satele ca să vadă ce felu de cetanie fac pe la biserici, la care nu putem scrie ce frică trăgeau bieții preoți, că se apucau la bătrînețe să învețe carte“ [36].

Pentru ca reforma fiscală, în a cărei aplicare domnul a făcut eforturi atît de mari, să aibă succes, era necesar ca cererile Porții în bani, grîne, materiale de construcție etc. să fie ele însele stabile și, deci, bine cunoscute pentru ca domnii să poată ști exact cuantumul lor și termenele de achitare. Or, de-a lungul întregii dominații otomane, exigențele materiale ale Porții au rămas o „mare necunoscută“, în înțelesul că ele se puteau abate oricînd și în proporții strivitoare asupra țărilor române. Se adăugau apoi marile sume cheltuite la Poartă pentru a întreține bunăvoința înalților demnitari și pentru a înlătura concurența unui rival primejdios. Rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat înregistrează zilnic această luptă pentru ca stăpînul lor să rămînă în grațiile „stăpînilor“ cum sînt numiți sultanul și anturajul său. Spre pildă, în iulie 1742, cînd Constantin Mavrocordat avea de făcut față adversității lui Mihai Racoviță și a lui Grigore Ghica, angajați în lupta pentru a menține sau, respectiv, recăpăta domnia, reprezentanții săi la Istanbul erau exasperați de cheltuielile exorbitante la care erau constrînși de această concurență. Iată un pasaj concludent : „Noi, în halul în care ne aflăm, nu mai avem nici măcar unghii pentru a ne scărpina, deoarece ne-a copleșit datoria. Am scris de mii de ori că nu-

[36] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 204.

mai cu sferturile, fără vreo dare extraordinară, datoria nu se poate chivernisi. Am îndemnat să se scoată cuniță, ale cărei roade le-am văzut în chip vădit în prima domnie. Ne răspundeți că nu faceți acest lucru și că datoria noastră se achită numai cu aceste venituri, dar nu ne dumirim care este chipul de îndreptare ? Că dacă se vor trimite două sute de pungi din sferturi și desetină, tot mai rămîne o datorie de alte trei sute de pungi, așa că nu este nici o scăpare, deoarece sumele ce se dau zilnic și cudumiiele (danii făcute la instalarea cuiva într-o nouă funcție — n.n.) nu încetează, ne-am zăpăcit cu totul" [37]. Poarta însăși — prin reprezentanții ei — mărturisea uneori că lupta pentru domnie se repercuta în chipul cel mai dureros asupra contribuabililor. Astfel, lui reis-efendi, care intervenise în favoarea lui Grigore Ghica pentru a i se da domnia moldoveană sau cea munteană, chehaiaua a dat un răspuns ce merită reprodus : „Ce va să zică asta, să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece luni ? Această nedreptate, a spus, nu se face numai unui singur om, ci unei țări întregi și raialei (contribuabilii — n.n.) pentru că beii (domnii — n.n.) nu dau de la ei, ci sug sîngele raialei și ne adapă pe noi, și că ce socoteală vom da la judecată de apoi ?" [38]. Astfel de atitudini erau cu totul singulare și regula era situația raportată de capuchehaiele în martie 1742 : „mulți sînt supărați că nu primesc

---

[37] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 175.

[38] *Ibidem*, p. 179. O declarație similară a lui Atif-efendi : „Domniile se dau cu atîtea pungi, pe care nu le plătesc domnii, ci țările. Nu se gîndesc măcar ce păcat fac ?" *ibidem*, p. 173.

des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți, nu ajung nici veniturile Moldovei și nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, cînd cei mari nu au nici pic de milă" [39]. Nicolae Iorga a sesizat perfect contradicția în termeni care submina reforma la temelie și, în cele din urmă, avea să-i provoace eșecul: „bunele intenții ale domnului fură zădărnicite de înlănțuirea de fier a împrejurărilor. Constantin Mavrocordat era, desigur, un om deștept, dar să fi fost un cîrmuitor extraordinar și încă n-ar fi fost în stare a împăca aceste două lucruri inconciliabile: o dare fixă: ca sferturile sale, și o cerere nemărginită, ca aceea ce-i venia de la Constantinopol" [40]. Constatarea marelui nostru istoric a fost făcută pe temeiul condicii de porunci din anii 1741—1742 (editată în regeste de N. Iorga), care dezvăluie zbaterea dramatică a domnului de a rămîne fidel principiilor sale de politică fiscală în condițiile vitrege ale unor cereri ale Porții și cheltuieli neașteptate. S-a văzut, mai sus, că domnul refuzase sugestia reprezentanților săi de la Istanbul de a reintroduce cuniță, abia desființată, ca mijloc de a ieși din gravul impas pecuniar. Exemplul domniei moldovene este întru totul concludent: abia promulgată reforma, Constantin Mavrocordat a fost confruntat cu o adevărată revărsare de exigențe otomane, pe care atît el însuși, într-o proclamație adresată țării, cît și Ion Neculce le menționează într-o dramatică enumerare: 800 de salahori și 150 de care pentru reconstrucția cetății tur-

[39] *Ibidem*, p. 133.
[40] N. Iorga, *op. cit.*, p. 582—583.

cești Vozia, cîteva mii de chile de zaherea, trecerea unui sol rus și a altuia turc și altele. Să precizăm, după informația lui Neculce, că suita solului rus era de peste 1 500 de oameni și că au iernat cu toții la Tighina, timp de trei luni, aprovizionarea lor căzînd în seama domnului, care a cheltuit cîteva sute de pungi. Ion Neculce recunoaște meritul domnului, care nu a silit pe locuitori la prestații gratuite (beilicuri), ci a plătit totul din dările încasate. Consecința este concis prezentată de cronicar : „Numai, înglotindu-să cheltuiala, n-au fost numai patru civerturi (sferturi — n.n.), în anul dintîi, ce au fost șase civerturi“ [41].

Încălcarea reformei nu a fost ușoară pentru inițiatorul ei. În amintita proclamație, domnul înfățișează contribuabililor dezbaterile din cadrul divanului pentru a-i face să înțeleagă rațiunile deciziei sale. Această îndreptățire pe care domnul și-o dă în fața țării este ea însăși un fapt nou în practica politică românească : „unii au dzis că să adăogăm un cifert și să le facem 5, iar alții au dzis ca să le stricăm de tot și să scoatem văcărit și cuniță și celelalte vechi obicinuite dăjdi ; pentru care otărîndu-ne și nicidecum ca să audzim n-am vrut, știind că toată stingerea pămînturilor acestora au stătut dăjdiile acelea“ [42].

---

[41] I. Neculce, *op. cit.*, p. 338. Pentru povara reprezentată pentru țară de trecerea celor doi soli vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 567, care face o vină lui Constantin Mavrocordat de a nu fi evitat, precum Grigore Ghica, această oneroasă sarcină (repetăm că această cronică este ostilă lui Constantin Mavrocordat).

[42] N. Iorga, *op. cit.*, p. 383. Vezi și soluția dată de domn, hotărît să păstreze măcar formal, cele patru

Reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat nu avea șanse de reușită decît dacă Poarta ar fi renunțat la practicile ei apăsătoare și abuzive. Altminteri, întrebarea lui Constantin Mavrocordat din 7 decembrie 1742 închidea în sine și răspunsul : „Dar și noi, ce putem să facem într-alt chip, de vreme ce atîtea poronci ce s-au adaos asupra noastră [...] poronci stăpînești fiind, cu soli mari ca aciia, cu cetăți — cum să pute să să lasă gios ?“ [43].

Dacă politica fiscală a lui Constantin Mavrocordat nu a dat rezultatele așteptate, rămîn însă a fi subliniate și apreciate intențiile care au impulsionat-o, rezumate de domnul însuși : „să putem și noi și voi să ne răsuflăm“ [44] și „a să supăra cineva afară din obiceiu, măcar și pînă la un ou, nicidecum nu suferim, nici vom suferi“ [45].

---

sferturi, *ibidem*, p. 586—587, și idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 135—136.

[43] N. Iorga, *op. cit.*, p. 403.

[44] *Ibidem*, p. 383.

[45] *Ibidem*, p. 227.

Capitolul V

„SĂ SE RĂSCUMPERE ȘI CU VOE ȘI FĂRĂ DE VOE": REFORMA SOCIALĂ

Reforma socială — abolirea șerbiei și reglementarea raporturilor dintre stăpînii de pămînt și țăranii clăcași — a constituit realizarea cea mai importantă și mai durabilă dintre toate măsurile novatoare ale lui Constantin Mavrocordat. Coordonatele cadrului istoric-obiectiv în care s-au integrat inițiativele social-agrare mavrocordătești au fost structurile economice și cele social-rurale ale societății românești.

În secolul al XVIII-lea, economia Moldovei și a Țării Românești păstrează profundul său caracter agrar, cultivarea pămîntului și creșterea vitelor fiind principalele ei ramuri. Ceea ce imprimă un aspect specific acestei economii este decalajul dintre marile posibilități oferite de fertilitatea excepțională a solului și potențialul uman chemat să le valorifice. Războaiele ruso-austro-turce desfășurate pe teritoriul românesc, epidemii, jafuri turco-tătare (ultima incursiune a tătarilor are loc în Moldova în 1758), fiscalitatea excesivă, abuzurile slujbașilor, calamități naturale (care lovesc într-o societate practic dezarmată în fața lor) erau tot atîția factori generatori ai depresiunii și instabilității demografice. Dezechilibrul în raportul pămînt-om în detrimentul ultimului

termen a fost remarcată deopotrivă de pămînteni și străini. Citãm, cu titlul de exemplu, o descriere autohtonă anonimă a Țării Românești de la mijlocul secolului al XVIII-lea, unde se scrie : „iar cîndu ar fi mulțimea oamenilor ce pe alte locuri sîntu, atunci nu cu altă țară de potriva ei, care ar fi dînd venit mai bun, s-ar putea potrivi, ci pot zice că atunci cu 3 și 4 țări d-acele mai bune ar putea devenit deopotrivă“ [1].

Raportul demo-agrar specific Moldovei și Țării Românești a determinat și tehnici agricole caracteristice. Așa cum s-a arătat, cultivarea pămîntului era încă „pe treptele inferioare ale desțelenirii permanente și ale celor două cîmpuri. Agricultura noastră se ridicase deci pînă la nivelul tehnic pe care îl putem desemna în termeni românești prin denumirea de «moină și desțelenire». Sistemul de moină și desțelenire permanentă este caracteristic regiunilor cu populație redusă, care dispune de un mare fond funciar“ [2]. Abia dacă mai trebuie spus că, în aceste condiții, o problemă agrară, în înțelesul pe care noțiunea o va căpăta în secolul al XIX-lea — adică de a asigura țăranului pămîntul necesar subzistenței sale — nu se conturase încă ; pămîntul era din belșug, astfel că oricine avea libertatea de a desțeleni cu obligația de a da dijmă stăpînului de pămînt. Agricultura Moldovei și a Țării Românești s-a aflat sub impactul unor factori sti-

[1] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. III, p. 57—58.

[2] Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București Edit. Academiei, 1958, p. 299.

mulenți și descurajanți — deci de sens contrar — a căror rezultantă a depins, firește, de intensitatea lor. În prima categorie s-au aflat consumul și negoțul, în cea de a doua dominația otomană — sub cele două forme ale monopolului otoman și exploatarea directă — și instabilitatea demografică.

Secolul al XVIII-lea înregistrează o rapidă extindere a culturii porumbului, ale cărei proporții au făcut să se vorbească de o adevărată „revoluție alimentară" [3]. Apărut în țările române, venind din Peninsula Balcanică, în secolul al XVII-lea, porumbul a devenit în secolul următor elementul de bază în alimentația țărănimii. Succesul porumbului se explică prin multiplele sale calități care fac din el o „plantă miraculoasă" [4] : creșterea rapidă, comestibilitatea boabelor înainte de coacere, randament mare, eforturi minime, gust plăcut, valoare nutritivă ridicată. Extinderea culturilor de porumb s-a făcut în detrimentul celor de mei al căror nume — „mălai" — porumbul a sfîrșit prin a-l prelua. Generalizarea porumbului se explică, de asemenea, și prin faptul că nefiind cerut de Poarta otomană în cadrul furniturilor de cereale, era la adăpost de exigențele masive și neașteptate ale Istanbulului [5]. Porumbul nu a luat locul grîului — așa cum s-a crezut — ci al meiului, grîul continuînd să

---

[3] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, București, Edit., Meridiane, 1984, p. 183—187.

[4] *Ibidem*, p. 173.

[5] N. Iorga, *Vechimea culturii porumbului la noi* în „Revista istorică", VI (1920) nr. 7—9, p. 183 ; Const. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Edit. Albatros, 1977, p. 123—126.

păstreze un loc important între culturile cerealiere. Izvoarele documentare pun în lumină consumul grîului în rîndurile populației înstărite, boierimea în primul rînd, ca și locul lui preponderent în comerțul extern și consumul porumbului și al meiului de către populația sătească [6].

Absența unui debușeu permanent și remunerator — consecință a monopolului otoman — a împiedicat transformarea domeniului feudal în secolul al XVIII-lea într-o mare gospodărie agricolă întemeiată pe renta în muncă (clacă) și a cărei producție să fie destinată comercializării. A existat totuși un negoț cerealier, după cum reiese din declarațiile boierilor munteni din anul 1770 care subliniază că după livrarea celor 35 000 de chile de grîu „lumea își avea cu prisos îndestulare trebuincioasă [...] și li mai prisosea încă și zaherea pentru negoț ; ba încă și alți negustori cumpărau de la țăranii români pentru vînzare" [7]. Chiar în condițiile monopolului otoman, care trebuie înțeles ca „un drept de preemțiune al Porții asupra anumitor articole de strictă necesitate pentru aprovizionarea Constantinopolului și pentru nevoile armatei" [8], Constantin Mavrocordat s-a străduit să mențină o politică a prețurilor care să dea un stimulent producătorilor de cereale : primind dispoziție de la Poartă să asigure „o samă de pîni, făină de grîu și orz", el se infor-

[6] Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, p. 49.

[7] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 465.

[8] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 111.

mează și află că prețul curent în Moldova era de 3 lei și jumătate chila de grîu de 18 dimirlii [9]. „Ce domnie me — se adresează domnul producătorilor — ca să nu vă pricinuim pagubă, de vreme ce grîul iaste să se facă făină și să-l duceți la Gălați și ordzul iarăș așijdere" dorește să plătească 4 lei chila de făină de grîu și 1 leu și jumătate chila de orz [10]. Interdicțiile Porții nu au putut opri exportul cerealelor peste Carpați, în Transilvania, dar grînele aveau să se situeze înaintea vitelor în comerțul exterior al țărilor române abia în secolul următor, după lichidarea definitivă a monopolului otoman (1829).

Între stimulentele, reprezentate de perspectivele de cîștig oferite de comerț, și imixtiunile dure ale Porții — de la oprirea exportului cerealier pînă la ordinul de confiscare al recoltei — țărani și boieri au văzut în comerțul cu vite principala lor sursă de venit. În măsura în care grînele au intrat în circuitul comercial, marii stăpîni de pămînt s-au preocupat de creșterea producției cerealiere a domeniilor lor.

Moșiile boierilor și ale mănăstirilor erau cultivate de două mari categorii de țărani lipsiți de pămînt : șerbii (numiți rumâni în Țara Românească și vecini în Moldova) și oamenii cu învoială.

---

[9] Pentru chilă, dimirlie, vezi datele esențiale la Alexandru Constantinescu, *Măsurile în evul mediu românesc în* „Studii și articole de istorie", XXVI, 1974, p. 138—145.

[10] N. Iorga *St. și doc.*, vol VI, p. 332. Și lui Manolache Costachi, marele spătar, domnul îi subliniază „domnia mea dăm preț mai bun decît neguțătorii".

Țăranii șerbi își transmiteau din tată în fiu condiția servilă sau așa-numita servitute corporală, care implica autoritatea de caracter personal pe care boierul sau egumenul mănăstirii o exercita asupra lor. Situația de „om al stăpînului său" obliga țăranul șerb să execute orice poruncă a boierului sau egumenului căruia îi datora „poslușanie" (ascultare). „...De vréme ce sînteți rumâni, să ascultați de egumenul la toate cîte v-ar porunci și să vă supuneți și să ascultați de ispravnicii egumenului și să dați și dijma după obicéiu ce v-ați luat" scria, la 29 mai 1719, Nicolae Mavrocordat rumânilor din satul Bratovoești (Argeș) [11]. Țăranul șerb nu avea voie să-și părăsească moșia și stăpînul ; dacă o făcea era urmărit și „readus la urmă", cum se poate lesne vedea din porunca dată la 11 mai 1734 de Constantin Mavrocordat în beneficiul mînăstirii Neamț, ai cărei vecini din satul Drăgănești (Neamț) fugiseră : „oriundi și-ar afla drepți vecini din satu din Drăgănești, să aibă a-i lua cu totu ce-ar ave ei și să-i ducă la urma lor la satu ; or di unde și i-ar afla, or din satu gospod (domnesc — n.n.), or călugărescu, totu să aibă a-i lua să-i ducă la urma lor" [12].

Spre deosebire de țăranii șerbi, oamenii cu învoială erau țărani liberi din punct de vedere personal. Proveniți din rîndurile moșnenilor sau răzeșilor care, sărăciți, își pierduseră pămîntul, ale rumânilor sau vecinilor care își

---

[11] *D.R.A.*, vol. I, p. 284—285. Pe unele moșii, rumânii erau scutiți de dijmă ; Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 69—71.

[12] *D.R.A.*, vol. II, p. 193.

răscumpăraseră libertatea personală, dar nu și pământul, țăranii transilvăneni care-și căutau scăparea de sub dubla oprimare, socială și națională, fugind peste Carpați etc. ei se așezau pe moșia unui boier sau a unei mănăstiri, în baza unei învoieli, în cuprinsul căreia erau specificate îndatoririle lor față de stăpînul moșiei. De obicei ele constau din dijmă, un număr de zile de clacă pe an etc.

Așadar, între cele două categorii de țărani fără pămînt, în ajunul reformei sociale a lui Constantin Mavrocordat, existau două deosebiri esențiale : rumânii și vecinii erau țărani șerbi, apăsați de servitutea corporală, obligați la o „muncă fără soroc", adică limitată, în principiu, numai de capacitatea fizică a țăranului ; oamenii cu învoială erau liberi din punct de vedere personal și-și aveau obligațiile stabilite mai mult sau mai puțin riguros prin acordul încheiat cu stăpînul moșiei pe care se așezaseră.

Tendința stăpînilor de moșii a fost de a-i aservi progresiv pe oamenii cu învoială și de a-i aduce și pe ei în stare de șerbie. Nicolae Costin informează că boierii moldoveni aveau obiceiul de a-i considera vecini (șerbi) pe țăranii care stătuseră 12 ani pe moșiile lor [13]. Autoritățile austriece constatau în Oltenia temerea coloniștilor de a nu fi trecuți „în rîndurile robilor sau ale iobagilor după o ședere de trei-patru ani pe pământul boierilor sau al

[13] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 41.

mănăstirilor“ [14]. Aservirea silnică a fost principala cale de asigurare, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a mîinii de muncă servile, necesară cultivării marelui domeniu. Funcția economică a șerbiei, astfel cum ea era percepută de boieri, este sugestiv definită într-un memoriu adresat în 1719 de boierii olteni autorităților austrìece : „Cerem ca iobagii să rămînă în aceeași stare ca pînă acum, căci dacă s-ar schimba n-am putea fi numiți boieri adevărați, ca aceia din Valahia turcească *, Moldova, Polonia, Moscovia, Țara Ungurească etc. Căci pe iobagi îi avem de la moși-strămoși și cu ajutorul lor ne asigurăm veniturile noastre, fără de care și starea noastră ar scădea“ [15].

Șerbia a suferit, însă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea transformări importante sub impactul a doi factori cu acțiune divergentă. Cel dintîi a fost tendința stăpînilor de pămînt de a-i asimila pe țăranii șerbi cu robii țigani. Mihai Cantacuzino arată că în ultima fază de existență a rumâniei, stăpînul de moșie „avea drept absolut asupra lor (a rumânilor — n.n.) ; el putea nu numai să-i pună la muncă, ci să-i și vîndă o dată cu moșia, sau în familie, despărțind chiar pe copii de părinții lor“ [16]. Hrisovul moldovenesc din 6 aprilie 1749 amintește practicile abuzive ale stăpînilor

---

[14] Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă*, p. 183.

* Denumire dată Munteniei aflată sub dominația otomană, spre deosebire de Oltenia, intrată din 1718 sub stăpînire austriacă.

[15] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. VI, p. 335—336.

[16] Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, p. 65.

de moșii care tratau pe vecini întocmai ca și pe robii țigani : „unii din stăpînii satelor s-au obijduit a vinde pe vecini ca pre robi ș-ai împărți cu împărțala ca pre țigani și a da numele lor în foi dă zestre, ș-ai despărți pre copii de la părinți, luîndu-i în casă la slujba lor și-ai muta de la un loc la altul“ [17]. Numeroase mărturii contemporane dezvăluie perceperea șerbiei ca nefiind deosebită de robie. Abuzurile stăpînilor de moșii și regimul rumânilor poslușnici — care lucrau întocmai ca robii țigani [18] — explică această asimilare.

Al doilea factor, avînd o acțiune de sens contrar, a fost asimilarea în fapt a țăranilor șerbi cu oamenii liberi cu învoială. În condițiile concurenței pentru brațe de muncă necesare cultivării domeniului, concurența generată de fazele de depresiune sau instabilitate demografică, stăpînii de moșii erau interesați să introducă anumite ameliorări în regimul de obligații al țăranilor șerbi cu dublul obiectiv de a-i stabiliza pe moșie și de a atrage țărani de pe alte moșii. Un exemplu îl oferă în această privință învoiala rumânilor din satul Bădești încheiată, la 23 februarie 1710, cu mînăstirea Cîmpulung, zapisul enumerînd amănunțit prestațiile de executat în beneficiul mînăstirii [19]. Acești rumâni ieșeau astfel din regimul muncii nereglementate („fără soroc“) pentru a avea statutul de fapt al oamenilor cu învoială.

Moșiile mănăstirești și boierești se împărțeau, de regulă, în „moșii de clacă“ și „moșii

[17] *D.R.A.*, vol. II, p. 287.
[18] Vezi mai sus, p. 107.
[19] *D.R.A.*, Vol. I, p. 235—236.

de dijmă". Domeniul feudal era alcătuit dintr-un ansamblu de gospodării țărănești care dădeau stăpînului de moșie a zecea parte (dijme) din produsele recoltate pe lotul (delniţa) ce le fusese încredinţat ; pe unele moșii, unde stăpînul își păstrase o parte din moșie pentru a o exploata direct (rezerva seniorială sau „plugul casei"), țăranii prestau renta în muncă (clacă, boieresc), care putea fi însă convertită — cu aprobarea stăpînului — în bani ; în afara rentei în produse și a celei în muncă, țăranii mai achitau un șir de taxe (rente în bani).

Față de aceste realităţi agrare și sociale, Constantin Mavrocordat a desfășurat o politică de reformă dominată de aceleași obiective centrale : stabilitatea și sporul masei de contribuabili și consolidarea autorității domnești în detrimentul celei a marii boierimi.

Existența celor două categorii de țărani fără de pămînt — șerbi și liberi — limita sfera de acțiune a domniei : autoritatea centrală nu putea interveni în raporturile *de muncă* dintre stăpînii de moșii și țăranii rumâni sau vecini decît în două cazuri : nesupunerea țăranilor șerbi, semnalată domnului de jalbele stăpînilor de moșii, sau contestarea de către țăranii șerbi a condiției lor servile. Atît timp cît se menținea servitutea corporală a țăranului, o însemnată parte a populației rurale era sustrasă autorității domnești. O reglementare la scara întregii țări a obligațiilor către stăpînii de moșii nu putea avea drept obiect decît regimul de îndatoriri al oamenilor cu învoială.

Promulgarea unei astfel de reglementări era impusă de interesul domniei de a elimina fac-

torii generatori de instabilitate demografică : diversitatea obligațiilor oamenilor cu învoială (numărul zilelor de clacă varia în funcție de acordul încheiat cu stăpînul moșiei) și concurența dintre boieri și egumeni de a atrage pe domeniile lor un număr cît mai mare de țărani dădeau naștere la deplasări ale țăranilor în căutarea unui regim mai lesnicios.

Înlăturarea zidului dintre domn și țărănimea aservită, zid reprezentat de autoritatea seniorială a boierilor și mănăstirilor asupra rumânilor și vecinilor de pe domeniile lor și, prin urmare, omogenizarea țărănimii fără pămînt prin contopirea celor două categorii amintite ca și uniformizarea regimului de obligații față de stăpînii de moșii prin așezăminte promulgate de domn — acestea au fost obiectivele politicii agrare a lui Constantin Mavrocordat.

Ea avea să fie favorizată de o mutație — petrecută într-o perioadă de aproape un secol — în mentalul colectiv al societății românești și de o situație conjuncturală, criza structurilor demo-fiscale în anii '40 ai secolului al XVIII-lea.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, degradarea progresivă a statutului țăranului șerb și asimilarea lor frecventă cu robul-țigan ca și o viziune nouă asupra raporturilor dintre oameni au determinat o nouă optică asupra instituției șerbiei. Secole de-a rîndul ea îndeplinise o esențială funcție economică și nimeni nu-i contestase legitimitatea. Iată însă că, la cumpăna dintre secolele XVII—XVIII, domnul Moldovei, Constantin Duca osîndește public șerbia : „cu păcatu este să-l robești pe frate-tău, căci păgînii își cumpără

robi pe bani și în al șaptelea an îi iartă, iar alții și mai curînd le dau slobozenie, iară tu ești creștin și neluîndu-i pe bani și fiindu creștin ca și tine și tu vei în veci să-i vecinești“ [20]. Într-o societate — ca cea feudală — în care religia dădea sancțiunea spirituală a structurilor acesteia, era firesc ca o modificare să fie luată în considerație, justificată și înfăptuită în terminologia religioasă. Subliniem de pe acum acest aspect întrucît, cum se va vedea, în abolirea șerbiei în Țara Românească, Constantin Mavrocordat, om al epocii sale, va da conținutului social-politic al reformei un înveliș religios, care nu trebuie să înșele asupra caracterului real al măsurii domnești.

Așa cum s-a arătat, încheierea păcii de la Belgrad (1739) și reunificarea Țării Românești au pus lui Constantin Mavrocordat un șir de probleme între care cele mai grabnic de soluționat erau refacerea potențialului demo-fiscal și înlăturarea deosebirilor create în sectoarele vieții sociale de cei 21 de ani de stăpînire austriacă în Oltenia.

Autoritățile imperiale — confruntate ele însele cu dificultățile similare celor întîmpinate în 1739 de Constantin Mavrocordat — uniformizaseră regimul de obligații al rumânilor și oamenilor cu învoială, fixîndu-le o zi de clacă pe săptămînă. Față de cele 3, 6, 9 zile de clacă pe an, cerute oamenilor cu învoială, creșterea era atît de considerabilă, încît stăpînii de moșii au renunțat la dijmă [21]. Realipirea Olteniei

[20] Nicolae Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 41.

[21] Șerban Papacostea, *Oltenia*, p. 200 și urm.; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 103—106.

aducea, așadar, Țării Românești un nou regim agrar — pe care domnul trebuia să-l anuleze sau să-l impună și în Muntenia. Ambele soluții erau nepotrivite : abolirea avantajelor obținute de boierii olteni ar fi generat ostilitatea lor față de domn, introducerea lui în Muntenia ar fi declanșat un val de nemulțumiri în rîndurile oamenilor cu învoială, ceea ce domnul voia să evite pentru a asigura succesul reformei fiscale.

Există mărturii tîrzii că prima reglementare a relațiilor agrare întreprinsă de Constantin Mavrocordat a fixat o clacă de 24 de zile pe an, probabil atît pentru rumâni, cît și pentru oamenii cu învoială [22] ; cuantumul clăcii reprezenta aproximativ o medie între numărul zilelor de clacă din stînga și dreapta Oltului. Față de maximum-ul de nouă zile de clacă anual cîte semnalează documentele pentru Muntenia, cele 24 de zile fixate de domn însemnau o sporire însemnată a cuantumului clăcii, ceea ce, evident, a provocat nemulțumiri. Este ceea ce explică prompta anulare a hotărîrii care nu a lăsat urme în sursele contemporane.

Dificultatea de a găsi o formulă satisfăcătoare în domeniul agrar explică prevederile vagi din hrisovul din 7 februarie 1741 : „oricine pe a cui moșie va ședea, aceluia să-i clăcuiască și să-și dea dijma după obiceiu“ [23]. Domnul invoca „obiceiul“, fără nici un alt fel de precizare, pentru a lăsa drum liber învoielilor care puteau da satisfacție părților, dar sfîrșeau prin

[22] Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 541—542 ; idem, *Istoria Țării Românești...*, p. 36.
[23] *D.R.A.*, vol. I, p. 387.

a contraria dorința domnească de a vedea un regim uniform de obligații pe întinsul țării.

Strămutat în Moldova (septembrie 1741), Constantin Mavrocordat nu a mai putut urmări aplicarea „Constituției" sale din februarie al aceluiași an. Zelul reformator al domnului avea să se manifeste în cealaltă țară românească. Îndată după înscăunare, el a promulgat — cu mici modificări — măsuri similare celor din Țara Românească, redactarea din textul moldovenesc în privința obligațiilor țărănești față de stăpînii de moșii urmează îndeaproape pe cea din hrisovul muntean: „oameni(i) ce vor șădè pe moșiia boiriască sau mînăstirească, stăpînul moșii aciia să-i stăpînească și să-i lucredze după obiceiu" [24]. Aceeași vagă referire la „obicei", care dădea curs liber regimului de învoieli. În cursul lunii noiembrie se întîlnesc însă porunci ale lui Constantin Mavrocordat care fixează pentru oamenii cu învoială o clacă de 6 zile pe an. Caracteristică pentru concepția domnului este porunca sa din 18 noiembrie 1741, adresată locuitorilor din satul Bucium al mînăstirii Dancu, în care se spune: „voi mai-nainte, pentru că șîdeți pe locul mănăstiresc, făceați mănăstirii clăci și alte poslușanii la cîte vă poruncia călugării și cu toate acestea erați, mulțumiți"; acum, subliniază domnul, „pentru ușurința voastră, am rîdicat acele și am hotărît cu cartea domniei mele [...] numai 6 zile într-un an să lucrați

[24] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 217. Pentru succesiunea măsurilor domnești, vezi pe larg Vasile Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Edit. Academiei. R.S.R., 1968.

la ce v-ar pune, iar nu mai mult, care aceasta este mare ușurință voao". Domnul constatînd cu surprindere că — ceea ce el considera a fi o situație avantajoasă — este respins de țăranii care refuzau să presteze claca fixată, amenința pe recalcitranți cu pedepse teribile : „de nu vă veți supune poruncii și veți umbla într-alte chipuri, om trimite de vă va aduce și pre unii vom spînzura, pre alții vom trimite la ocnă" [25]. S-ar părea că domnul a avut ezitări în ceea ce privește cuantumul clăcii oamenilor cu învoială : inițial o clacă de 6 zile pe an, apoi formula „după obicei" [26], pentru ca la 12 ianuarie 1742, domnul să promulge primul său mare așezămînt agrar.

În preambulul său, Constantin Mavrocordat explică emiterea hrisovului prin plîngerile egumenilor, care denunțaseră domnului acapararea țăranilor lor de către boieri și refuzul celor rămași de a îndeplini cele cuvenite. În fixarea regimului de obligații, domnul arată în chip explicit că el nu privește pe vecini. Oamenii cu învoială de pe moșiile mănăstirești erau îndatorați „a sluji 12 dzile într-un an mănăstirii, ori cu clacă, ori cu carul cu boi [...] sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orînduit de egumeni" și să dea dijma din produse. Dacă domnia

---

[25] *D.R.A.*, vol. II, p. 223.

[26] La 30 noiembrie 1741, domnul dă patru cărți egumenului de la mănăstirea Galata pentru moșiile Belcești, Tămășani, Volcești și Teișori prin care poruncește locuitorilor ca „slujba ce o făcea [...] mai nainte să aibă a o face și de acum înainte, pe obicei" o carte emisă în aceeași zi, pentru alte moșii ale mănăstirii Galata, fixează o clacă de 6 zile pe an, *ibidem*, p. 225.

intervenea în raporturile de muncă dintre mănăstiri și oamenii cu învoială, ea rămînea încă lipsită de mijloace de acțiune în sfera relațiilor cu țăranii de condiție servilă (vecinii) aflați sub autoritatea personală a egumenului ; de aceea hrisovul se mărginește să spună laconic „iară pe vecenii lor să-i stăpînească pe obiceiu“ [27].

Erodarea autorității senioriale a rezultat din coexistența pe moșii a celor două categorii de țărani și din atitudinea înțelegătoare a domnului față de plîngerile țăranilor. „Ușile divanului — scria un cronicar — erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea, cîtu atîta le dedese obrazu, cîtu nu putea nime din boieri ca să zică măcaru cîtu de puținu lucru vreunui țăranu, că îndată striga la vodă și pentru unu lucru de nimica a unui țăran cîtu de prostu, făcea pe unu boieru mare mascara (îl batjocorea — n.n.) și-lu închidea“ [28]. Această atitudine demofilă cu evidente raționamente fiscale este perceptibilă, spre pildă, în cazul litigiului care opunea pe vecinii din satul Bălțătești stăpînului lor Iordache Cantacuzino. În urma judecății, domnul confirmă la 19 februarie 1742, situația lor de vecini, ceea ce implica și abținerea domniei de a interveni în raporturile de muncă dintre boier și vecinii săi. De astă dată însă, sesizat de plîngerile țăranilor „că-i asuprește piste putința lor cît nici vreme de hrana lor nu le dă“, domnul, confruntat cu negația boierului, ia o decizie care vădește în acest caz

[27] *Ibidem*, p. 227.
[28] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, ed. cit., p. 203.

particular orientarea fundamentală a lui Constantin Mavrocordat în problema veciniei : „au hotărît măria sa vodă, cele ce ar fi a dumisale (Iordache Cantacuzino — n.n.) a să lucra de la dînșii, toate cu scrisoarea dumisale să le facă și cînd vor vide ei că-i supără mai mult decît alți boieri piste obicei, cu scrisorile dumisale vor vini la măria sa vodă și, cunoscîndu-se că sînt mai mult supărați, vor ave dreptate de la măria sa“ [29], altfel spus fixarea în scris a îndatoririlor și judecata în fața domnului dacă boierul încălca acordul ; se trecea astfel de la „munca fără soroc“ la cea reglementată, de la autoritatea seniorială la autoritatea domnească. Un pas important în direcția abolirii servituții corporale era astfel făcut.

În timp ce Constantin Mavrocordat desfășura politica sa de reformă în Moldova, peste Milcov, Țara Românească se afla sub cîrmuirea unora dintre cei mai rapaci domni fanarioți, Mihai Racoviță (1741—1744). Încărcat de datorii, el căpătase scaunul domnesc de la București cu scopul limpede mărturisit de înalții demnitari ai Porții de a-i putea satisface pe creditorii săi turci, ajunși la exasperare din pricina amînărilor repetate. Sursele contemporane vorbesc toate de fiscalitatea excesivă, devenită un adevărat jaf fiscal. Sub povara dărilor, satele se sparg, locuitorii luînd calea pribegiei. Rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat înregistrează riguros știrile despre fuga locuitorilor : la 5 martie 1742 se află că 10 000 de contribuabili din Muntenia

[29] *D.R.A.*, vol. II, p. 234.

și alți 15 000 din Oltenia au fugit[30]; la 7 octombrie agenții lui Constantin Mavrocordat raportează că în Țara Românească „Raiaua (populația — n.n.) s-a risipit. Numărul birnicilor din timpul domniei voastre a scăzut; la sfertul trecut au ieșit numai o sută șaisprezece mii. În Oltenia, acolo unde erau zece sate, acum nu este nici unul“ [31]. Datele oferite de sursă indică o scădere catastrofală a numărului contribuabililor : 147 000 la începutul domniei lui Constantin Mavrocordat (1735), 116 000 în 1742, 70 000 în 1745 [32]. Prin fuga lor țăranii își exprimau protestul împotriva unei exploatări împinse pînă la epuizarea totală a resurselor materiale ale contribuabililor.

Poarta însăși a înțeles că stoarcerile lui Mihai Racoviță sfîrșeau prin a-i periclita interesele otomane. Depopularea țării era o realitate temută de conducerea otomană, interesată în funcționarea mecanismului de procurare a banilor, cerealelor, cherestelei etc. asigurate de Moldova și Țara Românească (în 1775, sultanul Abdul Hamid I avea să declare într-un firman că „înmulțirea hranei locuitorilor împărăției mele spînzură (depinde — n.n.) din zaharelile Valahiei“). [33] Constantin Mavrocordat, care se bucura la Istanbul de renumele unui bun administrator, a fost readus în dom-

---

[30] *Reprezentanța diplomatică*, p. 119.

[31] *Ibidem*, p. 234.

[32] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, p. 48. Pentru fuga locuitorilor vezi G. Iscru, *Fuga, formă principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea*, în „Studii“, XVIII (1965), nr. 1, p. 125—146.

[33] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I. p. 117.

nia munteană cu misiunea de a înlătura gravele consecințe demo-fiscale ale cîrmuirii jefuitoare a lui Mihai Racoviță. „Te vei strădui să ridici și să repopulezi țara [...], vei readuce pe toți locuitorii, raiele sau neraiele, șerbi sau săraci, împrăștiați în toate direcțiile". Pentru ca autoritatea domnului să fie întărită în vederea realizării obiectivului fixat, firmanul adăuga : „Vei aduce la ascultare pe toți cei dintre locuitorii țării care ți-ar sta împotrivă și nu ți-ar da ascultare, ori de cîte ori vei voi să execuți poruncile noastre suverane" [34].

Se pare că prima preocupare a domnului a fost promulgarea unui așezămînt agrar asemănător celui din Moldova, care, alături de îndatoririle de dijmă și de respectare a monopolului de care beneficia stăpînul moșiei asupra vinului și rachiului existau două prevederi similare celor din Moldova : „oamenii ce vor fi șăzători pe moșiile mănăstirii să aibă a clăcui 12 zile într-un an la arătură, la coasă și la secere", reglementare a regimului oamenilor cu învoială, iar cealaltă „Și pe rumânii de baștină ai mănăstirii să-i stăpînească și mai înainte, iar carii nu să va suferi va eși la divan" [35]. Se poate observa îndată similitudinea cu situațiile din Moldova : domnul fixa claca oamenilor liberi fără pămînt, dar sfera de decizie a domnului era limitată de autoritatea seniorială, astfel că regimul rumânilor rămî-

[34] Șerban Papacostea, *Contribuție*, op. cit., p. 304.
[35] *D.R.A.* vol. I, p. 422. Discuția asupra prevederilor acestui așezămînt în raport cu situația din Țara Românească, la Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 113—114.

nea să fie fixat de stăpînul de moșie, potrivit obiceiului.

Un nou așezămînt agrar a fost promulgat în primăvara anului 1745, care introduce o precizare în ceea ce privește repartizarea pe anotimpuri a celor 12 zile de clacă, ele urmărind a fi prestate cîte trei în fiecare anotimp[36]. Ulterior s-a adăugat posibilitatea convertirii clăcii în bani, cu îngăduința stăpînului de moșie — un zlot, care urma să fie achitat în două rate de cîte un tult la Sf. Gheorghe (23 aprilie) și Sf. Dumitru (26 octombrie). Ca și în Moldova, reglementarea domnească nu putea rămîne fără efect și asupra rumînilor, care trăiau și lucrau, alături de oamenii cu învoială, pe moșiile boicrești și mănăstirești. Semnificativă, din acest punct de vedere, este plîngerea egumenului mînăstirii Arnota, care reclama, la 19 iunie 1745, domnului nesupunerea rumînilor din satele Dobriceni și Bogdănești : „Deci pîn la o vreme acești oameni au dat ascultare la cele ce li s-au poruncit de la mănăstire, fiind rumîni ai mănăstirii ; iar acum, necum să asculte la alte ascultări ce le poruncim, ci încă nici la lucrul mănăstirii nu vor să iasă după cum iaste porunca mării tale a lucra oamenii care șăd pe moșiile mănăstirilor cîte 12 zile și să-și ia dijmă din toate céle ce să află pe moșie, iar ei nici măcar cîte șase zile nu vor să lucreze". Ceea ce se cuvine subliniat este că egumenul era dispus să accepte ca acești rumîni, în principiu, obligați la „munca fără soroc", să fie supuși regimului oamenilor cu învoială, adăugînd însă „fiind ei

[36] *D.R.A.*, vol. I, p. 429.

că sînt rumâni ai mănăstirii cu moșie cu tot, s-ar cădea să lucreze mănăstirii mai mult decît alți oameni venetici (adică oameni cu învoială — n.n.)". În rezoluția pusă pe această jalbă, Constantin Mavrocordat ordonă ca rumânii din cele două sate să urmeze regimul oamenilor cu învoială, astfel cum el fusese stabilit prin așezămîntul domnesc. Domnul asimila în fapt cele două categorii de țărani, făcînd astfel un pas important în direcția abolirii șerbiei.

Pentru a netezi drumul spre acest obiectiv, domnul a încurajat răscumpărarea și eliberarea rumânilor din starea de șerbie.[37] Dintre cazurile cunoscute, două prezintă un interes deosebit : unul pentru chipul în care stăpînii de rumâni vedeau șerbia, în ultima ei fază de existență, celălalt pentru unghiul nou de vedere adus de domnie, din care erau văzuți țăranii șerbi.

La 5 mai 1745, solicitați de egumen să-și dea acordul pentru răscumpărarea din șerbie a doi rumâni, călugării mînăstirii Cîmpulung dau acest răspuns instructiv : „Noi cu toții cu un cuvînt am răspuns că mulți rumâni are mănăstirea fugiți aicea în țară și în alte țări și nu are mănăstirea nici un folos de dînșii că rumânii sînt cu birul și cu alte necazuri"[38]. Este exprimată aici opinia unei părți a stăpînilor de moșii pentru care rumânia încetase de a mai îndeplini funcția ei esențială, aceea de a procura stăpînului mijloacele de a duce „o existență potrivit stării sale sociale" (K. Marx).

---

[37] Vezi numeroase cazuri la Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 117—121.

[38] *D.R.A.*, vol. I, p. 431.

Factorii care limitaseră pînă la anulare această funcție erau fuga rumânilor și povara strivitoare a dărilor. Din această perspectivă, o parte a stăpînilor de domenii — cît de însemnate vor fi fost, izvoarele nu ne permit să o stabilim — erau în favoarea abolirii unei instituții care nu-și mai îndeplinea rosturile pentru care fusese creată.

Al doilea caz semnificativ este cel al rumânilor mînăstirii Bistrița din satele Vaideei și Cîndoi. Aflați într-un îndelungat litigiu cu mînăstirea, ei se prezintă din nou în fața divanului la 12 ianuarie 1746, contestînd că sînt șerbi ai amintitei mînăstiri. Judecata domnească confirmă starea lor de servitute, dar o dată rostită sentința, se produce intervenția beneficiarului : „numai egumenul au căzut cu rugăciune la măriia sa vodă, zicînd că de acești rumâni mănăstirea nu are nici un folos, ci numai să le dea voie să se răscumpere și cu banii ce va lua de la dînșii să va cumpăra alt lucru statornic de la care va avea mănăstirea mai mare folos". Față de sărăcia celor care urmau să devină liberi — domnul îngăduind răscumpărarea — se decide ca suma să fie plătită de vistierie „fiind și ei dajnici ai vistierii" [39], motivație de însemnătate capitală întrucît ea îi pune pe șerbi în ipostaza de contribuabili, de a cărui soartă statul nu se poate dezinteresa.

Criza rumâniei, criza fiscală, politica de reformă a domniei, schimbările survenite în mentalitatea colectivă în evaluarea șerbiei, toate aceste fenomene se asociază pentru a surpa temeliile de vechime multiseculară ale

[39] *Ibidem*, p. 450—451.

servituții corporale. Un scenariu savant regizat de Constantin Mavrocordat ce pregătește, de-a lungul a trei etape, abolirea rumâniei.

Mai întîi, la 26 octombrie 1745 emite un așezămînt tipărit [40], în care, invocînd prevederile firmanului și propria-i rîvnă, pentru cei „înstriinați [...], ca să-i tragă și să-i adune pre toți spre lăcuință în țară", domnul hotărăște un șir de avantaje pentru cei reveniți la căminele lor : scutire completă de dări pe timp de șase luni, apoi o dare fixă de cinci taleri, modalitatea de achitare — numărul termenelor — rămînînd la latitudinea contribuabilului, clacă de șase zile pe an sau, convertită în bani, 60 de bani. Elementul cel mai important este că acest așezămînt nu precizează în nici un fel dacă beneficiarii acestor înlesniri sînt numai oamenii cu învoială sau și ei și rumânii. O prevedere : „cine va veni în țară, să să așaze or la ce loc le va plăcea", aplicată rumânilor reîntorși ar fi însemnat eliberarea lor din șerbie, căci libertatea de a-și alege reședința însemna posibilitatea de a se așeza pe altă moșie decît aceea a stăpînului lor și a deveni astfel liberi în fapt.

Echivocul acestui așezămînt a fost, desigur, intenționat ; la 1 martie 1746 domnul convoacă un „sfat de obște" în care își arată din nou preocuparea sa „să adune pe toți fiii patriei cei risipiți din pămîntul lor" ; obstacolul principal era, după opinia domnului, perspectiva pentru rumânii reveniți în țară de a recădea sub „jugul robiei" — formulă care în ea însăși implica condamnarea instituției șerbiei — ceea

[40] *Ibidem*, p. 447—449.

ce îl făcea pe Constantin Mavrocordat să se afle în fața unei alternative astfel definite : „a să zăticni (opri — n.n.) unii ca aceștia să nu vie la patria lor, au viindu să fie suptu jugul rumâniei". Răspunsul era implicat în chiar termenii întrebării, astfel că se hotărăște ca rumânii care vor voi „să se întoarcă la pământul patriei lor să se așeze unde li va fi voia și de rumânie să fie slobozi și ertați" [41].

Decizia de la 1 martie 1746 constituia, în același timp, o adevărată invitație la fugă, pentru că orice rumân care voia să se emancipeze, nu avea decît să treacă hotarele țării pentru ca reîntorcîndu-se să devină liber. În aceste condiții, zilele rumâniei erau numărate. La 5 august 1746, o nouă mare adunare [42] hotărește eliberarea rumânilor, numai în persoana lor, fără pământ ; stăpînii erau invitați să-i elibereze gratuit, în caz contrar rumânul urmînd să dea zece taleri" și cu voe de va fi stăpînului său și fără de voe" [43]. Motivația hotărîrii era o condamnare canonică, instituția fiind denunțată ca fiind în contradicție cu preceptele eticii creștine [44]. Rumânia era abolită pe această cale,

---

[41] *Ibidem*, p. 453. Hotărîrea a fost urmată, la 15 martie 1746, de hotărîrea mitropolitului Țării Românești, Neofit, de a-i elibera pe rumânii mitropoliei de la București și de la Tîrgoviște, *ibidem*, p. 455.

[42] Pentru aceste adunări vezi Gh. I. Brătianu. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 150—154.

[43] *D.R.A.*, vol. I, p. 463.

[44] Vezi și Valentin Al. Georgescu. *L'assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organes judiciaires en Valachie en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)* în „Revue roumaine d'histoire", V (1966), nr. 5, p. 799 și urm.

deși vestigii ale ei aveau să se mai mențină izolat în Țara Românească [45]. Deși actul nu face nici o referire la regimul de obligații al celor eliberați, era de la sine înțeles că, asimilați de acum înainte cu oamenii cu învoială, foștii rumâni erau și ei supuși prevederilor așezământului domnesc în vigoare (clacă de 12 zile pe an, dijmă etc.). Actul muntean aplica la scara întregii țări modalitățile de eliberare din rumânie, practicate de la sfîrșitul secolului al XVII-lea : emanciparea personală, fără pământ [46].

Transferat în primăvara anului 1748 în Moldova, Constantin Mavrocordat nu a întîrziat să introducă și peste Milcov o reformă similară. Aici rezistența boierimii era însă mai puternică, iar presiunea reprezentată de rezistența țărănimii, manifestată prin fugă mai atenuată. Constantin Mavrocordat a recurs la alt mijloc de presiune asupra boierimii : „Au mai scornitu că nu trebue boierii să aibă vecini pîn satele loru, dîndu știre pe la toate ținuturile, unde vor fi vecinii să vie la Iași ca să se desbată de vecinătate, poruncindu și boieriloru celoru de au vecini și sineturi (acte — n.n.) pentru ve-

[45] Hotărîrea nu spunea nimic despre acei rumâni care nu dispuneau de cei 10 taleri necesari răscumpărării, în cazul în care stăpînul nu voia să-i elibereze gratuit. Prețul de răscumpărare era sub limita inferioară a prețului curent al unui rumân ; pentru a înțelege mai bine valoarea celor 10 taleri, reamintim că în 1741, o vacă se vindea cu 15 taleri și un bou cu 20 taleri.

[46] Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor", III (1960), nr. 2, p. 240—241.

cini, să vie căci este să se caute această pricină cu divanuri. Şi strîngîndu-se vecinătatea de pretutindeni la divanu cu mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin vodă de nu băgau pe nime în samă“ [47]. În biserica Trei Ierarhi din Iaşi, domnul a început, la 6 aprilie 1749, „a face mare cercetare“ în privinţa originii veciniei şi trăsăturilor ei definitorii. În cursul dezbaterii, vecinii i-au acuzat pe stăpînii lor că-i tratează întocmai ca pe robii ţigani despărţind silnic pe membrii aceleiaşi familii. În urma acestei neobişnuite confruntări între ţăranii vecini şi stăpînii lor, s-a emis un hrisov care, spre deosebire de situaţia de la Bucureşti, nu condamna şerbia (repetăm, rezistenţa boierimii a fost mai puternică în Moldova), ci îi defineşte statutul mai întîi prin negaţie „vecinii robi nu sînt“ apoi prin afirmaţie „vecin va să zică sătean megieş fără moşie, atîta numai că din sat nu este volnic să iasă“ [48]; sînt condamnate explicit şi amănunţit practicile abuzive ale stăpînilor de a-i asimila pe vecini cu robii ţigani şi se fixează obligaţia unei clăci de 24 zile pe an, deci dublu faţă de cele ale oamenilor cu învoială de pe moşiile mănăstireşti şi boiereşti.

Actul moldovenesc nu desfiinţează, aşadar, servitutea corporală ci dă o nouă definiţie a condiţiei servile în raport cu robia, cu scopul mărturisit al evitării confuziei între cele două stări. În acelaşi timp, se specifică numărul zilelor de clacă pe care vecinii urmau să-l presteze, ceea ce reprezenta elementul esenţial

---

[47] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 213—214.

[48] *D.R.A.*, vol. II, p. 288.

pe calea contopirii celor două categorii de țărani fără pămînt. Într-adevăr așezămîntul agrar al lui Grigore Ghica din 1766 nu mai face nici o distincție între vecini și oameni cu învoială, stabilind o clacă unitară de 12 zile pe an, dar a introdus norma de muncă (nartul) care urma să fie executată, ceea ce sporea în fapt, acest număr.

Reforma socială a lui Constantin Mavrocordat a unificat — prin desființarea de drept sau de fapt a servituții corporale — țărănimea fără pămînt în marea clasă a țărănimii clăcașe. Ea a înlocuit dependența personală a țăranului șerb printr-o dependență reală, consecință a lipsei de pămînt a clăcașului. Dispariția șerbiei a marcat începutul unei noi faze în dezagregarea structurilor feudale, dar nu a modificat calitativ organizarea marelui domeniu. Foștii rumâni și vecini vor continua să dea cele trei forme ale rentei feudale (muncă, produse, bani) în proporții stabilite de așezămintele domnești. Cel elaborat de Constantin Mavrocordat în a cincea domnie munteană a dat formula de reglementare a obligațiilor în muncă ale clăcașilor pînă la Regulamentul organic : clacă 12 zile pe an, cu posibilitatea convertirii, dacă stăpînul moșiei este de acord, dijme, anumite taxe pentru porci și capre, monopolul vinului și rachiului. Avea să fie reforma mavrocordătească ale cărei efecte s-au făcut — practic — simțite pînă la introducerea Regulamentului organic, oferind astfel un cadru specific relațiilor agrare în faza de trecere de la feudalism la capitalism.

Capitolul VI

„SĂ ODIHNIM PE LĂCUITORI" : REFORMA ADMINISTRATIVĂ ȘI JUDECĂTOREASCĂ

Reforma fiscală și cea socială ale lui Constantin Mavrocordat s-au integrat unei concepții politice de ansamblu a domnului, care a înțeles că pentru a asigura stabilitatea masei de contribuabili și noile funcții ale statului era necesar ca puternicul curent novator să se manifeste și în celelalte sectoare ale vieții social-politice a Moldovei și Țării Românești : administrația și justiția.

Pentru Constantin Mavrocordat, administrația și justiția trebuiau să se transforme din factori de instabilitate demografică — întreținerea și abuzurile dregătorilor însărcinați cu cîrmuirea locală și împărțirea dreptății erau tot atîtea surse de tensiune socială, împingînd pe țărani la fugă — în auxiliari eficienți ai politicii de reformă. În același timp, în viziunea lui Constantin Mavrocordat, statul trebuia să fie omniprezent, veghind ca autoritatea și poruncile domnești să fie riguros observate de toți locuitorii țării. Pentru Constantin Mavrocordat, boieri și țărani erau, în egală măsură, supușii săi și domnul nu înțelegea să-i avantajeze pe cei dintîi în detrimentul celor din urmă, mai ales că această masă de țărani aducea grosul veniturilor vistieriei. Principiul călău-

zitor al politicii de reformă este limpede definit de Constantin Mavrocordat într-o poruncă adresată ispravnicului de Suceava, în care, mustrîndu-l cu severitate pentru că nu apăra pe locuitori de abuzurile unor turci, sublinia că „Din vreme că noi în tot chipul sălim ca să răsuflăm și să odihnim pe lăcuitori“ [1].

Misiunea de a urmări permanent aplicarea măsurilor domnești și de a veghea statornic menținerea capacității fiscale a locuitorilor, prin înlăturarea oricăror cauze de nemulțumire a revenit ispravnicilor, instituție creată de Constantin Mavrocordat și a cărei longevitate avea să constituie o dovadă a eficacității acestei creații administrative mavrocordătești. „Ispravnicii — arată banul Mihai Cantacuzino — se fac cîte doi de județ; ei judecă și fac cislele banilor de prin sate; ei pun în lucrare orice măsură ce se ordonă de vistierie în țară; ei sînt datori să cunoască puterea locuitorilor de prin sate și numărul lor, pentru ca să-i oblige la ponturile legiuite către boierii mari și mici și către boierii de neam“ [2].

---

[1] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 282. Cf. și Nicolae Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat* în „Cercetări istorice“ (seria nouă), VII (1976), p. 133.

[2] ⟨Mihai Cantacuzino⟩, *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 26—27. Pentru paralelismul dintre vornicii de județ, instituiți în Oltenia de administrația austriacă și ispravnicii creați de Constantin Mavrocordat, vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă*, p. 316. Înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat ținuturile erau conduse de pîrcălabi, starosti sau vornici, iar județele de vel căpitani sau vornici (în Muscel și Dîmbovița). Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, p. 492.

Ispravnicii, cum se poate constata din mărturia citată, nu-și limitau activitatea la sectorul administrativ, ci aveau întinse atribuții în cel fiscal. Din analiza hrisovului emis la 7 februarie 1741 s-a văzut că ispravnicii îndeplineau și funcții judecătorești [3], astfel că acești conducători de județe (Țara Românească) și ținuturi (Moldova) întruneau în persoana lor atribuții în cele trei sectoare esențiale ale vieții de stat : fiscalitatea, administrația și justiția [4]. În județe și ținuturi ei erau reprezentanții domniei, împuterniciți să dispună în cele mai importante aspecte ale vieții locale. Pe acești delegați ai săi, domnul i-a supravegheat cu o vigilență neobișnuită. Hotărît să cunoască îndeaproape tot ce se petrecea pe întinsul țării cîrmuite de el, domnul citea rapoartele ispravnicilor și subalternilor lor, mustrîndu-i în termeni severi de fiecare dată cînd considera că nu-și îndeplineau rosturile cu care fuseseră investiți. Înainte de toate, domnul se voia perfect informat de dregătorii locali asupra tuturor celor petrecute în aria lor de competență. Vornicilor și căpitanului de Dorohoi, care nu înștiințaseră pe domn despre niște ucideri în ocolul Botoșanilor, Constantin Mavrocordat le scrie cu vădită iritare : „Ce fel de dregători sînteți și ce grijă purtați de nu ne-ați înștiințat ci am avut știre de la alții.“ [5] Aceeași duritate în porunca adresată ispravnicului de Roman, Mihalache Sturdza, care nu informase asupra situației călugărilor, care, în loc să vie-

[3] P. Teulescu, *Arhiva română*, p. 70.
[4] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 316.
[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 222—223.

țuiască în mănăstiri, își aveau gospodării aducătoare de venit : „Și tu încă altădată basne ca aceste nu ne mai scrie ; că le cunoaștem : și acum am lăsat, iar altădată n-om suferi“ [6].

Pentru ca acest aparat administrativ de la care domnul aștepta atît de mult în înfăptuirea politicii de reformă să nu devină, la rîndul său, o altă povară pe umerii contribuabililor, domnul a hotărît salarizarea dregătorilor, care, cel puțin în principiu, nu mai aveau nici o îndreptățire pentru a le impune locuitorilor oneroase cheltuieli de întreținere.

Salarizarea dregătorilor era considerată de Constantin Mavrocordat ca mijlocul cel mai potrivit de curmare a abuzurilor generate de sistemul havaietului, adică de retribuirea dregătorilor pe seama locuitorilor. În același timp, salarizarea dregătorilor constituia modalitatea de a consolida raportul de dependență dintre domn și boierime. Evident, acordarea dregătoriilor a fost întotdeauna una din prerogativele domniei ; faptul însă că de acum înainte boierul era retribuit de domnie, că devenea un slujbaș salariat al acesteia accentua dependența lui de autoritatea centrală. Era tocmai ceea ce a urmărit politica de reformă din secolul al XVIII-lea și, cu deosebire, cea a lui Constantin Mavrocordat. Lupta pentru slujbe — de reamintit că scutelnicii erau acordați în funcție de dregătorie — avea să consume, în deceniile următoare, o însemnată parte a energiei politice a clasei boierești.

Numeroase porunci domnești stăruie asupra voinței sale ca locuitorii — și îndeosebi ță-

---

[6] *Ibidem*, p. 282.

ranii — să nu devină victimele abuzurilor dregătorilor. Se cuvine citată porunca adresată de domn vornicului de Botoșani, Antioh Caragea, care bătuse pe un armean, autor al unei plîngeri : „Și dumneata, numai pentru că au jăluit domnii mele, l-ai bătut și l-ai pus la închisoare și ai rupt și cartea noastră ce ți-am fost-o scris. Pentru care, ce lucruri sînt acestea ce le faci dumneata, ca să rumpi carte noastră și să bați într-acest chip pe oameni pentru că ni-au jeluit noi ; cu ce cale le faci dumneata aceste, că domnie mè știi dumneata că nu suferim să să supere oamenii păr la atîta și făr de cale ? Ci acmu, aceasta, n-am credzut-o domnia mea să o fi făcut dumneata, că de am fi credzut, știm domnia mea ce să cade să facem [...] și de lucruri ca aceste să te părăsești, să nu mai audzim, ca apoi n-a fi bini de dumneata“ [7]. Spiritul de echitate al domnului nu a cruțat nici pe membrii propriei familii : socrul său, Constantin Ruset, care devenit caimacam (locțiitor) la numirea lui Constantin Mavrocordat în domnie (1741), pedepsise un vornicel din satul său, înainte de sosirea domnului la Iași, nu numai că nu a primit nici o boierie dar „după ce a fost jignit și izgonit de la curte, a primit poruncă să stea afară la țară, spre marea supărare și rușine“ [8].

Acestei administrații, a cărei rețea trebuia să cuprindă nu numai toată întinderea țării, dar și întreaga ei viață, Constantin Mavrocordat îi prescrie, uneori pînă la pedanterie, nu numai îndatoririle dar și căile de a-l informa. Con-

[7] *Ibidem*, p. 341.
[8] *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 565.

dica de porunci din anii 1741—1742 este un document revelator pentru activitatea — fără exagerare — prodigioasă a domnului, interesat de toți și de toate, poruncind, încurajînd, lăudînd, dojenind, pedepsind, după cum o cereau rațiunile politicii de reformă. Acest important izvor ne dezvăluie un Constantin Mavrocordat identificat pînă într-atît cu domnia și funcțiile ei, încît formula atribuită regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, „Statul sînt eu", ar suna perfect în gura domnului fanariot.

Cu același zel arătat în restructurarea fiscalității și a relațiilor dintre stăpînii de moșii și țărani, Constantin Mavrocordat a acționat și în domeniul administrației, unde nimic nu pare a fi scăpat scrutătoarei sale priviri. Condica amintită, ce oferă doar o mică parte din activitatea domnului, relevă preocupări de o varietate de-a dreptul impresionantă. Cîteva mostre vor fi lămuritoare. Mai întîi o adevărată anchetă geografică, pentru a cărei realizare a fost trimis un chestionar la fiecare ținut[9]. Din cuprinsul chestionarului menționăm : hotarele țării, scaunele domnești, mănăstiri, biserici, schituri — cu datele principale, data construcției etc. — tîrguri, vămi, drumurile spre Transilvania, pentru care se cer date amănunțite : „de la ce ocol și sat să începe drumul, pe unde trece peste munte și la ce loc intră în Ardial, anume satul sau cetatea", potecile — drumurile de picior și de cal —, apele, dealurile, pădurile, cîmpiile, luncile, menzilurile, moșiile boierești, moșiile răzești etc. Simpla enumerare a datelor solicitate dă la

[9] N. Iorga, *op. cit.*, p. 235.

iveală seriozitatea științifică a cercetării ordonate de domn și este, desigur, regretabil că ea nu s-a finalizat, oferindu-ne astfel o nouă *Descriere a Moldovei*, superioară, poate cel puțin în unele privințe, celei cantemiriene.

Se întîlnesc apoi dispoziții pentru combaterea incendiilor — una din marile plăgi care au lovit aglomerările urbane în evul mediu și la începutul epocii moderne — domnul amenințînd cu strașnice pedepse pe „aparii" absenți la stingerea incendiului : „fieștecare apari, cum a vedea focu îndată să alérge cu apă ; că să știe, că acolo la foc să va face căutare, și care apariu nu să va afla, să va trimite la ocnă" [10].

O altă plagă a cărei combatere l-a preocupat pe Constantin Mavrocordat au fost epidemiile, mai ales cele de ciumă, secerătoare în condițiile de igienă ale epocii, de un mare număr de vieți. Cînd la Galați s-au semnalat cazuri de ciumă, domnul a dat imediat instrucțiuni amănunțite pîrcălabului de acolo pentru a stăvili răspîndirea bolii : cei bolnavi și cei care intraseră în contact cu bolnavii urmau să fie scoși din oraș, intrarea în casele lor era oprită, nimeni din Galați să nu mai vină la Iași, călărașii (curierii) către sau de la Istanbul să nu treacă prin oraș și să nu zăbovească acolo [11].

Cînd în Transilvania, mai ales în zona Bistriței, apar cazuri de ciumă, domnul mustră pe Solomon Botez, biv vel vornic de Cîmpulung, care nu înștiințase la timp pe domn și

---

[10] *Ibidem*, p. 284.

[11] *Ibidem*, p. 289. Nu lipsește nici avertismentul pentru neglijență : „de om afla că și din slabă chiverniseală ta s-au făcut vreo amestecătură nu-i putea da seama".

nici nu semnalase apariția bolii la Cîmpulung, și ordonă o carantină de 10—15 zile pentru toți cei veniți din satele unde bîntuia boala [12].

Conflictul cu Mihai Racoviță l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să acorde un viu interes situației din Țara Românească pentru a putea utiliza nemulțumirile provocate acolo de spolierile săvîrșite de cel care îl înlocuise în domnie. Atenția cu care Constantin Mavrocordat urmărea desfășurările de peste Milcov este ilustrată, între altele, de instrucțiunile date vornicului de Vrancea, între ale cărui atribuții se afla și informarea promptă și amănunțită a domnului „de toate ce vii audzi și ce vei adeveri, și ce s-ar clăti din partea acie a Țării Românești". Nemulțumit de pasivitatea dregătorului — care considera că ispravnicul de Putna transmite astfel de informații — domnul reînnoiește instrucțiunile sale, ce vădesc că și în domeniul a ceea ce am numi cu un termen modern serviciul de informații, Constantin Mavrocordat nu a rămas în urma timpului său : „întriabă și de alții, cei ce vor hi înblînd întrace parte de loc și trimite și tu oamînii tăi de cearcă și află tot adevărul ce s-ar clăti și s-ar lucra și s-ar înnoi or lucruri mari, or mici, toate cu amănuntul, una cîte una să le afle și necontenit, adeasă să ne înștiințădzi" [13].

În ciuda unei opinii larg răspîndite, potrivit căreia regimul fanariot ar fi făcut un efort de grecizare a societății românești, opinie statornic

[12] *Ibidem*, p. 285.
[13] *Ibidem*, p. 291.

combătută de Nicolae Iorga [14], se constată la Constantin Mavrocordat stăruința de a elimina limba greacă din administrație și a face din limba română unicul mijloc de comunicație dintre autoritatea centrală și reprezentanții ei locali. Cînd pîrcălabul de Galați i se adresează domnului în grecește pentru a-l informa despre apariția ciumii, domnul se supără : „pentru o pricină ca aceasta, de ce să ne scrii grecește ?“ ; cînd pîrcălabul recidivează, domnul îi reamintește ordinul : „să nu mai scrii grecește, ce românește să ne scrii“ [15].

Mai aspru se adresează domnul vel căpitanului de Soroca : „pentru ce să ne scrii grecește ? Au așteptați să-ț dăm noi logofăt să scrie românește ? Să-ț cauți logofeț̦al, să ne scrii rumânești ? Să nu ne mai scrii grecește !“ [16].

Este evidentă dorința domnului de a nu lăsa ca apartenența sa etnică să afecteze mecanismul de stat al Moldovei.

Justiția nu putea să rămînă nici ea în afara politicii de reformă a lui Constantin Mavrocordat. Împărțirea dreptății, abia dacă mai trebuie spus, avea un puternic impact asupra masei de contribuabili, tentați să-și părăsească satele dacă injustiția atingea cote intolerabile.

---

[14] Vezi, între altele, N. Iorga, *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților ?* în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.“, s. III, t. XVIII (1936—1937), p. 347—366.

[15] Idem, *St. și doc.*, vol. VI, p. 288, 295.

[16] *Ibidem*, p. 290. În schimb, geografului Markos A. Katsaitis, care îi vorbea, la audiența de prezentare în italiană, domnul îi cere să folosească limba maternă, adică greaca *Saeculem*, ed. cit. p. 70.

Arbitrarul dregătorilor era aici mai lesne de manifestat, întrucît cele două mari surse ale practicii juridice — obiceiul pămîntului și legile scrise — puteau fi invocate una împotriva celeilalte pentru a acoperi abuzul. Absența unor norme precise de procedură deschideau, de asemenea, calea silniciilor de tot felul.

Hrisovul din 7 februarie 1741 a făcut, cum s-a văzut, începutul reformei judecătorești, ale cărei obiective au fost modernizarea și sistematizarea organizării judiciare și a procedurii de judecată.

În reorganizarea justiției întreprinsă de Constantin Mavrocordat este ușor detectabilă străduința domnului de a pune ansamblul structurilor juridice în slujba politicii sale de eliminare a tuturor factorilor generatori de nemulțumire, pauperizare și instabilitate a țăranilor contribuabili. Sistemul greoi al judecății, numai în capitală, bloca divanul domnesc asaltat — după însăși mărturia domnului — cu o sută de jalbe pe zi, ceea ce făcea imposibilă rezolvarea promptă și corectă a plîngerilor. Venitul în capitală însemna însă și timp și banii cheltuiți de țăranii pe care Constantin Mavrocordat îi voia, în primul rînd, buni plătnici ai dărilor. A apropia justiția de ei — iată ce urmărea domnul prin măsurile sale juridice. O apropiere în dublu înțeles : crearea unor instanțe de judecată în fiecare județ sau ținut, care să rezolve tot mai multe din plîngerile înfățișate pentru a-l scuti pe țăran de drumul lung și așteptările din capitală și, apoi, o apropiere în sensul unei largi receptivități față de această masă a țărănimii, apăsată și disprețuită de clasa boierească. Într-o socie-

tate — ca cea feudală — întemeiată pe ierarhia stărilor și forța privilegiului, ce șanse avea umilul țăran de a-și face auzită reclamația împotriva marelui boier ? Oare nu spusese Radu Mihnea, lăudat altfel de Miron Costin pentru echitatea lui că „Domnul hiecare, cîndu judecă pre un boierinu cu un curtean, ochii domnului să fie pre boierin, iar giudețul pre calea sa să margă. Și așea, cîndu să pîrăște un curtean c-un țăran, mai de cinste să fie curteanul și la cuvîntu și la căutătura domnului, iară nu abătîndu-se giudețul din calea sa cea direaptă" ? [17]

Constantin Mavrocordat a voit ca țăranul să știe și, mai ales, să simtă că domnul nu tolerează injustiția și că, în fața judecății sale, toți, indiferent de starea socială, sînt egali. „Ușele divanului — informează un cronicar — erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea, cîtu atîtea le dedese obrazu, cîtu nime din boieri ca să zică măcaru cîtu de puținu lucru vreunui țăranu, că îndată striga la Vodă și pentru un lucru de nimica a unui țăran cîtu de prostu, făcea pe un boieru mare mascara și-l închidea" [18]. Atitudinea demofilă a lui Constantin Mavrocordat se manifesta cu atîta vigoare încît în mai 1742, în timpul luptei din-

[17] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 89 ; pentru anumite similitudini între politica fiscală și socială a lui Radu Mihnea și cea a domnilor fanarioți vezi Fl. Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)* în vol. *Stat, societate, națiune, Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 213—217.

[18] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *Letopisețul*, ed. cit., p. 203.

tre el și Mihai Racoviță pentru domnia Țării Românești, armașul Hera, partizan al celui din urmă, amintea boierilor că, în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat „nu puteau da o palmă unui mojic, că atunci mojicii călcaseră în picioare pe boieri și că ce este mai rău decît aceasta ?“ [19] În august 1742, pentru a-l compromite în ochii turcilor, pe Constantin Mavrocordat, Mihai Racoviță a trimis la un dregător al Porții o delegație de boieri și egumeni, condusă de mitropolitul țării, care, între alte acuzații aduse lui Constantin Mavrocordat a fost și aceea că nu făcea nici o deosebire între „boieri și mojici“ [20]. Un alt rival, Grigore Ghica, răspîndea în octombrie 1742 la Constantinopol știrea că, domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat, nu-i trata pe boieri potrivit stării lor sociale și că „dacă se întîmplă vreodată să spună și ei vreo vorbă, ca membri ai vilaetului (provinciei — n.n.), îndată el se uită la ei cu privire sălbatică și cu mînie și îi mustră, iar ei toți, punînd capul în pămînt, tac și suspină“ [21].

---

[19] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 158. J. F. Sulzer afirmă că, atunci cînd domnul era constrîns să dea dreptate unui boier care cerea 50 de lei de la un țăran, fixa celui dintîi o taxă dublă pentru judecată, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, Acad. R.S.R., ms. german 35 apud N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1969, p. 376.

[20] *Reprezentanța diplomatică*, p. 200.

[21] *Ibidem*, p. 252—253. Potrivit aceleiași informații, boierii moldoveni ar fi vrut să prezinte o plîngere Porții din cauza tratamentului aspru la care erau supuși de domn.

În acest spirit atît de neobișnuit cu obișnuințele și stereotipurile mentale ale societății, Constantin Mavrocordat a încercat să reorganizeze structurile juridice[22].

Înzestrîndu-i pe ispravnici cu atribute judecătorești, domnul le-a delegat o însemnată parte a autorității divanului, sentințele lor avînd astfel rostul de a rezolva operativ litigiile ivite în aria lor de autoritate și degajînd astfel instanța supremă — divanul — de potopul jalbelor. Descentralizarea aparatului judecătoresc trebuia, în concepția domnului, să pună justiția la îndemîna populației țării, „Ispravnicii de ținuturi să-i judece pe boieri și pe mazili și țăranii ce sînt la ținutul său, de tot feliul de judecată, *avînd toată puterea divanului* (subl. noastră), afară numai de moarte de om ; pe tîlhari de furtișag să nu hotărască, numai să ieie seamă și să-i trimită aici“ [23].

Crearea unei structuri juridice locale avea rostul de a veni în ajutorul oamenilor de rînd, țăranii în primul rînd, după cum le amintește domnul la 5 mai 1742 : „Noi îndestul ne silim pentru odihna norodului și pentru aceasta divanurile noastre pe toate dzilile nu lipsăscu și dumnealor boierii, osăbit, de altă parte necontenit giudecă“ ; acum cînd au posibilitatea de

---

[22] O foarte bună analiză a reformei judiciare mavrocordătești la Valentin Al. Georgescu și Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611—1831)*, Partea I. *Organizarea judecătorească*, vol. II (1740—1831), București, Edit. Academiei R.S.R., 1981, p. 5—12.

[23] *Uricariul*, ed. T. Codrescu, vol. IV, Iași, 1857, p. 406 ; furturile mici : „de o găină sau de altile, cari să numesc potlogării“ erau de competența instanței locale, N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 226.

a se judeca la ispravnici, nu mai este necesar să vină la divanul domnesc „care vă cade mai mult cheltuielile decît dobînda voastră“ [24].

Divanul domnesc devenea astfel o instanță de apel, care judeca cu mărturia a 2—3 oameni, pentru a asigura o eficacitate sporită. Afluența spre capitală nu putea fi împiedicată însă, dată fiind forța stereotipului mental medieval că domnul nu poate fi nedrept, că informat de injustițiile boierilor, mănăstirilor sau dregătorilor locali, el le va curma de îndată, stereotip care căpăta o putere sporită, o dată cu măsurile lui Constantin Mavrocordat îndreptate, într-adevăr, spre lichidarea abuzurilor.

Un important aspect al reformei juridice l-a constituit „extinderea procedurii scrise, în detrimentul celei orale“ [25]. Pricinile și deciziile adoptate urmau să fie scrise în dublu exemplar, în condici numite „protocol“, avînd fiecare pagină pecetluită, pentru a împiedica înlocuirea ; lunar, un exemplar era trimis spre verificare domnului [26].

Constantin Mavrocordat s-a arătat deosebit de exigent în ceea ce privește redactarea cărților de judecată. Ispravnicului de Putna care judecase o pricină între un negustor și un bîrsan și redactase incorect textul cărții, domnul îi adresează o aspră mustrare : „și acele basne multe ci-ai scris într-acea carte de giudecată, de ce triabă era, că nici o temelie noi într-însa n-am găsăt și, din vreme ce nu știi a face

[24] *Ibidem*, p. 226—227.
[25] Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 318.
[26] V. Al. Georgescu, și P. Strihan, *op. cit.*, p. 10.

cărți de judecăți, iată cartia ruptă ți-am trimis și ț-am trimis și formație, în ce chip să urmedzi a face cărți de giudecată și de acum înnainte așe să urmedzi, să nu mai scrii atîtea basne" [27].

Un răstimp de 2—3 luni a mai funcționat la Iași o instanță judecătorească alcătuită din trei boieri — între care marele cronicar Ion Neculce — avînd leafă 50 de lei pe lună. Ea fusese creată în urma plecării unui număr de mari boieri la strîngerea banilor steagului [28].

În absența documentației, nu se poate stabili cu certitudine dacă judecătorii numiți de Constantin Mavrocordat la 15 ianuarie 1742, care în fiecare ținut puteau judeca „tot obrazul, or boiar, orice briaslă ar fi" [29] sînt „judecători de profesie [...] ceea ce constituie o cotitură importantă în evoluția justiției feudale" [30]. Ceea ce este însă sigur este că domnul a manifestat, și cu acest prilej, determinarea sa de a limita, dacă nu de a elimina jurisdicțiile particulare, în speță cea bisericească, așa cum făcuse și în hrisovul din 7 februarie 1741 ; „Și protopopii la giudecăți mirinești (laice — n.n.)

---

[27] N. Iorga, *op. cit.*, p. 294 ; în continuare domnul redactează un model de judecată. Instrucțiuni către ispravnici privind întocmirea acestor cărți, *ibidem*, p. 242.

[28] *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, ed. Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, Edit. Litera, 1980, p. 239. Tot în această variantă a cronicii lui Ion Neculce și precizări în legătură cu situația cînd se aplica pecetea domnească și cu validitatea judecăților domnilor anteriori ; cf. și V. Al. Georgescu și P. Strihan, *op. cit.*, p. 12.

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p. 226.

[30] V. Al. Georgescu și P. Strihan, *op. cit.*, p. 11.

să nu-s amestice“ [31], altfel spus biserica urma să se mărginească numai la problemele de drept canonic.

Privită în ansamblul ei, reforma judiciară a lui Constantin Mavrocordat apare ca o încercare de eliminare a structurilor perimate ale practicilor judecătorești și de a face din justiție un auxiliar al politicii domnului, de a da populației țării simțământul securității, al pavăzei juridice care să o pună la adăpost de abuz și inechitate.

În șirul acestor măsuri de bună întocmire a țării, se înscrie și una dintre acțiunile lui Constantin Mavrocordat care a impresionat puternic pe contemporani, atît prin urmările sale benefice cît, mai ales, prin perceperea ei ca o adevărată performanță : izgonirea lazilor din Moldova.

Proveniți dintr-o populație din nord-estul Anatoliei — zona Trapezuntului — acești negustori otomani săvîrșeau jafuri și alte silnicii asupra populației românești și, prin încălcarea prevederilor din capitulațiile care fixau statutul de autonomie al țărilor române, se statorniceau pe teritoriul românesc și deveneau o adevărată năpastă pentru locuitori. Poarta însăși era îngrijorată de actele de forță ale lazilor care determinau pe locuitorii exasperați să ia calea pribegiei, ceea ce, evident, avea repercusiuni asupra încasării dărilor. Încă în august 1722, spre pildă, sultanul Ahmed al III-lea ordona izgonirea lazilor, care, așezați în Constanța și făcînd comerț în Moldova și Țara Românească, răpeau de acolo „femeile și prun-

[31] N. Iorga, *op. cit.*, p. 226.

cii și fetele sărmanilor supuși și, astfel, punîndu-le pe vase și ducîndu-le în partea Anatoliei să le vîndă" în robie [32]. În noiembrie 1747, Grigore Ghica, domnul Moldovei, a obținut de la sultanul Mahmud I o poruncă privind alungarea lazilor din Moldova, acuzați de „excese și blestemății" ca și de încălcarea autonomiei principatului român [33]. Porunca nu a avut însă efectul dorit, lazii continuîndu-și nefasta lor activitate. Confruntat cu aceeași problemă, Constantin Mavrocordat a decis o ciocnire directă.

În cea de a treia domnie în Moldova, el folosește întîlnirea cu Musun-Zade, numit pașă de Hotin, pentru a-i denunța pe lazi în prezența noului demnitar otoman, prezentînd lunga listă a samavolniciilor lor : „începînd el a spune ce trag bieții săraci din mîna lor și neguțătorii creștini [...] că și măriei sale pricinuesc mare păgubire, fiindcă nu poate lua bani de pe la raiele (locuitorii țării — n.n.) din pricina lor și mistuiesc și bucatele raielelor prin bucatele lor și ucid pe neguțitorii de loc și mistuesc săracii cu dobînda, că le iau cîte patru parale de leu pe lună, lepădîndu-le banii cu sila pîn sate și iau muierile și fetele săracilor cu sila de îmblă cu ele și pe bărbații lor îi gonesc cu săbiile și alte multe" [34]. Impresi-

[32] Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821)*, ed. cit., p. 151 ; o poruncă a sultanului Mahmud I din noiembrie 1747 semnalează doi lazi stabiliți la Bîrlad, care răpiseră doi copii din Huși, fiind însă prinși, *ibidem*, p. 302.

[33] *Ibidem*, p. 304—305.

[34] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 215—216.

onat, pașa sfătuiește pe domn să informeze Poarta, făgăduind tot sprijinul său.

Demersul domnului, însoțit de distribuirea de mari sume de bani pentru a cîștiga sprijinul marilor dregători otomani — capuchehaielele primiseră dispoziție de la domn „cîtă cheltuială a fi să meargă" — l-a convins pe sultan care a emis un ordin pentru izgonirea lazilor din Moldova. Cu sprijinul pașei de Babadag, vechi prieten al lui Constantin Mavrocordat, și el însuși bogat dăruit, domnul a trimis în țară un grup de 40 delibași, puși la dispoziția lui de pașă, care au incendiat casele lazilor din Vaslui, Bîrlad, Focșani, Tecuci, Adjud, Galați, Bacău, Roman, Piatra Neamț, Cîmpulung, Suceava etc., i-au arestat pe cei găsiți acolo și i-au dus la Iași. Între timp domnul a chemat pe toți locuitorii țării care avuseseră de suferit de pe urma lazilor să vină în capitală să capete dreptate „Și năvălind țara la Iași de se judeca cu ei, îi da domnul platnici, strigînd asupra lor cu mare pocnitură, puind de-i ducea la casele de beilic, la ceaușu puindu-i în fiare (lanțuri — n.n.) pînă a doua zi și a doua zi iar îi aducea". Atitudinea dură și mîndră a domnului și a oamenilor săi a produs o puternică impresie atît asupra lazilor cît și a pămîntenilor : „și atîta îi adusese pe lazi cît îi prindeau frigurile cînd striga Constantin vodă la dînșii și nu numai de măria sa ci și de oamenii măriei sale, ales de Antioh Caragea, căci nu le da obraz nicidecum nici să șadă jos înaintea lui nu-i punea și se răstea asupra lor, *ca cînd n-ar fi fost turci (subl. noastră)* ei se ruga cu «aman boieru», care nu cred că a fi mai fost altă-

dată“ [35]. Într-adevăr, spectacolul era inedit : un domn fanariot umilind și pedepsind pe acești odioși și violenți otomani. Îngroziți, ei s-au refugiat în raiaua Hotinului, spre Huși, Ismail, Chilia etc., domnul așteptînd, după sfatul pașei de Babadag, împuținarea lor progresivă pînă la dispariție, o dată cu distrugerea reședințelor construite în țară.

Atitudinea energică a lui Constantin Mavrocordat față de abuzurile lazilor se înscrie în politica sa de suprimare a oricărei ilegalități, de pe urma căreia aveau de suferit locuitorii contribuabili. Faptul că turcii veniți pentru a face negoț sau cu alte rosturi, supuneau pe locuitori la tot felul de asupriri l-a făcut pe Constantin Mavrocordat să reacționeze tot atît de viguros ca și atunci cînd cei care săvîrșeau silnicii erau autohtoni. Pentru el, turc sau român, nu putea rămîne nepedepsit dacă viola legea. Ispravnicului de Suceava care îl informase pe domn că este neputincios față de actele de forță ale turcilor, domnul îi scrie : „pentru ce să nu aperi pe oameni și pentru ce să-i laș în voe lor (a turcilor — n.n.) să facă ce le iaste voe ? Sau dacă nu poți tu și nu ești harnic de slujba aceasta, ca să aperi pe lăcuitori, să știm, să punem pe altul, carele va putè să le stè înpotriva lor (a turcilor — n.n.) și să apere pe oamini“ [36]. Starostelui de Cernăuți, domnul îi cere să-i semnaleze pe „turcii zulumgii“ și să indice „ce zulum, ce jav, asupreli de camătă, bătăi și altele ca acestea“

[35] *Ibidem*, p. 217—218 Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. II, București, 1937, p. 32—33.
[36] Idem, *St. și doc.*, vol. VI, p. 281.

avertizîndu-l să nu omită pe nici unul"[37]. Calitatea de reprezentant al Porții nu l-a împiedicat pe Constantin Mavrocordat să se comporte în raport cu turcii abuzivi ca un autentic reprezentant al populației românești. Se manifesta și aici, ca și în reforma administrativă, și în cea juridică, grija pentru ca orice act de ilegalitate să nu se mai abată asupra locuitorilor, atît de încercați ai Moldovei și Țării Românești.

[37] *Ibidem*, p. 232.

Capitolul VII

O NOUĂ HELADA ÎN ŢARA GEŢILOR : CULTURA ÎN TIMPUL LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

Constantin Mavrocordat a fost nu numai un remarcabil om politic, ci și un mare iubitor și promotor al culturii. Născut și crescut într-o familie în care dragostea de învățătură și de carte tindea să devină o tradiție, el a manifestat o sete de cunoaștere prin lecturi, care a impresionat pe contemporani, mai ales pe acei care au avut prilejul dialogului cu acest rafinat al bibliofiliei.

Orizontul său cultural i-a fost deschis încă din copilărie de vestita bibliotecă mavrocordătească, constituită prin grija bunicului și părintelui său și căreia el avea să-i adauge alte cărți și manuscrise. Datele de care dispunem nu permit evaluarea exactă a numărului volumelor din biblioteca Mavrocordaților — izvoarele menționează de la cîteva sute la cîteva mii — dar, Joseph Sulzer, un timp secretar domnesc, știa că ea valora considerabila sumă de 600 000 de taleri [1]. Nicolae Mavrocordat, tatăl lui Constantin, a fost un pasionat cititor, adnotînd pe celebrul cugetător politic florentin

[1] Vezi discuția la Vasile Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei în* „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.", s. III, t. XXII (1939—1940), p. 363.

Niccolò Machiaveli[2] și admirîndu-l pe nu mai puțin vestitul filosof englez Francis Bacon[3]. Constantin a moștenit acest interes pentru carte și pentru deliciile lecturii. La moartea tatălui său, cînd, un moment, s-a crezut că biblioteca va fi scoasă în vînzare, printre amatorii de a o achiziționa s-au aflat papa Clement al XII-lea, împăratul Carol al VI-lea, regele Angliei, George al II-lea, și regele Franței, Ludovic al XV-lea. Constantin nu s-a despărțit însă de bibliotecă de care era tot atît de atașat „ca un îndrăgostit de iubita sa", potrivit ambasadorului francez la Constantinopol, Villeneuve[4]. Între rafturile încărcate de cărți, Constantin Mavrocordat avea să petreacă o însemnată parte a timpului său, dedicîndu-se lecturilor. Geograful Markos A. Katsaitis îl găsește la 13 octombrie 1742 „într-o cameră prevăzută toată cu cărți, unde obișnuia să stea ziua întreagă și parte din noapte spre a studia, spunîndumi-se că era neobosit în sîrguința lui de a învăța, punînd să i se citească cărți timp de șase și opt ore continue"[5]. Întîlnirea este nu mai puțin semnificativă pentru apetitul de cu-

---

[2] T. Sotirescu, *Apostilele domnitorului Nicolae Mavrocordat la o ediție a operelor lui Niccolò Machiavelli* în vol. *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, 1957, p. 283—285.

[3] Corneliu Dima-Drăgan, *La bibliophilie des Mavrocordato* în *Symposium. l'Epoque phanariote*, Salonic, *1974, p. 215—216.* Aceeași prețuire arăta Nicolae Mavrocordat pentru Pietro Pomponazzi, reprezentant de seamă al neoaristotelismului padovan.

[4] Remus Niculescu, *Jean-Etienne Liotard à Jassy, 1742—1743* în „Genava", XXX (1981), p. 130.

[5] Markos A. Katsaitis, *Călătorie...*, în *Saeculm*, ed. cit., p. 83.

noștințe al domnului : aflat la Iași, geograful grec este chemat intempestiv la curtea domnească ; introdus la domn, de care abia se despărțise, acesta, care tocmai citea geografia lui Katsaitis, îl întrebă unde găsise informația că în antichitate orașul Nicomidia se numea Comidia. Răspunsul lui Katsaitis este verificat pe loc cu *Dictionnaire géographique et historique* al lui Thomas Corneille, publicat în 1708 [6]. Episodul este lămuritor atît pentru preocupările domnului cît și pentru dorința sa de a fi informat prompt și corect.

În calitatea sa de domn al Moldovei și al Țării Românești, Constantin Mavrocordat avea obligația de a informa Poarta asupra desfășurărilor politice, militare, diplomatice etc. de pe continent. O amplă rețea de corespondenți și informatori furnizau domnului „gazeturile" și știrile pe temeiul cărora el întocmea rapoartele destinate demnitarilor Porții. Eficacitatea acestui sistem de informații este dovedită, între altele, prin faptul că Poarta a fost anunțată de Constantin Mavrocordat despre înscăunarea împărătesei Elisabeta a Rusiei cu zece zile înainte de notificarea oficială rusă[7]. Nu numai rapiditatea transmiterii știrilor, ci — mai ales — conținutul rapoartelor redactate de Constantin Mavrocordat se bucurau de o înaltă apreciere în cercurile conducătoare de la Istanbul. În cartierul ambasadelor — Stavrodromion — numele lui Constantin Mavrocordat

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 94 ; cf. Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 197.

era asociat cu calitatea de expert în problemele politice ale Europei : „La Stavrodromion — raportau în decembrie 1742 capuchehaielele lui Constantin Mavrocordat — se vorbește mult și sînt diferite păreri în privința chestiunilor Europei. Se spune însă că înălțimea voastră le știți mai bine și că miniștrii se străduiesc să afle de la Poartă ceea ce scrieți domnia voastră, pentru care au stimă, deoarece se spune că domnia voastră scrieți știri foarte adevărate cu multă gîndire și de aceea vă laudă“ [8].

Setea de noutate, de informare operativă ca și mîndria de a fi permament la curent cu viața internațională răzbat în scrisoarea adresată din ordinul domnului la 6 mai 1742 starostelui de Cernăuți, care transmise un număr de ziare aduse de niște poloni : „aceste gazeturi sînt vechi, nu-s de nici o treabă, nici trebui mării sale gazeturi de la domnii acei leșești, că măria sa are de unde lua gazeturi“ [9].

Scrisorile adresate de Constantin Mavrocordat tîlmaciului polon Giuliani, unul din informatorii domnului, dezvăluie aria de interes a domnului și rigoarea filtrului său critic. La 25 noiembrie 1740 el dorea să fie informat în legătură cu urcarea pe tron a Mariei Theresa (care avea să dezlănțuie Războiul de succesiune la tronul Austriei) care erau perspectivele păcii în Europa ; situația politică din Europa de nord ; războiul dintre Spania și Marea Britanie, mișcările flotei franceze [10] ; la 30 iunie / 11 iulie, 1742, informat de Giuliani des-

[8] *Reprezentanța diplomatică*, ed. cit., p. 282.
[9] N. Iorga, *St. și doc.*, vol. VI, p. 360.
[10] *Ibidem*, p. 572.

pre încheierea păcii dintre Prusia și Austria, domnul răspunde că știrea l-a surprins atît de mult încît „dacă n-aș fi avut o încredere deplină în sinceritatea dvs. mi-ar fi fost foarte greu să-i dau crezare“ [11].

Constantin Mavrocordat era abonat sau cumpăra periodice precum revista tipărită de abatele Desfontaines „Observations sur les écrits modernes“, un adevărat buletin de informare bibliografică, în măsură să țină la curent pe domn asupra noutăților editoriale, și, prin ele, asupra mișcării de idei din Europa occidentală. Abatele Desfontaines sublinia interesul lui Constantin Mavrocordat pentru această revistă care, din ordinul princiar, străbătea săptămînal „țări imense“ pentru a ajunge de la Paris la Iași [12]. Interes politic, interes literar, interes științific, toate se uneau pentru a face din Constantin Mavrocordat unul din cei mai informați oameni ai timpului său și, cu siguranță cel mai informat din societatea românească. Caracterizarea dată de ambasadorul francez la Constantinopol, Villeneuve, surprinde perfect această latură a personalității lui Constantin Mavrocordat : „caută să se instruiască mai ales în afacerile Europei, de unde primește toate informațiile timpului ; și ceea ce este mai bun în el e că judecă, reflectează și trage concluzii, asupra cărora cere lămuriri, propunînd propriile sale idei“ [13].

O personalitate culturală atît de puternică nu putea să se dezintereseze de învățămînt.

---

[11] *Ibidem*, p. 575.
[12] Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 131.
[13] *Ibidem*, p. 130.

Cînd Constantin Mavrocordat întreprinde primele măsuri în acest sector cultural, învățămîntul din Moldova și Țara Românească cunoștea mai multe forme și nivele de organizare : școli domnești, între care cele mai importante erau academiile de la Iași și București, școli pe lîngă mînăstiri, biserici și misiunile catolice și, în sfîrșit, ceea ce am numi învățămîntul particular reprezentat de activitatea profesorilor angajați să dea educație vlăstarelor din familiile boierești sau orășenești înstărite [14]. Nicolae Mavrocordat arătase un interes deosebit reorganizării învățămîntului din Moldova, măsurile sale marcînd aici un moment de mare însemnătate în dezvoltarea școlilor înalte românești. La București, el înființase o școală la mînăstirea Văcărești, care, mai tîrziu avea să fie înzestrată și cu o tipografie [15]. Constantin Mavrocordat avea, așadar, o pildă chiar în activitatea tatălui său, al cărui exemplu nu a întîrziat să-l urmeze.

În domnia sa moldoveană din anii 1733—1735, el a încercat să găsească o soluție problemei atît de spinoase — pentru o domnie decisă să sporească sursele de venit, iar nu cheltuielile — a mijloacelor de întreținere a Academiei domnești din Iași, trecînd-o pe seama vistieriei, ceea ce nu avea să asigure însă fondurile necesare [16]. Pentru asigurarea calității predării cursurilor, domnul l-a obligat pe

---

[14] Mihail Berza, în *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 526—528.

[15] *Ibidem*, p. 531.

[16] Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Salonic, 1974, p. 91—92.

mitropolitul țării, Antonie, să controleze îndeaproape chipul în care membrii corpului didactic își îndeplineau obligațiile și să-i instruiască ; „era începutul inspecțiilor școlare" ; în același timp, domnul a luat măsuri pentru întreținerea elevilor nevoiași, acordînd însemnate donații [17].

Revenit în scaunul Moldovei în 1741, Constantin Mavrocordat a desfășurat o politică școlară mai amplă. Ion Neculce oferă o imagine cuprinzătoare a acestor măsuri : „Mai socotit-au măria sa Constantin vodă pentru școli de învățătură, de le-au mai întărit școalele cele elinești și cele slavonești. Așișderea au mai făcut școală de învățătură și lătinești și arăpești (de arabă — n.n.), și au dat știre tuturor mazililor în toată țara ca să-și aducă copiii la învățătură la școală, ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să să afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovii, precum sînt și printr-alte țări și părți de locu" [18]. Măsura privea ceea ce s-ar numi astăzi învățămîntul superior și era destinată să pregătească slujbași cu o înaltă calificare profesională, în cadrul căreia, domnul poliglot, așeza cunoașterea limbilor străine. La nivelul învățămîntului elementar și mediu atenția lui Constantin Mavrocordat s-a îndreptat însă spre predarea limbii române [19], ceea ce corespunde perfect poruncilor sale repetate ca în administrație să

---

[17] *Ibidem*, p. 92.

[18] Ion Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 339. Limba latină era predată de transilvăneanul Frenk ; A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 92.

[19] *Uricarul*, ed. T. Codrescu, vol. IV, Iași, 1857, p. 401.

fie utilizată numai limba română [20]. Şi în Ţara Românească el a încurajat progresul învăţământului. La Bucureşti, academia domnească funcţiona în chiliile mînăstirii Sf. Sava. Constantin Mavrocordat a strămutat în 1761 pe egumen şi călugări pentru ca Academia să-şi aibă un local propriu şi să dispună de un număr mai mare de încăperi destinate sălilor de curs, cancelariilor şi dormitoarelor destinate elevilor interni [21]. Totodată, pentru a consolida baza materială a Academiei, domnul a asigurat noi beneficii băneşti, trecînd pe seama înaltei şcoli unele din taxele percepute de domnie ca şi veniturile mînăstirii Glavacioc, ceea ce a eliminat întîrzierile în achitarea salariilor profesorilor şi a burselor pentru elevi [22].

În climatul de erudiţie şi învăţătură, un număr mare de boieri din Ţara Românească înaintează domnului o anafora (adresă) aprobată de Constantin Mavrocordat prin care propun ca nimeni să nu poată ocupa o dregătorie fără cunoaşterea limbii eline (greaca veche). Vrednic de remarcat în acest text este autoacuzarea pe care şi-o aduc marii boieri pentru dezinteresul arătat înaltei culturi şi avansul luat de alte elemente sociale, în speţă burghezia incipientă : „s-au lenevit atîta părinţii cît

[20] Vezi Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, Edit. Academiei, R.S.R. 1983, p. 68. De notat că „în Moldova, domnul se referă tot la limba română, ceea ce relevă perceperea unităţii de neam a românilor manifestate în domeniul limbii."

[21] A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 42.

[22] *Ibidem*, p. 43. Măsurile lui Constantin Mavrocordat nu au soluţionat însă problemele materiale ale Academiei şi ele au constituit obiectul unor reglementări domneşti ulterioare.

și feciorii lor (de boieri — n.n.) acestei bunătate de folos (cunoașterea limbii eline — n.n.) și de podoaba neamului boieresc, încît au rămas mai proști la învățătură decît alte trepte mai de jos". Este subliniat meritul domnului care „pentru folosul patriei noastre, iar mai ales pentru învățătura și cinstea feciorilor de boieri, au așezat și au întemeiat atîtea școli de limbă elinească" [23]. Amenințați de politica de restrîngere a privilegiilor economico-sociale, desfășurată de Constantin Mavrocordat și de ascensiunea unor elemente din rîndurile orășenimii sau țărănimii libere (moșneni) avute, boierimea încerca să substituie, dacă nu să adauge privilegiilor amenințate, o armătură culturală care să-i consolideze întîietatea în stat [24].

Pentru desăvîrșirea studiilor făcute în țară, Constantin Mavrocordat a trimis 15 tineri, fii de boieri, la Veneția pentru studii, între ei, Răducanu Cantacuzino a rămas în Cetatea lagunelor — pe atunci și unul din marile centre de cultură care făcea legătura între Orient și Occident — timp de trei ani [25]. Sentimentul istoriei, al fixării propriului loc în durată nu putea lipsi unei personalități atît de complexe, potențată — și în această privință — de exemplul patern. S-a văzut, mai sus, interesul lui Nicolae Mavrocordat pentru a realiza un corpus al cronicilor moldovene cu scopul ultim al redactării unei istorii a Moldovei și Țării Ro-

[23] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București 1892, p. 14.

[24] Cf. Mihai Berza, *op. cit.*, p. 530.

[25] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1937, p. 148.

mânești de la începuturile cele mai îndepărtate pînă în vremea sa[26] ca și dorința sa de a-și găsi o ascendență autohtonă — se considera descendent din Alexandru cel Bun — pentru a se integra societății și tradiției politice românești.

Același gînd al întocmirii unei istorii a celor două țări românești l-a stăpînit și pe Constantin Mavrocordat. În chipul său de a înțelege istoria nu era însă numai dorința — comună mai tuturor suveranilor medievali — de a-și vedea faptele veșnicite într-o cronică, ci și folosirea experienței acumulate de înaintași. Astfel, în plină desfășurare a reformei fiscale, el cere marelui cronicar Ion Neculce să întocmească „niște trătaji" (tratate) de istorie a fiscalității care să cuprindă „dăjdile și anghirii, obiceiuri ce-au fost la domnii trecuț și care domni au adaos dăjdile și cari li-au scăzut și ce boeri au fost îndemnători, or la adaos, ori la scădere, ori la vreo dajde ce s-au adaos"[27]. Această cercetare de istorie fiscală era, evident, o inovație în domeniul istoriografiei și finalitatea ei practică este de netăgăduit, mai ales dacă se are în vedere contextul în care a fost cerută, caracterizat, repetăm, de aplicarea reformei fiscale în Moldova în anii 1741—1742. Cronicarul s-a achitat prompt[28] și conștiincios de însărcinarea primită : „și după poronca mării tale ca să fac trătaz de cît oi ținia minte că

---

[26] Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1969, p. 63—64.

[27] Idem, *St. și doc.*, vol. VI, p. 292.

[28] Cererea domnului este din 7 decembrie 1742, iar răspunsul lui Ion Neculce din 19 decembrie 1742.

s-au făcut în țară și obiceile, și bune și proaste, la ce domnu ar fi ieșit, iată că ț-am scris cît am ținut minte și le știu că sînt adevărate. Așijdere și cîte am audzit den oameni bătrîni, iarăș li-am scris ; ce de aceli ci-am audzit, chizeș nu sînt" [29].

Față de încrederea arătată de Constantin Mavrocordat lui Ion Neculce — în ciuda trecutului său politic : colaborarea cu Dimitrie Cantemir, urmată de expatrierea în Rusia, unde a rămas pînă în 1720 — se poate pune întrebarea dacă domnul s-a adresat — așa cum făcuse tatăl său cu Nicolae Costin sau Axinte Uricarul — lui Ion Neculce pentru a întocmi o mare sinteză de istorie moldo-munteană, cu atît mai mult cu cît marele cronicar consemnase în letopisețul său cele două domenii moldovene ale lui Constantin Mavrocordat (cu care, de altminteri, se și termină cronica sa) Ion Neculce — s-a stins prin 1745—1746 — era prea vîrstnic și, poate, bolnav pentru a-și asuma o sarcină de asemenea amploare.

Așa s-ar explica de ce unul din secretarii domnului, profesorul de latină Jean Regarski a făcut ample extrase din lucrările păstrate în biblioteca stăpînului său ca și intenția domnului de a se adresa lui Antonio Cantiforo sau iezuitului de la Colegiul din Cluj, Carol Peterffy (venit împreună cu doi alți membri ai aceluiași ordin pentru a se întreține cu domnul asupra acestei probleme) de a întocmi o istorie moldo-munteană. Proiectul rămas de la Peterffy, *Prodromus historiae Principatuum Valachiae et Moldaviae* vădește modernitatea

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p. 307.

concepției și metodei autorului ca și dorința lui Constantin Mavrocordat de a ilustra lucrarea cu portretele domnitorilor români. În acest scop el a comandat aceste portrete — sub formă de desene — pictorului elvețian Jean-Etienne Liotard, care, aflat la Iași în anii 1742—1743, a făcut portretul domnului, soției și al fiicei sale, precum și al patriarhului de Ierusalim [30].

Puternicul interes pentru istorie al lui Constantin Mavrocordat este dezvăluit de legăturile sale cu Johann Filstich (1684—1743), unul dintre remarcabilii reprezentanți ai istoriografiei săsești din Transilvania. Acestui istoric, Constantin Mavrocordat i-a adresat în 1742—1743 un număr de 14 întrebări privind istoria veche și timpuriu medievală a poporului român, adică tocmai epocile despre care, la acea dată, se știa foarte puțin și asupra cărora letopisețele moldo-muntene erau laconice (excepțiile erau reprezentate de *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin și *Istoria Țării Românești* a stolnicului Constantin Cantacuzino). Constantin Mavrocordat voia să fie informat asupra izvoarelor care oferă date despre spațiul românesc în acele epoci (în deosebi de la Traian pînă în secolul al XIII-lea) ca și despre manifestările românilor, așezările lor, relațiile între cele trei țări românești (în special tradiția descălecatului) etc. [31].

---

[30] Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 142. Pe larg, Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 140, 148—151.

[31] Adolf Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt, zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742—1743) (II)* în „Revue des études sud-est européennes", XIII (1975), nr. 2, p. 209—229.

Răspunsurile învățatului sas — remarcabile prin erudiția arătată — pun în lumină vechimea românilor în spațiul carpato-dunăreano-pontic, continuitatea și unitatea lor etnică [32], oferindu-i astfel lui Constantin Mavrocordat elementele pentru înțelegerea corectă a unor secole de însemnătate crucială în istoria românească.

Condițiile istorice l-au frustrat pe domnul fanariot de opera istorică pe care și-o dorise să o patroneze. „Epoca de aur" a literaturii noastre cronicărești se încheiase cu Ion Neculce. Boierimea, clasa socială care crease această epocă, își epuizase forța creatoare : ea își pierduse pozițiile deținute în secolul al XVII-lea și care o făcuseră să viseze un regim nobiliar de felul celui polonez. Literatura cronicărească fusese expresia pe plan istoriografic a acestei aspirații politice cu întreg ansamblul ei de consecințe. Eșecul tentativei și regimul fanariot cu reformele sale au lipsit boierimea de un ideal pozitiv, efortul ei îndreptîndu-se acum spre combaterea măsurilor fanariote care îi lezau interesele. Boierul cu giubea și işlic nu mai avea nimic de spus în sfera creației spirituale. Semnele timpului — faza de tranziție de la feudalism la capitalism — vesteau alte forțe sociale cu alte aspirații și idealuri.

Ele erau însă prea firave pentru a fi capabile de o mare operă de creație. Acest „interregn" istoriografic și cultural a coincis cu activitatea lui Constantin Mavrocordat, în imposibilitate, deci, de a-și găsi istoricul voit. Cei doi care

---

[32] Idem, *La Romanité des Roumains*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1977, p. 241—242.

i-au consemnat faptele Constantin (în călugărie Chesarie) Daponte și Petru Depasta, deși cu scrieri, le-am zice, onorabile, au fost departe de ceea ce ar fi trebuit să corespundă pe planul scrierii istoriei marei opere de reformă, înfăptuită de Constantin Mavrocordat.

Constantin Daponte, grec din insula Skopelos, este autorul *Efemeridelor dace,* un fel de jurnal de campanie al războiului ruso-austro-turc din anii 1735—1739, în paginile căruia sînt consemnate și acțiunile lui Constantin Mavrocordat. *Cronica* sa, o istorie a lumii post bizantine, începută cu anul 1648, a fost întreruptă la 1704 și se poate ca rostul ei să fi fost acela de a înfățișa ascensiunea politică a familiei Mavrocordat [33].

Celălalt cronicar, Petru Depasta, originar din Moreea, s-a aflat mult timp în anturajul lui Constantin Mavrocordat, urmîndu-l în înălțările sale în scaunul de domnie, și în căderile ce l-au dus în surghiun și închisoare. El este autorul unei cronici intitulate *Constantin-vodă sau scrisoarea faptelor vrednice de pomenire întîmplate în Dacia sub Constantin Mavrocordat* [34], în care faptele, relatate fără o anume ordine, sînt înecate într-o retorică pretențioasă cu vădită intenție encomiastică [35].

---

[33] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. I, p. 372. Efemeridele au fost editate de E. Legrand, *Ephémérides daces,* vol. I—III, Paris, 1880, iar cronica de C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă,* București, 1888, p. 5—63.

[34] *Ibidem,* p. 295—335.

[35] N. Iorga, *op. cit.,* vol. I, p. 375.

Toate aceste scrieri sînt departe de ceea ce-și va fi dorit Constantin Mavrocordat, astfel cum se dezvăluie interesul său din corespondența amintită cu Johann Filstich. Constantin Mavrocordat nu a dispus nici de cei care să-i împlinească proiectele istoriografice, nici de acea continuitate (ce s-ar fi întîmplat dacă în locul celor zece domnii ar fi fost una singură care să însumeze durata lor ?) în măsură să creeze cadrul necesar unei politici culturale avînd largul orizont al promotorului ei.

În legătură cu reorganizarea vieții mînăstirești se află una dintre cele mai de seamă înfăptuiri culturale a lui Constantin Mavrocordat : tipărirea primei colecții de documente istorice românești. În același an — 1741 — cu emiterea marelui așezămînt, s-a întocmit o „ocolnică" (adică un șir de documente copiate pe un material durabil : hîrtie, mai rezistentă, pergament sau hîrtie lipită pe o pînză de unde și numele de „pînză") a așezămintelor privind reglementarea vieții monastice în ansamblu sau în anumite mînăstiri (Cozia, Cîmpulung). Această ocolnică numără zece documente dintre anii 1593—1657, urmate de numele unor înalți ierarhi precum și numele tuturor marilor dregători în funcție. Pe prima pagină se află întărirea lui Constantin Mavrocordat precum și stema reunită a Moldovei și Țării Românești [36], adevărată expresie heraldică a consecințelor binefăcătoare pentru consolidarea ca-

[36] Dan Simonescu, *Cea mai veche colecție tipărită de documente românești*, în „Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5—6, p. 493—523. În anexa articolului este reprodusă lucrarea însăși.

racterului unitar al dezvoltării celor două state românești, prin acțiunea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat de o parte și alta a Milcovului.

Ceea ce rămîne, așadar, neîndoielnic, este că — după cum a scris Petru Depasta — Constantin Mavrocordat a vrut să facă din „țara geților" o imagine a Helladei, adică unei țări de înaltă cultură [37].

[37] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 319.

ÎNCHEIERE

Activitatea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat a fost judecată diferit în funcție de clasa sau categoria socială căreia i-a aparținut cel care a formulat aprecierea. În rarele cazuri cînd glasul țăranilor emancipați de el a ajuns pînă la noi, se constată — ceea ce era de așteptat — că foștii șerbi au văzut în abolirea servituții corporale o măsură salutară și au îndreptat, desigur, un gînd de recunoștință eliberatorului lor [1]. La celălalt pol social-politic, boierimea limitată în autoritatea și privilegiile ei a păstrat o ostilitate durabilă domnului fanariot. La peste două decenii după moartea sa, boierii Țării Românești adresau prințului de Coburg, comandantul armatei austriece, care ocupase țara în cursul războiului ruso-austro-turc din anii 1787—1792, un lung memoriu, devenit un aspru rechizitoriu al politicii de reformă practicată de „cei după urmă domni", care fiind stăpîniți de „gîndu tirănescu vrîndu să surpe neamul boieresc" ii lipsiseră de oameni dependenți [2]. Cei vizat cu precădere de autorii memoriului din 1790 apare

[1] Arh. St. Buc., M-rea Arnota IV/20.
[2] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 330.

cu numele său într-un alt memoriu — redactat în 1827 de Barbu Ştirbei — unde se spune : „domnul Mavrocordat, iscusit în arta despotismului, după ce a stabilit o funestă egalitate a mizeriei publice prin încălcarea drepturilor de proprietate şi prin sleirea tuturor izvoarelor de venit, a subjugat pe boieri şi mai mult, prin crearea de dregătorii, sinecure şi slujbe aducătoare de venit pe care el şi le-a asigurat ca tot atîtea mijloace de a corupe şi a diviza. El voia, în acelaşi timp, să legitimeze prin aceasta tirania atroce a domnilor, făcînd să participe la aceasta o parte a boierimii Ţării Româneşti“ [3].

Opiniile atît de defavorabile despre cel considerat totuşi de alţii un „princeps humanissimus“ şi căruia abatele Desfontaines era bucuros să-i dedice ediţia întocmită de el în 1743 a operelor lui Virgiliu [4] dezvăluie forţa conflictului dintre domnul reformator şi boierimea conservatoare.

Constantin Mavrocordat se integrează, prin întreaga sa politică, acelui mare curent de reforme din Europa din secolul al XVIII-lea, cunoscut sub numele de „absolutism sau despo-

---

[3] *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines (1769—1830)*, Bucureşti, 1970, p. 158.

[4] Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 132, 151. Dedicaţia este adresată „Alteţei Sale Serenissime Constantin Maurocordato, despot, al celor două Valahii (Muntenia şi Oltenia — n.n..) şi al Moldovei“. Cuvîntul despot este însoţit de un asterisc, iar în josul paginii figurează explicaţia „Prinţ-suveran“ pentru a se evita, desigur, confuzia cu înţelesul de cîrmuitor tiranic.

tism luminat“ [5]. Pe măsura progresului cercetărilor consacrate absolutismului (despotismului) luminat a devenit limpede că, în ciuda alăturării celor doi termeni, absolutismul sau despotismul (raţiunea de stat) nu s-a lăsat călăuzit de filozofia luministă (raţiunea). Istoricul francez Charles Morazé susţine chiar că „nici o reformă din Europa nu se datoreşte gîndirii filosofice“ [6]. Dialogul dintre suverani şi filosofi a fost un excelent mijloc de publicitate pentru ambii parteneri (şi Constantin Mavrocordat şi-a trimis „Constituţia“ spre publicare în „Mercure de France“) dar nici Frederic al II-lea nu s-a lăsat călăuzit de Voltaire şi cu atît mai puţin Ecaterina a II-a, de Diderot.

Despotismul luminat în Europa secolului al XVIII-lea s-a născut din încercarea de a integra elementele capitaliste societăţii feudale, ceea ce implica o reajustare, o renovare a acestei societăţi fără însă ca bazele ei să fie modificate. „Renovarea statului — scrie cu perfectă dreptate Robert Mandrou — nu putea să se facă printr-o transformare a structurilor so-

---

[5] Michel Lhéritier *Le despotisme éclairé de Frédéric II à la Révolution française* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences“, IX (1937), nr. 35, p. 217—221 ; E. Lousse, *Absolutisme, Droit, divin, Despotisme éclairé* în „Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte“, XVI (1958), p. 104 ; N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les Pays roumains au XVIIIe siècle* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences“ IX (1937), p. 101—115 ; L'Absolutisme éclairé, Budapest — Paris, 1985.

[6] Charles Morazé, *Finance et despotisme. Essai sur les despotes éclairés* în „Annales“, III (1948), nr. 3, p. 295.

ciale : renovarea nu este revoluție, aceasta este limpede“ [7].

Acesta fiind conținutul despotismului luminat este legitimă aplicarea acestui termen reformelor înfăptuite de Constantin Mavrocordat ? Firește, relațiile capitaliste începuseră să-și facă apariția și în țările române, dar ele rămâneau încă în faza începuturilor, iar orășenimea mai avea încă de străbătut un lung drum pentru a deveni o burghezie puternică [8]. Constantin Mavrocordat s-a văzut chemat să caute formula de integrare a unor elemente de însemnată pondere a economiei capitaliste în cea feudală ? Firește că nu !

Cum se explică atunci asemănarea dintre măsurile lui Constantin Mavrocordat — ca și ale altor domni fanarioți reformatori — și cele ale despoților luminați ca și avansul — abolirea șerbiei în Țara Românească și Moldova a avut loc cu cîteva decenii înaintea măsurilor similare ale lui Iosif al II-lea — înregistrat la București și Iași în raport cu alte capitale europene.

Consolidarea autorității centrale a fost principiul călăuzitor atît al despoților luminați, cît și al domnilor fanarioți : cei dintîi în cadrul formulei de monarhie absolută, ceilalți pentru a-și îndeplini mandatul ce le fusese încredințat de Poarta otomană. Și unii și alții voiau și trebuiau să dispună de venituri însemnate : primii pentru a da o bază economică puterii

---

[7] Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste“. Raison et raison d'État (1649—1775)*, Fayard, Paris, 1977, p. 338.

[8] Cf. Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, Edit. Științifică, 1972, p. 243.

lor și a acoperi — adeseori — un buget militar împovărător, ceilalți pentru a satisface exigențele pecuniare — tot mai mari — ale Porții. De aici preocuparea comună, prioritară și statornică pentru soluționarea problemelor fiscale. Se poate spune că fiscalitatea a îndeplinit funcția de impuls inițial pentru declanșarea angrenajului reformator. Și domnii fanarioți, și despoții luminați au fost preocupați să asigure stabilitatea și creșterea masei de contribuabili (pentru suveranii europeni, țăranul se prezintă sub dubla ipostază de contribuabil fiscal și de eventual soldat, în timp ce în Moldova și Țara Românească, înăsprirea dominației otomane a impus, din rațiuni fiscale și politice, reducerea forțelor armate).

Rezistența nobilimii (boierimii) a fost alt factor care a conferit trăsături de similitudine desfășurării politicii de reformă, promovată de domnii fanarioți și de despoții luminați, dar în Moldova și Țara Românească această rezistență a căpătat și un caracter național, deoarece în efortul de apărare a privilegiilor economice, sociale și politice, boierii luptau împotriva reprezentanților Porții care erau domnii fanarioți.

Măsuri similare vizau scopuri deosebite : reformele domnilor fanarioți urmăreau să modernizeze structurile societății românești pentru a le face mai apte să răspundă exigențelor materiale ale Porții otomane, reformele despoților luminați să asigure un anumit raport între nobilimea și burghezia, care să conserve însă bazele vechii ordini sociale [9].

[9] Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „Despotismului luminat" : exemplul românesc* în „Ana-

Contemporanii au văzut în Constantin Mavrocordat un domn fără noroc, întrucît seceta a lovit Moldova în timpul primei sale domnii [10]. În realitate, neşansa domnului fanariot nu au fost calamităţile naturale ci situaţia lui contradictorie. La Istanbul el a fost tot timpul considerat omul pe care Poarta conta pentru a păstra sub control Moldova şi Ţara Românească, în care mişcarea de emancipare naţională devenea tot mai puternică [11]; la Bucureşti şi Iaşi, domnul fanariot s-a străduit să modernizeze structurile şi instituţiile, dar eforturile sale erau subminate de înşişi patronii săi otomani, a căror lăcomie făcea să eşueze încercarea lui Constantin Mavrocordat de a fixa un cadru stabil fiscalităţii. „...Raiaua (locuitorii — n.n.) se adună de pretutindeni în ţara cîrmuită de Constantin bei" [12], recunoşteau înalţii dregători ai Porţii, dar aceeaşi Poarta se grăbea, să agraveze cererile ei, lovind astfel în înseşi temeliile reformei fiscale, promovată de domn. Între împărăţia turcească care îi dădea domnia şi cele două ţări române pe care le-a cîrmuit Constantin Mavrocordat a sfîrşit prin a se integra acestora din urmă. Reformele sale au contribuit la progresul societăţii româneşti de la est şi sud de Carpaţi şi au atras strămutarea în Moldova şi Ţara Românească

---

lele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXIX (1980), p. 65—66.

[10] ⟨Pseudo⟩ Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 197.

[11] Cf. observaţiile lui N. de Porta despre politica otomană faţă de cele două ţări româneşti în *Călători străini despre ţările române*, vol. VIII, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 142.

[12] *Reprezentanţa diplomatică*, ed. cit., p. 108.

a unui număr însemnat de țărani români din Transilvania, apăsați de dubla asuprire socială și națională la care erau supuși în vatra lor strămoșească. Așa cum remarca Nicolae Iorga, prin măsurile sale similare sau identice în cele două țări românești, Constantin Mavrocordat „a contribuit esențial [...] la crearea unei vieți românești unitare“ [13]. Caracterul unitar al dezvoltării societății românești de-a lungul milenarei ei existențe i-a impus lui Constantin Mavrocordat o politică de reformă — aceeași în ambele țări românești — care a contribuit la exprimarea politico-administrativă a acestei unități în forme mai limpezi, și, prin caracterul ei novator, a accelerat împlinirea aspirațiilor de secole ale poporului român : libertate, unitate, independență.

[13] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 148.

1711, februarie 2. Naşterea lui Constantin Mavrocordat, fiu al lui Nicolae Mavrocordat şi al Pulcheriei Ciuchi.

Domniile muntene ale lui Constantin Mavrocordat :

1730 septembrie 3 — după octombrie 4
1731 octombrie 13 — 1733 aprilie 5
1735 noiembrie 16 — 1741 înainte de septembrie 5
1744 iulie — 1748 aprilie
1756 februarie 8 — 1758 august
1761 iunie 5 — 1763 martie 9

Domniile moldovene ale lui Constanti Mavrocordat :

1733 aprilie — 1735 noiembrie 16
1741 septembrie — 1743 iulie 20
1748 aprilie — 1749 august 20
1769 iunie 18 — decembrie 4
1769, decembrie 4. Moartea lui Constantin Mavrocordat. (Fidel Porţii, el s-a refugiat la Galaţi, cînd, în cursul războiului ruso-turc din anii 1768—1774, trupele ţariste au intrat în Iaşi ; la Galaţi el a fost făcut prizonier şi rănit, în urma altercaţiei cu un ofiţer ; transportat la Iaşi, pe o vreme foarte geroasă, a murit în capitala Moldovei).

LUCRĂRI TEORETICE

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Editura Politică, 1975.

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Cuvîntare la încheierea dezbaterilor privind dezvoltarea învățămîntului de cultură generală, profesional, tehnic și superior în Republica Socialistă România*. Plenara C.C. al P.C.R. din 22—25 aprilie 1968, în vol. *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Editura Politică, 1969, p. 157—176.

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*. Prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste — 2 iunie 1976 —, în vol. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, București, Editura Politică, 1977, p. 31—130.

IZVOARE

⟨CANTACUZINO MIHAI⟩, *Istoria politică și geografică a Țerei Românești de frații Tunusli*, trad. de G. Sion, București, 1863.

Cronica lui Ion Neculce, copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail", ed. Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, Editura Litera, 1980.

Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă, ed. C. Erbiceanu, București, 1888.

Cronicele României, vol. III, ed. M. Kogălniceanu, ed. a II-a, București, *1874*.

Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, *Țara Românească*; vol. II, *Moldova*, București, Editura Academiei R.S.R., 1961—1966.

IORGA, NICOLAE, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, XVI, București, 1904, 1909.

NECULCE, ION. *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1975.

Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august — 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat, trad., studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academia R.S.R., 1985.

VELIMAN, VALERIU, *Relațiile româno-otomane 1711—1821). Documente turcești*, București 1984.

LUCRĂRI GENERALE

CEAUȘESCU, ILIE, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, Editura Militară, 1980.

GIURESCU, CONSTANTIN, C., *Istoria românilor*, vol. III/1—2, București, 1944—1946.

IORGA, NICOLAE, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, (1688—1821)*, vol. I—II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

IORGA, NICOLAE, *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, București, 1937.

Istoria poporului român, sub red. acad. Andrei Oțetea, București, Editura Științifică, 1970.

OLTEANU, CONSTANTIN, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, București, Editura Militară, 1979.

CONSTANTINIU, FLORIN, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat" : exemplul românesc* în „Analele Universității București", Istorie, an. XXIX (1980), p. 59—66.

CONSTANTINIU, FLORIN, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1972.

CONSTANTINIU FLORIN și ȘERBAN PAPACOSTEA, *Les réformes des premiers Phanariotes en Moldavie et en Valachie : essai d'interprétation* în „Balkan Studies", 13 (1972), 1, p. 89—118.

CORIVAN, NICOLAE, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui C. Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741—1743)* în „Studii și cercetări științifice", Științe sociale, VI (1955), nr. 3—4, p. 51—76.

CORIVAN, NICOLAE, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea* în „Studii și cercetări științifice", Istorie, VIII (1957), nr. 1, p. 63—85.

CORIVAN, NICOLAE, *Formele de aservire a țărănimii moldovene în sec. al XVIII-lea* în „Studii și cercetări științifice", Istorie. VII (1956), nr. 1, p. 75—95.

ELIAN, AL., *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă* în „Studii și cercetări de istorie medie", I (1956), p. 333—341.

Enlightenment and Romanian Society, ed. by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

FILITTI, I. C., *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat* în „Analele statistice și economice", XI (1928), nr. 5—6, p. 70—86.

GEORGESCU, VALENTIN, AL., *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIème et XVIIIème siècles)* în „Revue roumaine d'histoire", X (1966), no. 5, p. 781—808.

GRIGORAȘ, NICOLAE, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat* în „Cercetări istorice" (seria nouă), VII, (1976), p. 123—164.

IORGA, NICOLAE, *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse Fanarioților* în „Ana-

lele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria III, t. XVIII (1936—1937), p. 347—366.
IORGA, NICOLAE, *Cultura română supt fanarioți*, București, 1898.
IORGA, NICOLAE, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIIIe siècle*, în „Bulletin of the International Committee, of Historical Sciences, IX (1937), nr. 35, p. 101—115.
IORGA, NICOLAE, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Mavrocordat*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria III, t. VI (1927), p. 135—170.
ISCRU, G., *Fuga țăranilor, forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 1, p. 125—146.
MIHORDEA, VASILE, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria III, t. XXII (1939—1940), p. 359—419.
MIHORDEA, VASILE, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
MINEA, ILIE, *„Reforma" lui Constantin Mavrocordat*, Iași, 1927 (Extras din „Cercetări istorice", II—III).
NICULESCU, REMUS, *Jean-Etienne Liotard à Jassy* în „Genava", XXX (1981), p. 127—166.
OȚETEA, ANDREI, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească* în „Studii și cercetări de istorie medie", IV (1960), p. 307—390.
PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea* în „Studii și materiale de istorie medie", III (1959), p. 233—321.
PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
PIPPIDI, ANDREI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-

Paris, Editura Academiei R.S.R., Editions du C.N.R.S., 1980.
SIMONESCU, DAN, *Cea mai veche colecție tipărită de documente românești* în „Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5—6, p. 493—523.
STOURDZA, ALEX. A. C., *L'Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordato (1660—1830)*, Paris, 1913.
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, *L' évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat* în „Revue roumaine d'histoire", VIII (1969), no. 3, p. 491—499.
VLAD, MATEI D., *Ruptoarea o instituție caracteristică a regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII-XVIII)* în „Revista Arhivelor", XII (1969), nr. 2, p. 71—86.
VLAD, MATEI D., *Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea*, „Revista de istorie", tom. 37, (1984), nr. 3, p. 241—258.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Capitolul I Instaurarea regimului fanariot . 19
Capitolul II La şcoala puterii : primele domnii ale lui Constantin Mavrocordat . . . 55
Capitolul III Începutul reformelor : hrisovul din 7 februarie 1741 79
Capitolul IV „Să putem şi voi şi noi să răsuflăm" : reforma fiscală 96
Capitolul V „Să se răscumpere şi cu voe şi fără voe" : reforma socială 119
Capitolul VI „Să odihnim pe lăcuitori" : reforma administrativă şi judecătorească . 146
Capitolul VII O nouă Heladă în ţara geţilor : cultura în timpul lui Constantin Mavrocordat 166
Încheiere 182
Repere biografice 189
Bibliografie selectivă 190

Redactor : AL. DIȚĂ
Tehnoredactor :M. NICOLAE

Bun de tipar : 10. 12. 1985. Apărut : 1985
Coli tipar 6 . B 10685.

Tiparul executat sub comanda
nr. 619 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

Editura Militară

Caracterul unitar al dezvoltării societăţii româneşti de-a lungul milenarei ei existenţe i-a impus lui Constantin Mavrocordat o politică de reforme — aceeaşi în ambele ţări româneşti —, care a contribuit la exprimarea politico-administrativă a acestei unităţi în forme mai limpezi, şi, prin caracterul lor novator, au accelerat împlinirea aspiraţiilor de secole ale poporului român: libertate, unitate, independenţă.

Lei 7,75